

20

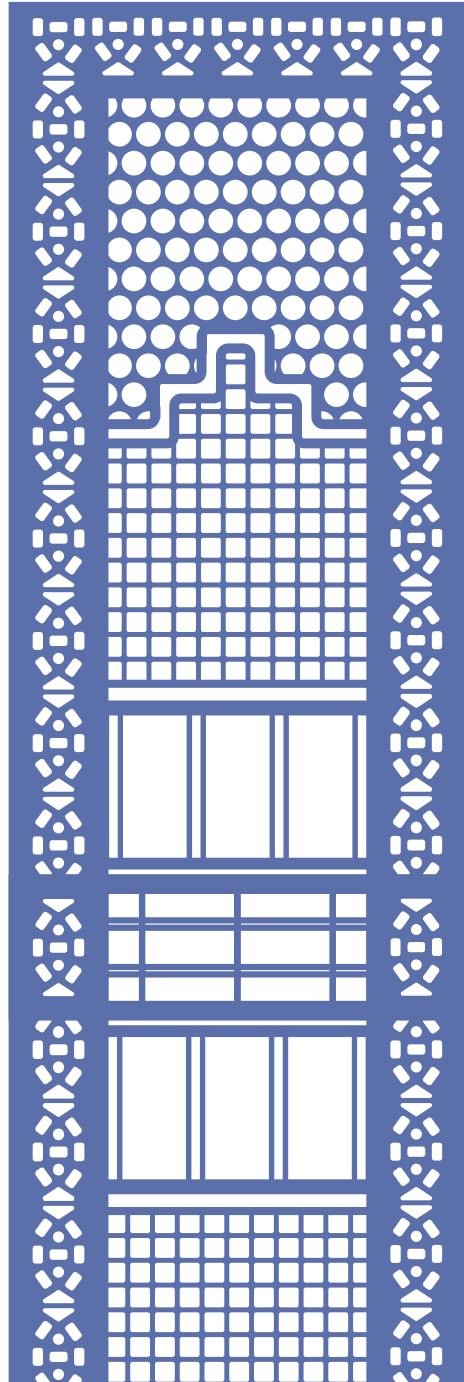
ISSN: 2147-5679
Cilt/Volume: 10
Sayı/Issue: 20
Yıl/Year: 2024

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

BUYYDED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ • BINGOL UNIVERSITY JOURNAL OF LIVING LANGUAGES INSTITUTE

Hidayet SAMUK • İsmail SÖYLEMEZ
Efsaneyi Awan ê Zazayanê Çoligi

Nurettin ERTEKİN
Abdülhakim Koçin'in Türkçe Olarak Yazdığı Mevlid-i Nebi ile
Kürtçe Olarak Yazdığı Mewlûda Nebî'nin
Şekil ve İçerik Açısından Karşılaştırmalı Analizi

Buşra GÖKALP
Kontekstê Sembolîkî de Analîzkerdişê Kekû ya Zazakî

İbrahim DAĞILMA
Tehliîlê Şiirê Axpîn Heyat ê Mela Aziz Bekiyî

Hemin OMAR AHMAD
Ce'fer Berzincî (?-1899)

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ • Fadime ERGÜN
Tunceli (Dersim) Ağıtlarında Kolektif Hafıza Açısından
Yergi ve İroninin Önemi

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BUYDED

Yıl/Year: 2024 Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue:20

ISSN: 2147-5679

Sahibi Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA

Editör Editor

Doç. Dr. Zafer AÇAR

Editör Kurulu Editorial Board

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Bilal TOLAN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DAĞILMA
Dr. Öğr. Üyesi Hemin OMAR AHMAD
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DELİKAYA
Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK
Arş. Gör. Buşra Aslan BAYNAL

Dergi Sekreteryası ve İletişim Secretary of Journal and Communication

Arş. Gör. Hacı İbrahim AYTEKİN

Dergi Yazışma Adresi Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl
Telefon: 0426 216 00 42 • Faks: 0426 216 00 42
Dergi e-posta: buyded@bingol.edu.tr
Enstitü e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Dergi Tasarım ve Uygulama Magazine Design

Ridwan Xelil

Dergimizde yayınlanan makaleler Turnitin intihal programından geçtikten sonra yayınlanmaktadır.

Dergimizin tarandığı dizinler:

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu Editorial Board and Advisory Board

Prof. Dr. Abdulaziz HATİP, Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Yadgar Rasool, Selaheddin University, Iraq
Prof. Dr. Abdullah KIRAN, Muş Alparslan Üniversitesi	Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN, Siirt Üniversitesi	Prof. Dr. Vecihi SÖNMEZ, Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Celilê Celil, Instut für Kurdologie, Awisturya	Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK, Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Edip ÇAĞMAR, Dicle Üniversitesi	Prof. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Prof. Dr. Hayrettin KIZIL, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Ahmet KAYINTU, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Canser KARDAŞ, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BARCA, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BİLEN, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. İbrahim USTA, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Metin YİĞİT, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Üyesi Mustafa ASLAN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AGAH, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet YAZICI, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mychael CHYET, Washington Library, USA	Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nesim DORU, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Yakup AYKAÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Salih AKIN, Rouen University, France	Dr. Öğr. Üyesi Asoos M. Qader, Lehrstuhl für Altorientalistik, Universität Würzburg, Almanyaya
Prof. Dr. Seyid Ahmed PARSA, Kurdistan University, İran	Dr. Öğr. Üyesi Hemin Omar AHMAD, Bingöl Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri Reviewers of the This Issue

Doç. Dr. Zülküf ERGÜN

Doç. Dr. Okan ALAY

Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ASLANOĞULLARI

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat EMİNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DAĞILMA

Dr. Öğr. Üyesi Danyal APUHAN (2)

Dr. Öğr. Üyesi Şeyhmus ORKİN

Dr. Öğr. Üyesi Fevziye ALSAÇ

Dr. Hidayet SAMUK

Dr. Sinan ÇAKAR

Arş. Gör. Nevzat ANUK

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Hidayet SAMUK • İsmail SÖYLEMEZ
Efsaneyi Awan ê Zazayanê Çoligi
6-14

Nurettin ERTEKİN
**Abdulahkim Koçin'in Türkçe Olarak Yazdığı Mevlid-i Nebi ile Kürtçe Olarak Yazdığı Mewlûda Nebî'nin
Şekil ve İçerik Açısından Karşılaştırmalı Analizi**
15-29

Buşra GÖKALP
Kontekstê Sembolikî de Analîzkerdîşê Kekû ya Zazakî
30-41

İbrahim DAĞILMA
Tehlîlê Şiirê Axpîn Heyat ê Mela Aziz Bekiyî
42-50

Hemin OMAR AHMAD
Ce'fer Berzincî (?-1899)
51-60

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ • Fadime ERGÜN
Tunceli (Dersim) Ağıtlarında Kolektif Hafıza Açısından Yergi ve İroninin Önemi
61-70

Efsaneyi Awan ê Zazayanê Çoligi¹

Xulasa

Rakimê mintıqaya Çoligi berz o. Ku u wareyi ina mintıqa zaf i, mintıqa dı têki deşt zi esti u heminê inan berz i. Miyanê ku, ware u deştan dı goli, dereyi, hêniyi zaf i, heyat dani mintıqa u şeklê cuyayışê şari ser tesir kenî. Ino tesir vatışanê Çoligican dı xaseten efsaneyanê Çoligi dı xu mocneno ra. Çimeyanê tarixi dı zey Bingöl, Cebaxçur nameyanê mintıqa ser têki efsaneyi viyereni. Ini efsaneyan dı motifê aw xu belli keno u ini nameyi zi awanê mintıqa ra yeni. Kultur u cuyê şarê Çoligi dı aw cayo muhim gena. Çoligici zaf qiyet dani awan u awan ser zaf efsaneyan vani. Aw cuyê Çoligican dı muqedes hesıbiyena u biya yo kult. Ina xebat dı Mintıqaya Zazayanê Çoligi ra efsaneyi ki awan ser i, arediyayi u tetkik biyi. Xebat dı zey gol, hêni u dereyan ser baweri u tecrubeyê Zazayanê Çoligi ifade biyo u cuyê şari dı cayê awan ameyo mocnayış. Anadolu dı sobina efsaneyi awan ra zi behs biyo u efsaneyanê Çoligi dir munasebetê inan ameyo vetış.

Kelimeyi Mifteyi: Efsane, Aw, Çolig, Zazayi, Cuyê Şari

Bingöl Zazalarının Sularla İlgili Efsaneleri

Özet

Bingöl coğrafyası rakım yönünden oldukça yüksektir. Bölgenin dağları, yaylaları fazladır, bölgede az da olsa ovalar da vardır ve bunların hepsi yüksektir. Bu dağların, yaylaların ve ovaların içinde göl, dere, pınar çok fazladır. Bunlar bölgeye hayat veriyor ve halkın yaşamını etkiliyor. Bu etki Bingöl halkının anlatılarında özellikle efsanelerinde kendini göstermektedir. Tarihi kaynaklarda Bingöl, Çapakçur gibi bölgenin isimleri üzerine bazı efsaneler geçmektedir. Bu efsanelerde su motifi ön plana çıkmaktadır, bu isimler de bölgenin sularından gelmektedir. Bingöl halkının yaşamında ve kültüründe su önemli yer tutar. Bingöllüler suya çok değer verirler ve su üstüne çok efsane anlatırlar. Su, Bingöllülerin yaşamında kutsal kabul edilir ve bir kült halini almıştır. Bu çalışmada Bingöl Zazalarının yaşadığı bölgelerden sularla ilgili efsaneler derlenmiştir ve incelemeye tabii tutulmuştur. Çalışmada göl, pınar, dere gibi sular hakkında Zaza halkının inançları ve tecrübeleri anlatılmıştır ve toplum hayatında suların yeri ortaya konulmuştur. Çalışmada Anadolu'da geçen sularla ilgili efsanelerden de bahsedilmiştir ve bunların Bingöl efsaneleri ile bağlantısı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Su, Bingöl, Zazalar, Halkın Yaşamı

Water-related Legends of the Zaza of Bingöl

Abstract

The geography of Bingöl is quite elevated in terms of altitude. The region has many mountains and plateaus, with a few plains, all of which are high. Within these mountains, plateaus, and plains, there are numerous lakes, streams, and springs. These water sources bring life to the region and affect the lives of the

1 Ina maqale tezê doktorayo ki bı nameyê "Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan (Mıntıqayê Çolig)"ameyo hadrekerdış ra geriyaya.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Hidayet SAMUK

sermest00@gmail.com

Doktora, Bingöl-MEB

İsmail SÖYLEMEZ

soylemezismail@hotmail.com

Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih
Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Orcid: 0000-0001-7000-3686

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 22.07.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.08.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1520346

Atıf / Citation:

Samuk, H., & Söylemez, İ. (2024). Efsaneyê
Awan ê Zazayanê Çoligi. Bingöl Üniversitesi
Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(20), 6-14.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1520346>

people. This influence is particularly evident in the narratives and legends of the Bingöl people. Historical sources mention several legends about the names of the region, such as Bingöl and Cebaxçur. In these legends, the motif of water is prominent, and these names are derived from the region's waters. Water holds a significant place in the lives and culture of the Bingöl people. Bingöl residents value water highly and tell many legends about it. Water is considered sacred in the lives of the Bingöl people and has become a cultural element. In this study, legends related to water have been collected and examined from the regions where the Bingöl Zazas live. The study describes the beliefs and experiences of the Zaza people regarding water bodies such as lakes, springs, and streams and highlights the role of water in their community life. Additionally, the study discusses legends related to water in Anatolia and reveals their connections with Bingöl legends.

Keywords: Legend, Water, Bingöl, Zazas, People's Life

Destpêkerdiş

Çolig mıntıqaya Anatoliya Rocveteyi dı Qısımê Fırato Corin dı ca geno. Rocveteyê Çoligi dı Muş, zımayê cı dı Erzirum u Erzingan, rocawanê cı dı Xarpêt u Dêrsim, verrocê cı dı zi Diyarbekir esti. Erdê Çoligi zaf kuye yo u Çolig dı 3000 metre ra zêd kuyi berzi esti. Ware u raştayê kuyanê Çoligi 2000 metre ra cêr niyi. Deşti cı zi serê 1000 metreyi dı yi. Serê titikê kuyanê Çoligi dı zaf goli esti. Ware, kaşan u deştanê Çoligi dı zi zey hêni, dere, la, ro zaf awi esti. Ino sebeb ra Çoligi hetê awan u golan ra zaf zengin o. Ina zenginey cuyayişê Çoligican dı zi xu mocnena ra. Ini awan verco ra heta nika heyat dayo Çoligi u kulturê Çoligican ser zaf tesir kerdo. Ma ino tesiri çımayê nameyanê mıntıqaya Çoligi dı zi eşkeni bivin. Çımayanê tarixi dı mıntıqaya Çoligi ser panc nameyi viyereni. Çağlayan gore tarix dı silsileyê kuyan ki bınateyê Kanireş (Karlıova) u Gımgım (Varto) dı ca geni ra vatên hezargoli(Bingol). Cayê bajarê Çoligo nıkayın çımayanê dewranê verinan dı “Ming-köl”, Dewro Miyanin dı çımayanê Bizans u Armeniyan dı “Cebaxçur”, çımayanê İslamiyan dı “Cebeli Cur” u çımayanê Usmaniyan u miyanê şarê ina mıntıqa dı şeklê “Çolig/Çewlig” viyereni(Çağlayan, 2008:9). Ini nameyanê Çoligi ra Cebaxçur u Bingol ser çımayanê tarixi dı têki efsaneyi vaciyeni u ini efsaneyi bı awan eleqedar i.

Ewliya Çelebi kıtabê xu Seyahatname dı Kuyanê Bingoli ser hına vano: “ Vani Bingol (Hezar goli) labelê xeylê hezar goli esti. Ewela Gola Xızır, Gola İlyas, Gola Zülyezen, Gola Can, Gola Meryem, Gola Huvaren, Gola Bel'am...”. Ewliya Çelebi ini golan ra Gola Teyr ser yo efsaneyi hınayin neqıl kenê: “ Yo seydwani yo teyr kışeno u wexto ki a teyr awa ina gol dı şuweno teyr bena gani u gol dı geybiyena. Badê cu bı emrê Homayi hezar goli zahir beni u inan ra kamci gol, gola awa heyati ya geyb bena. Inay ra tera vani Gola Teyr. ” (Kahraman & Dağlı, 1999:140).

Sakaoğlu nameyê Bingoli ser hına yo efsane neqıl kenê: “ Dı ordiyi ina mıntıqa dı herb keni. İnan ra yo bê aw maneno, beno teyşan. Ino ordi ra yo qıfleyê eskeri şıno kuyan ra geyreno aw. Aw vineni, weni, pê yo çapıtı cayê aw işaret keni u yeni embazanê xu ra vani. Dıma qıfleyo bin seba aw werdiş şıno kuyan. Qomutanê yin şıno yo lewe oniyeno ki se ra zêd goli aseni. Qomutan mat maneno u vano ‘ İtya yo gol niyo, hezar gol i. ’. Ina mesele ra pey bajaro ki mıntıqaya herb dı roniyayo nameyê “Bingol”i giroto (Sakaoğlu, 1978:236).

Nameyo verin “Cebaxçur” ê Çoligi çımayanê İslamiyan dı şeklê “Cebel Cilayu” viyereni. “Cebel” yeno menaya “kuyi gemin”i, “cilayu” zi yeno menaya awa şıpın. Badê cu ino name bedilyeno beno Cebaxçur. Şarê ina mıntıqa nameyo verin Çewlig(Çolig) ê Çoligi şıxulneno. Ino name yeno menaya wareyo darın, awın, baxçeyin u duz. Şarê Çoligi miyanê xu dı hema zi ino name şıxulneno (Arda, 2006: 91).

Ewliya Çelebi nameyê Cebaxçur ser hına yo efsane neqıl kenê: Yo merdim esto, tera vani İskenderê Zulqarneyn. Ino merdim riwayetan gore wayirê dı estriyan o. Labelê İskender decê ini estriyan ver nêşkayni yo seat zi rehet rakowero. Semedê weşiya (şifa) xu xeylê zeman seyhat kenê, bı hezaran hekiman dır sohbet kenê la decê xu rê yo çare nêvineno. İskender yeno verê Kuyê Cebaxçuri dı xeyma xu roneno u awa Murati ra weno. Badê werdişê aw ra estriyanê İskenderi ra yo koweno. İskender wexto ki feydeyê awa Murati vineno, vano “ Çı cebax çur!”. Lisanê Makdisi dı cebaxçur yeno menaya “awa ceneti”. İskender, hekimê xu Filikosi ra vano “Şıma nêşkayi decanê mı rê şifa bıvini, şifa çemê ceneti yê Homayi ra ameya. Cad mı rê itya dı yo kela vırazi u name pa nani “Cebaxçur”. Hiri sey u pancês roci dı kela vırazeni u nameyê “Cebaxçur”i nani pa (Kahraman & Dağlı,1999:135).

Goreyê yo riwayeti Îskendero Pil wexto ki şino sefera Îrani, yo serr Çolig dı maneno u beno nêweş. Hekiman ra yo vano ki itya dı awa heyati esta. Eke ina aw ra bıwero wı beno weş. Îskendero Pil ina aw ra weno u beno weş. Cuwa pey emır dano u nameyê Cebaxçuri nano ina mıntıqa. Ino name dinê Makdisi dı yeno menaya “awa ceneti”. Ina mıntıqa goreyê tarixan ini nameyan gena: Cebaxçur (Awa cenet, Tewrat u İncil dı awa pak), Çolig(Rez, baxçe) u Bingol (Tektaş, 2008:348).

Tewirê efsane zey cuyayış, baweri, erc ueb. kulturê şari ra melumat ihtiya kenı. Ini efsaneyi ki nameyanê Çoligi ser dı yi kulturê Çoligican dı ca u muhimiya aw işaret kenı. Aw ini efsaneyan dı elemeno esas o. Çolig welatê Zazayan o, efsaneyi ki derheqê Çoligi dı vaciyeni cu u kulturê Zazayan ra melumat dani. Ma ina xebat dı mıntıqaya Zazayanê Çoligi ra efsaneyi ki awan ser vaciyeni aredayi u kulturê Zazayanê Çoligican dı cayê inan nawiti. Aw, cuyê Zazayanê Çoligi dı muqedes hesabiyena. Aw ina mıntıqa dı biya yo kult. Aw tiya dı çımeyê heyati ya, şifa ya, bereket a, weliyanê Homayi ra yo işaret a, ge ge yo sırr a u teyna holan ra xu mocnena. Şarê Zazayan doruverê awan ca dayo xu, her merheleya cuyê xu dı awan ra istifade kerdo u kulturê xu dı zaf ca dayo cı. Çolig dı gol, hêni u ro ya zi layan ser zaf efsaneyi vaciyeni. Ini efsaneyan dı cuyê Çoligican dı cayê awan xu belli keno.

1. Efsaneyê ki Golan Ser Vaciyeni

Anadolu dı golan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Aziz Ayva tezê xu yê lisansê berzi “Anadolu

Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)” dı, dı sey ra zêd efsaneyê golan ê Anadoliyi etud kerdi u ê hetê mewzu u motifan ra hına tesnif kerdi:

- a. Efsaneyê ki çımeyê golan izah kenı
- b. Efsaneyê ki vatışê “goli hesıran ra ameyi meydan” seri
- c. Efsaneyê ki golanê maseyinan ser yeni vatış
- ç. Efsaneyê ki Koroğlu u hezar golan ser yeni vatış
- d. Efsaneyê ki Gola Tortum u Çırrê yê ser yeni vatış
- e. Efsaneyê ki golanê guninan ser yeni vatış
- f. Efsaneyê name girotişê golan ser yeni vatış
- g. Efsaneyê ki derheqê “golê bêbınan “ yeni vatış
- ğ. Efsaneyê ki mexluqatê istisnayı ser yeni vatış
- h. Efsaneyê ki wahirê golan ser yeni vatış
- ı. Efsaneyê ki bajari bınê golan dı yi u xezineyê inan ser yeni vatış
- i. Efsaneyê ki gırawa gol u hikayeyê eşqi ki itya dı cuyiyayi ser yeni vatış
- j. Efsane u baweriyi ki awa şifayin ê golan ser yeni vatış
- k. Hikaye/efsaneyê eşqi ki doruverê golan dı yeni vatış
- l. Efsaneyê ki serê gol ra pay şiyayış ser yeni vatış (Ayva,2007:192).

Tesnifê Eziz Ayva ra maddayê ç,h,g,ğ,j hetê mewzu ra aredayişê ma dı zi est i. Çolig dı goli zaf i. Nameyanê Çoligi ra Bingol nameyê xu ini golan ra girot. Kıtabê Ewliya Çelebi “Seyahatname” dı golanê Çoligi ra nameyê vist u hot golan pa westfanê xu ca geni, inan ser têki efsaneyan zi neqıl beni(Kahraman & Dağlı,1999:135-141). Ma zi derheqê efsaneyê golan ê Çoligi dı şeş hebi efsaneyi aredayi. Efsaneyê ino qısım hınayi:

1.1. Gola Gerindal

Gola Gerindal Kuyê Şabon dı, hududê Çoligi u Pali dı ya. Gola Gerindal ser ini efsaneyi vaciyeni:

Ina gol nameyê xu “gerr” ra girot. Esilê nameyê ina gol gerrdol a yani dola gerrin a. Wextê verinan dı kamci

heywan gerr vetên, berdên ina gol u heywani biyên weş. Ina gol ser yona xısus zi hına yo: Vani binê ina gol çın o. Yo nire erzeni gol. Ino nire dewa Horsel ê Pali dı veciyeno (V. 11).

Rocêk yo espar yeno kişta gola Gerindal dı arisiyeno. Espar mayına xu uca dı giredano. A hel gol ra yo yaxte veciyeno u mayına ey dır temas keno. Serra bin mayın yo cane ana. Espar mayına xu pa cane geno şino verê gol. Yaxne heyına gol ra veciyeno u caneyê xu geno şino(V. 6).

1. 2. Gola Keyna

Gola Keyna dewa Maton(Balpınar) dı ya. Ina gol ser ini efsaneyi vaciyeni:

Yo zeman Rusi yeni Çolig. Dew dı yo keyna biya ki rındiya xu ra meşhur a. Rusi çım verdeni cı u koweni a keyna dıma. Keyna yena serê gol, hin ca çın o birema. Keyna Homa rê dua kena u xu erzena zerreyê gol. Gol zaf xorin a, vani binê gol çın o. Inay ra çew dıma nêşino. Keyna sebiya çew nêzano, labelê ina mesele ra nameyê gol bı “Gola Keyna”(V. 15).

Yo mêrik yeno verê Gola Keyna. Uca dı astora xu giredano, desmacê xu geno nımac keno. A hel gol ra yo astor veciyeno. Ino astor sur o, çareyê ey sıpi yo, lıngi ey zi xerxalin i. Astor şino erziyeno astora ey ser u dıma xu dano gol rê beno vin. Yo serr sera şına, astora mêriki yo cane ana. Ino cane eyini qeydeyê o astori sur o, çareyê xu sıpi, lıngi xu xerxalin i. Cane ehınd rınd o ki herkes yeno dormaleyê ey geyreno u ey mêriki ra wazeno. Mêrik reyna astora xu u cane geno şino verê gol. Reyna desmac geno, nımac keno u gol ra astor veciyeno. Astor yeno verê cane buy keno, cane zi xu saweno pıra u piya şını gol u beni vin. Mêrik astora xu geno yeno dewican ra ina mesele vano. Dewici vani “A gol, Gola Keyna ya, binê yê çın o.”(V. 15).

Hem Gola Gerindal hem zi Gola Keyna ser gol ra astor veciyeno. Alptekin gore motifê astoro ki aw ra veciyeno eyro ma zêd ra destananê Tırkan ê Asyaya Miyanin dı vineni(Gola Issig ê Kırgızistan dı zey inan esti) Anadolı dı zi cayanê kıfşan(Ardahan-Gole, Mersin Gulnar) yeno ma ver. Ge ge zi herında astori ga geno. Astorê Koroğlı zi neticeyê temasê mayına ki aw ra veciyena u astori ameyo dınya. Erzingan dı Gola Aygır dı zi gol ra yo yaxte veciyeno, mayınan dır temas keno u gol dı beno vin (Alptekin, 2018:103-104).

1. 3. Gola Qılıcı

Gola Qılıcı dewa Oğnit ê Kanireş dı ya. Vani nire eşt zerreyê ina gol, nire gola Ezizan(Sudurağtı) dı veciya. (V. 10)

1. 4. Gola Qulingi

Gola Qulingi dewa Hezarşah ê Boglon dı ya. Ina gol nıka bı nameyê Yüzenada biya meşhur a u her serr bı hezaran turisti yeni ina gol ziyaret keni. Ina gol ser hına vani:

Verco ina gol dı qulingi zaf bı. Inay ra tera vani Gola Qulingi. Vani binê Gola Qulingi çın o. Dewa Hezarşah dı Gola Ağon esta. Vani yo nire eşt ina gol, nire Gola Qulingi dı veciya. Ini wırd goli yobinan ra zaf dur i(V. 13).

Efsaneyanê Gola Gerindal, Gola Qılıcı u Gola Qulingi dı yo nire erziyeno gol, nire yona gol dı ya zi yo çem dı veciyeno. Tiya dı nire eğleb zey motifanê “ tas, zel ueb. ki hêni dı beni vin” yo. Labelê nire bêğeyr golanê Çoligi sobina cayan dı nêviyereno ya zi ma raşt nêameyi. Nire wasıtaya cıt o, heywananê cıt rê yo bend o u bêşık tiya dı kar u gureyê Çoligican ifade keno. Nire yo wasıtayê gırd a, ma gore yona ca dı veciyayışê nireyi gırdeyê ya zi hirayiya qenala bınardi işaret keno u dereceyê pabestışê golan mocneno.

Ino tewır motifi zaf cayan dı viyereni. Sakaoğlı gore çimeyê ino motif çın o ya zi ino motif ça ra ameyo hema belli nê yo. Sakaoğlı ino xısus dı çend hebi metnanê efsaneyan etud keno u bı kılmi hına dano:

1. Tasa ki Qıbrıs dı yo hêni dı yena vinayış, Kuyanê Toros dı zerreyê yo hêni dı kowta.
2. Zela ki Kuyanê Torosı dı kowena zerreyê hêni, awa İvriz dı yena vinayış.
3. Tasa ki kowta birê Zemzemi, yo mudet ra pey birê Tırba Şemsi ki Konya dı yo dı yena vinayış.
4. Heciyo Konyayıco ki tasa xu vıst birê Zemzemi, ina tas welatê xu dı hêniyê Pêxamberi dı vineno.

5. Çonqala ki Çemê Tuna dı biya vin, Kaynarca(Kırklareli) dı yo çime dı yena vinayış.
6. Simer u zığalo ki Demirkapıyo verê Tuna dı ameyi rokerdiş ariyanê Dona, Pınarhisar u golanê Çekmece dı veciyeni.
7. Cısnê Maseyanê Tuna golanê Çekmece dı zi aseni.
8. Awa tay ariyan ê mıntıqaya Kırklareli Çemê Tuna ra yena. Çünke inı awan dı maseyê Çemê Tuna aseni.
9. Simer u zığalo ki Çemê Tuna dı ameyi rokerdiş ariyanê Dona, golanê Çekmece u Pınarhisar dı veciyeni (Sakaoğlu,2018:99).

2. Efsaneyê ki Awanê Binan Ser Vaciyeni

Çolig dı hênıyan u awan ser zaf efsaneyi yeni vatiş. İnı efsaneyan dı çend xısusı zaf xu belu kenı. İnı ra yo vatişê awa heyatı yo. Wextê verinan ra miyanê Çoligican dı baweriya estiya awa heyat esta. Kami ra gore Laya Maton, kami ra gore Laya Hemaman, kami ra gore awa Merga Mir kami ra gore zi awa Ku Şerevdin dı çimeyê awa heyatı esto. Labelê ino yo sırr o çimeyê awa heyatı kamci aw dı yo çew nêzano. Xora efsaneya golê henzaran dı zi çimeyê awa heyatı vin beno u çew hin nêzano kamci gol a. Yona xısusı zi hına yo: Munasebetê weliyanê Ellahi u awan ser ra şarê ê mıntıqayan inı hênıyan u awan muqedes hesıbneno. Mavac awa Ku Şarık hem Siwun, hem Qerebegan, hem zi Palı dı meseleyê Şarık u Şiwan ra muqedes hesıbiyena. İnı efsaneyan dı zafın ra keremat esta. Efsaneyê ino qısm hına yi:

2. 1. Awa Anqabir

Awa Anqabir qezaya Diyarbekir Hêni dı ya, la baweri gore ina aw çimeyê xu Ku Sipi ra gena. Ku Sipi zi benateyê Palı u Darahêni dı yo. Ina aw ser dewanê Darahêni u Hêni dı hına yo efsane vaciyeno:

Yo ağa awa Anqabir vineno. Aw zaf weşê ey şına. Çimeyê aw meraq keno labelê nêşkeno ca kero. Rocêk yo luli awa hêni ra yena. Ağa vano esilê hêni ino niyo, yona ca dı yo. Ina aw binê kuyan ra yena u zaf a. Ağa luli dêş ra alıqnenno u heme ca dı geyreno wahirê luli. Rocêk yo şane yeno keyeyê ağayı u serê dêş dı luli vineno. Şane ağayı ra vano ina luliyê mın o. Vano ez Ku Sipi dı dewar çerinena. Helak mı hêni ra aw werd, luli kowt zerrê aw vin bı. Ağa dı hebi merdımânê xu şane dır şıraweno. Ağa inan temi keno, vano serê hêni bıgirên u şaneyi zi bıkişên. Ağa dı hebi merdımânê xu zi inan dıma ray keno. İnı ra zi vano merdımı ki şane kışeni, şıma zi inan bıkişên ki hin çew cayê hêniyi nêzano. Ino qeyde şane zi merdımı ki şahid biyi zi yeni kıştış u çimeyê awa Anqabir beno sırr(V. 8).

Ma cor dı golanê Çoligi ser nireyo ki vin beno ra behs kerd u Sakaoğlu ra tas ya zi zela ki vin bena yona ca dı veciyena ser melumat neql kerdbı. Tiya dı zi Ku Sipi dı yo zel vin bena u qezaya Hêni dı veciyena. Ku Sipi dı Ziyara Şarıkı esta u hem miyanê Zazayanê Çoligican hem zi Zazayanê mıntıqayanê binan muqedes hesıbiyeno. Ina aw çimeyê xu Ku Sipi ra gena. Tiya dı Ku Sipi qıymet u kaliteyê aw zêdneno. Zel zi kar u gureyê Zazayan mocneno. Zazayi verco ku u wareyanê berzan dı cuyeyni u şaneti kerdên.

1. 2. Awa Heyatı

Çoligi dı awa heyat ser baweri hema zi esta. Derheqê Hz. Xızır dı Çoligi dı hına yo baweri esta: Vani hiri tenan awa heyat werda, Hz. Xızır inan ra yo(V. 2). Ina aw zi Çoligican gore mıntıqaya Çoligi dı yo aw a, la çew nêzano ça dı ya u kamci aw a. Ma tiya dı mıntıqaya Çoligi ra awa heyatı ser, dı hebi efsaneyan neql kenı:

Yo seydkar yo zarc kışeno u zerreyê dere dı yo gol dı şuweno. Zarc roneno u destan u riyê xu şuweno. A lehza dı zarc bena weş u firena. Seydkar ca verdeno yeno keyeyê xu. Qıcı ey oniyên tera riyê xu biyo pak, nur ameyo ser. Seydkar verco nêweş bı, riyê ey dı pijik bı bı. Seydkar vano riyê mı biyo pak, zarc zi firaya şı, a aw dı çik est o, a awa heyatı ya. Seydkar dono ra şino hetê a gol. Oniyeno ki her ca gol i, kamci gol a nêzano(V. 7).

İskendero Pil yeno Çoligi u zaf nêweş o. Dı hebi nasırı leşê ey dı veciyayı u hekimi nêşkayı cı rê daru bıvin. Merga Mir ra aw ani dani cı u İskender beno weş. Vano ina awa heyatı ya. İskender uca dı Dıza Simoni vırazeno u pê kanalan Merga Mir aw ano uca. Badê cu pê a aw a mıntıqa dı hêgayan aw dani. (V. 14)

2. 3. Awa Kuyê Şariki

Kuyê Şariki hetê Zazayanê Siwanican, Hêniyican, Paliyican u Qerebeganican ra muqedes hesibiyeno. Uca meqamê Şarık Şiwani yo. Serê ku dı aw çın a, labelê wextê verinan ra uca dı estiya awa nımıteyi ra behs beno u ina aw ser efsaneyi vaciyeni. Yo varyantê efsaneya Şarık Şiwan gore Şarık u Şiwan way u birayê cı yi. Şarık Diyarbekir dı yo ağayi het dı şaneti keno. Her roc pa heywanan fireno yeno Ku Sipi, uca dı heywanan çerineno u reyna fireno beno keyê ağayi. Rocêk ağa Şariki taqib keno, yeno Ku Sipi. Oniyeno Şarık pê sel aw ano u cami vırazeno, waya ey Şiwan zi howz vırazena. Seni ki ağayi vineni wırd zi uca dı ğeybiyeni, inşaatê cami nêmcet maneno u aw howz zi uca dı şına erd u bena vin. İnka çew nêzano aw ça dı ya(V. 1).

Kami dewican gore efsaneyê awa Kuyê Şariki awa howz a ki erd ro şiya war u biya vin ra çimeyê xu geni. Raşt a uca dı aw çın a, ku zıkuzıwa yo. Labelê baweriya şari gore uca dı yo awa muqedes esta u nımıte ya. Ina aw ancax merdımı ki zerriyê cı pak a, bê gune yo, merdımê Homa yo vineno. Sobina çew nêşkeno ina aw bıvino. Dewanê Ku Sipi dı awa Şarık ser zaf efsaneyi yeni vatış. İn an ra têki hına yi:

Serê Kuyê Şariki dı yo aw esta, kam layıq bı vineno. Dewa Hemsor ra Mıh Cunik(Sofi Cunik) şino serê Kuyê Şariki, ina aw vineno. Uca dı şarê wer ra Ekragıcı(Ekrag dewa Pali ya) tera cayê aw perseni, Sofi Cunik inan ra nêvano. Vano ina awa Siwanican a, meşt u biro mı ra pey belka ihtiyacê inan koweno cı. ”(V. 9).

Vani Kuyê Şarık dı yo aw esta, zafın diya. Said ma zi diya. Said hema qıc bı, teyna dewar berd Kuyê Şariki. Hindek mend, mend u dewar ard. Ame va, “ Daye, hetê Evdalon ser yo aw yena u heyne şına erd. ”. Mı va “ Tı ver nêşi, biney nêwerd tera, tu yo dua nêkerd? Eke tı dest u riyê xu bışuyi. A aw herkes nêvineno, holi Ellayi vineni. O ki hol nêyo nêvineno. ”(V. 2)

Ku Şarık zıkuzıwa yo. Vani uca dı yo çırr esta. Çew ra nêasena. Kam ki saf o, zerriya cı zaf temiz a, nawiyena cı. Wextê Usmaniyan dı yo mulazım u dı leckerê ey şını leweyê Şariki krokiyê kuyi veceni. Taştare diyeno, beni teyšan, awa inan qediyena. Mulazım leckeranê xu ra vano hê bıgeyr bıonên ina mıntıqa dı aw esta? Bıney aw bıyari, ma hem bıweri hem zi xu rê desmac bıgir u nımac bıkeri. Wırd leckeri kowen ti rey ey cayan ra geyreni nêgeyreni aw nêvineni u yeni mulazım ra vani ina mıntıqa dı aw çın a. Mulazım vano şıma tiya dı ronışên, ez zi bıon cı. Mulazım mataranê xu geno, hetê Siwun ser des metreyi ya yeno war ya nêyeno war, onino yo çırr ha uca dı ya. A çırr ra aw weno, destmacê xu geno, mataranê xu zi dekeno u şino verê leckeranê xu. Leckeri mat maneni. Vani ma heminê mıntıqa geyrayi, şiyi uca zi, ma aw nêdiyi, tu seni di(V. 8)

Yo bacenağê mı Evdalunıc bı. Nameyê ey Nusredın bı, Nusret Tanırlar. Ina mesele ey mı ra va. Vano ez bı xu şiya Ku Şariki. Rocê a Ziyara Şariki belli yo, ma şiyi uca. Palı ra Xasbegıc, Seraçurıc, Lekic; dewanê ma ra Evdalunıc, Xeylonıc ueb. pêro mıntıqayan ra ame bı. Awa ma qediya, ma bı teyšan. Xasbeg ra yo heci bı. Yo fıraq waşt u girot hetê Palıyi ser şı. Des metreyi ya şı ya nêşi fıraqê xu kerd pır aw u ame. Milet tera va tu ça dı aw dekerda? Tı vani çırr ha tiya dı ya, ma geyrayi nêgeyrayi çırr nêdiyi. Ina meseleya layıqê ya. Gereka iman, itiqad insan dı bıbo(V. 8).

2. 4. Çırr Kason

Çoligi cayo kuye yo. Aşmanê wesari dı vor heliyena, varan vareno u kuyan ra aw yena war, çırrı yeni meydan. Bilhesa aşmanê wesari dı çırrı zaf i, la amnan dı ekseriyetê inan peyseni. İn an ra yoyi zi Çırrê Kason o. Ino çırr ser şeklê fıqra hına yo efsane vani u ina efsane ser pê Kasonıcan yari keni:

Berzeyê Çırrê Kason pancas şeşt metre esto. Vani dewıcı berzeyê çırr meraq keni. O wext metre çın bı. Dewıcı şını serê kıftanê yobinan u pê qamanê xu berzeyê çırr peymaweni. (V. 12)

2. 5. Çırrê Sofi Şekeri

Sofi Şeker yo weliyê Homa yo, yo wext pa talebeyan xu Gola Şekeran(Xeylan/Gerçekli dı ya) dı cuyayi. Ino sebab ra Gola Şekeran a mıntıqa dı muqedes hesibiyena. Efsaneyan gore uca dı yo çırr zi esto, la herkes nêşkeno bıvin. Ma ina çırr ser hına yo efsane areda:

Xeylan dı Gola Şekeran dı yo çırr esto. Tera voni Çırrê Sofi Şekeri. Kam hol bı, merdımê Homayı bı vineno.

Kam zi hol niyo u şiro verê çırri, çırr cad peyseno. Mı ina aw nêdiya, la mı honê xu dı diya. Honê mı dı çırr vıraşte bi la zıwa bi(V. 2).

2. 6. Hêniyê Çımgırote

Hêniyê Çımgırotê merga dewa Kason Merga Musayan dı yo. Dewıcı çımeyê hêni meraq kenı, pê puşê kureki fekê hêniyi geni u yo dol vırazeni. Badê cu fekê hêniyi abeno u puşê koreki dewa Şıxmıran ê Palıyi dı veciyeno. Hêniyê Çımgırote u Şıxmıran yobinan ra zaf dur i(V. 12).

2. 7. Hêniyê Muso

Hêniyê Muso dewa Kaso dı yo. Awa hêniyê Muso şıfayın a. Serê hêni dı yo ziyaret est o. Vani uca dı yo merdımı cılsıpi est o ki zafın diyo. Wexto ki şını serê hêniyi merdımı cılsıpi beno vin. Yo cini serê sıbayı seba awa meşki şına serê hêniyi, uca dı yo dewicê xu(Mıh Kali) vinena ki o dewic rewna merdo. Mêrdeyê aye tera vano çiyeko tu diyo ziyaretê hêni yo u şeklê Mihê Kali nawıto tu. Wext verinan ra vani yo hew awa gunin tera ameya(V. 12).

2. 8. Hêniyê Rızo

Hêniyê Rızo dewa Rızo(Harmancık) ê Darahêni dı yo. Baweriya şari gore ino hêni ser ziyaret esto u hêni muhefeze keno. Ino hêni ser hına efsaneyi vaciyeni:

Vısturi veyva xu raykena aw. Veyv şına oniyena ki hêni ra çılka aw niyena. Tersa vısturi ra zi nêeftana ageyra. Veyv uca dı bıney vındena, aw yena. Veyv elba xu kena pırr u yena keye. Vısturi a aw dekena meşk. Meşk şaneni u kenı veng. Oniyeni ki pêro run o. Vısturi veyv ra persena, vana tu ina aw ça ra arda? Veyv meseleya aw vana. Vısturi a aw erzena keyeyê xu, embaranê xu, dana bızanê xu. Bereket kowen keyeyê inan u beni zengin. (V. 3).

Hêniyê Rızo u Hêniyê Şirko bırayê yobinan i u wırd zi xas i. Seba aw lec kenı. Xasê Hêniyê Rızo destê Xasê Hêniyê Şirko qerıfıno u aw tera geno. Inay ra awa Hêniyê Rızo zaf a, awa Hêniyê Şirko tay a. Destê Xasê Hêniyê Şirko aw dı yeno Rızo, dewıcı defın kenı. Nıka zi yo ziyaret o u ser dı çaput giredani u dua kenı(V. 3).

Kel Hın Ağa, Rızonıc o. Yeno Hoka Sayer dı yo dew roneno. Yo şaneyê ey, wextê taştarey dewari beno Hoka Sayer dı meşel keno. Oniyeno miyanê dewari ra yo kel şino bıne ğabi(dırrıkêr), weta yeno u erdişê keli hi ya. Şane bı meraq koweno keli dıma u şino bıne ğabi. Oniyeno ki yo aw yena ehınd serdın a ki zey cemed a. Vano tiya dı aw çin a ma bıwer, keli aw ca kerd. Şane yeno Kel Hın Ağa'yi ra vano. Ağa emır dano xızmkıran xu. Ğab bıneni, şını qayme, raseni kerreyê Rızo u uca dı çımeyê aw vineni. Kel Hın Ağa dewa xu Hoka Sayer ra nano hewa, Rızo dı roneno(V. 8).

2. 9. Hêniyê Qênıl

Ino hêni dewa Muradan ê Darahêni dı yo. Ino hêni ser wext verinan ra hına yo efsane vaciyeno:

Verco Muradanıci dere ra aw ardên, dere bıney dur bı. Rocêk heywanan veradani. Yo bız şına bıne gemi, bız yena ki erdişê bız bıya çamur. Roca bına a bız gıre dani, sol dani cı, veradani u taqıb kenı. Bız şına miyanê gemi, şına çımeyê aw ser aw wena. Dewıcı a aw vineni u ani Muradan(V. 4).

2. 10. Kafır Dere

Aw tımotım heyat nêdana, ge ge zi heyat gena u qehir dana insanan. İnsani bı dec u qehir xu bêçare maneni, zot dani u intıqamê xu geni. Efsaneya Kafır Dereyi ino çeşid yo efsane yo:

Kafır Dere mabeyne dewanê Qeraj u Kuertev ra yeno, şino deşta Çoligi dı awa Sayer u Kadran dır kowen têmiyan. Yo wexto verin dı wısar dı varan zaf vareno. Laser yeno, yo lac zerreyê dereyi dı koweno laser vera, aw dı şino u beno vin. Dadiya ey feryat u figan kena. Dereyi ra vana “Kafır, kafır tu lacê mı berd, tı gereka kafır bımani. ”. Vani nameyê dereyi uca ra mend. Nıka herkes o dereyi ra vano “Kafır Dere”(V. 5)

Netice

Ma ina xebat dı şeş hebi efsaneyi golan, panc hebi efsaneyi hêniyan, panc hebi efsaneyi awê nımıte ki teyna holan ra asena, dı hebi efsaneyi awa heyati, yo efsaneya çırri u yo zi efsaneya dereyi neqıl kerdi u inan ser xebıtiyayi. Hem çeşid hem zi omare inı efsaneyan hetê awan ra zengineyê mıntıqaya Çoligi ramocneni. Ini efsaneyan dı aw zey muqedesey, şifayın, serdınay u kaliteyi bı çeşid wesıfanê xu ca u qıymet gena. Yo efsane dı zi aw qetılkar a u biya muhatabê zotan.

Efsaneyi awan ê mıntıqaya Çoligi dı aw ge ge yo sırr ra u cayê aye belli nêyo. Ge ge zi cayê aw belli yo, la herkes ra nêasena, ancax merdimê layiqi vineni. Tiya dı aw dereceyê itiqad, holi u pakıyê insanan eşkera kena. Efsaneyan dı têki hêniyi yo weliyê Homayı dır eleqedar i, seke hetê inan ra muhefeza beni. Ini cayan dı yo kalo erdışıpi ya zi kalo cılıpi xu nawneno. Ino hal baweriya dinê İslami ra yeno u muqedesey dano awan. Çımeyê awanê serdin u kaliteyin timotım biyi sebebê meraq i. Yo ağa, ya zi dewıcı geyreni çımê aw u bı maharet u tecrubeyê xu çımeyê aw vineni. Hetê golan ra zi mıntıqaya Çoligi zengin a. Zey Gola Gerindal u Gola Keyna goli sırrın esti ki miyanê inan dı yo yaxteyo istisnayı veciyeno. Reyna goli Çoligi ekseriyet yona gol ya zi aw dır binê erdi dı yobinan ra pabesteyi. Motifê nire golanê Çoligi dı zaf viyereno. Ino motif gore yo nire erzeni gol, nire yona gol dı ya zi aw dı veciyeno. Bı ino motifi baweriya “binê gol çın o” peyda bena. Ge ge aw zırar dani şari u efsane dec u qehirê şari ser vaciyena. Ini efsaneyi kultur u cuyê şarê Zazayan ê Çoligi ra melumat dani, erc u baweriya şari mocneni, derheqê kar u gureyê şari rê fıkr dani.

Çımeyı

Kıtabı:

Arda, Akif (2006), *Bütün Yönleriyle Çewlik-Bingöl*, İstanbul, Doz yayıncılık.

Çağlayan, Ercan (2008). *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi.

Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1978), 101 *Anadolu Efsanesi*, İstanbul, Damla Yayınları.

Soylu, Hasbi (2003), *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Bingöl*. Erzurum, Aktif Yayınevi.

Tektaş, Şevket (2008), Bingöl İlinin Tarihteki Yeri, Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Yapısı ve Ekonomisi, *II. Bingöl Sempozyumu*, 347-350.

Çımeyê Fekki

1. Ahmet Seçer, 1965, Kelaxsi/Darahêni(Doğanlı/Genç), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawıto. Kelaxsi dı Cuyeno.
2. Fatma Mumcu, 1947, Xeylano Kebir/Darahêni(Gerçekli/Genç), Mektebo Verin, Xanma Keyeyi ya, Xeylano Kebir dı Cuyena, Babiyê xu u Vıstureyê xu ra Şınawıto.
3. Fatma Pirinci, 1930, Rızo/Darahêni(Harmancık/Genç), Mekteb Nêwendo, Babiyê xu Dewıcanê xu ra Şınawıto. Gewıl dı Cuyena.
4. Harun Çağlayan, 1950, Muradan/Darahêni(Dilektaş/Genç), Mektebo Verin, Esnaf o, Pilon xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
5. Hıdır Baytemur, 1956, Kuertew/Çolig(Çukurca/Bingöl), Verlisans, Mala yo, Pilanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
6. Hüseyin Burulday, 1950, Şabon/Çolig(Şaban/Bingöl), Mektebo Verin, Muxtaro Teqawıt o, Cemaatê Dewa xu u Pilanê xu ra Şınawıto, Şabon dı Cuyeno.
7. İbrahim Bukan, 1963, Binziyar/Çolig(Altınışık/Bingöl), Lise, Cigêrayoğ u Esnaf o, Verinan ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
8. Mahsun Dinç, 1971, Sirbey/Darahêni(Servi/Genç), Lise, Teqawıt o, Dewicê xu Hec Şevket Dinç u Pilanê xu ra Şınawıto, Sirbey dı Cuyeno.
9. Mehmet İlge, 1941, Evdalon/Darahêni(Sırmayıya/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıto, Evdalon dı Cuyeno.
10. Mehmet Sait Koçak, 1949, Qelancıq/Kanireş(Kalencik/Karlıova), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Babiyê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
11. Mehmet Siddık Karaarslan, 1955, Mire/Çolig(Bahçeli/Bingöl), Lisans, Melımo Teqawıt, Babiyê xu cematê dew ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.

12. Osman Tozkoparan,1956, Kaso/Darahêni(Günkondû/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt o, Kaso dı Cuyeno.
13. Salih Öztaş,1982, Lisans, Hezarşah/Boglon(Hezarşah/Solhan), Lisans, Melım o, Extiyaranê Mıntıqaya xu ra Şınawıt o, Boglon dı Cuyeno.
14. Yılmaz Levent(Hasan Levent), 1937, Şenig/Çolig(Simani/Bingöl), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawıt o, Çolig dı Cuyeno.
15. Zeki Hasanoğlu, 1946, Heziron/Çolig(Haziran/Bingöl), Mektebo Verin, Soferti Kerdên u Deyirbaz o,Verinan ra Şınawıt o, Çolig dı Cuyeno.

Abdulkhakim Koçin'in Türkçe Olarak Yazdığı Mevlid-i Nebi ile Kürtçe Olarak Yazdığı Mewlûda Nebî'nin Şekil ve İçerik Açısından Karşılaştırmalı Analizi

Özet

Klâsik edebiyatın fikri altyapısını oluşturan temel konulardan biri dini unsurlar ve bu bağlamda ele alınabilecek olan Allah Resulü'nün hayatı ile hadisleridir. Allah Resulü'nün hayatı ve hadisleri edebiyata hem birçok konu hem de edebî tür ve tarz kazandırmıştır. Kuşkusuz *Mevlid* veya *Mevlidnâme* de bu edebî türlerden biridir. Çalışma Abdulkhakim Koçin tarafından Türkçe ve Kürtçe olarak kaleme alınmış mevlidleri; şekil ve içerik açısından mukayeseli olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Mevlid türü ve özelliklerine ait genel girizgâhı müellifin yaşamı ile eserlerine ait bilgiler takip etmektedir. Ancak esas olarak karşılaştırmalı edebiyat kuramının sunduğu imkanlar dahilinde her iki mevlidin şekil ve içerik bakımından benzerlik ve farklılıkları irdelenecektir. Temelde ise mevcut mevlid temalı literatürün, aynı kişi tarafından farklı dillerde kaleme alınmış eserlerinin karşılaştırılarak elde edilen bulgularla renklendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Eski Türk Edebiyatı, Klâsik Kürt Edebiyatı, Karşılaştırmalı Edebiyat, Mevlidnâme, Mevlid-i Nebi, Mewlûda Nebî, Abdulkhakim Koçin.

Ji Layê Şikl û Naverokê Dahûrîna Berawirdî ya Mewlûdên Abdulkhakim Koçin: Mevlid-i Nebi ya bi Tirkî û Mewlûda Nebî ya bi Kurdî

Kurte

Yek ji çavkaniyên hizrî yê edebiyata klasîk unsûrên dînî ne û di vê peywendiyê de jiyana Resûlê Xweda û hedîsên wî ne. Jiyana Resûlê Xweda û hedîsên wî gelek mijar, cure û teşe bexşî edebiyatê kirine. Bêguman *Mewlûd* û *Mewlûdname* jî yek ji van cureyên edebî ne. Ev xebat herdu mevlûdên Abdulkhakim Koçin ku yek bi Tirkî û yek bi Kurdî ye ji layê şikl û naverokê ve bi berawirdî dinirxîne. Di destpêkê de bi nêrînek giştî weke cureyeke edebî mevlûd û taybetiyên mevlûdan hatin nirxandin. Piştê derbarê jiyana û berhemên nivîskarî de agahî hatin dayîn. Di beşa eslî de li gorî rêbazên teorîyên edebiyata berawirdî herdu mevlûd ji layê şikl û naverokê ve wekhevî û cudahiyan wan hatin nirxandin. Di eslê xwe de armanca sereke ya vê xebatê li gorî encamên bidestxistî yê literatûra temaya mevlûdan, berhemên bi zimanên cîyawaz û ji teref yek kesekî ve hatine nivîsandin werin berawirdkirin û encam bi peywendîdara re were parvekirin.

Peyvên Sereke: Edebiyat, Edebiyata Tirkî ya Kevn, Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Edebiyata Berawirdî, Mewlûdname, Mevlid-i Nebi, Mewlûda Nebî, Abdulkhakim Koçin.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Nurettin ERTEKİN

nurettin.ertekin@hotmail.com

Dr., Hakkari Üniversitesi

Orcid: 0000-0003-2744-0447

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 29.09.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 25.11.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1557886

Atıf / Citation:

Ertekin, N. (2024). Abdulkhakim Koçin'in Türkçe

Mevlid-i Nebi ile Kürtçe Mewlûda Nebî'nin

Şekil ve İçerik Açısından Karşılaştırmalı Analizi.

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü

Dergisi, 10(20), 15-29.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1557886>

Comparative Analysis of Abdulahkim Koçin's Turkish Mevlid-i Nebi and Kurdish Mevlûda Nebî in Terms of Form and Content

Abstract

One of the main subjects that constitute the intellectual infrastructure of classical literature is religious elements and the life and hadiths of the Messenger of Allah, which can be considered in this context. The life and hadiths of the Messenger of Allah have brought both many subjects and literary genres and styles to literature. Undoubtedly, Mawlid or Mawlidnâme is one of these literary genres. The study aims to examine the mawlids written by Abdulahkim Koçin in Turkish and Kurdish comparatively in terms of form and content. The general introduction to the mawlid genre and its characteristics is followed by information on the life and works of the author. However, the similarities and differences of both mawlids in terms of form and content will be analysed within the possibilities offered by comparative literary theory. Basically, it is aimed to colour the existing literature on the mawlid theme with the findings obtained by comparing the works written by the same person in different languages.

Keywords: Literature, Old Turkish Literature, Classical Kurdish Literature, Comparative Literature, Mawlid-nâme, Mevlid-i Nebi, Mevlûda Nebî Abdulahkim Koçin.

Giriş

İslam medeniyetini oluşturan milletlerin edebiyatında işlenen konuların başında Allah Resulü Hz. Muhammed (S. A. V) sevgisi gelmektedir. Bu sevginin dinî, sosyal ve kültürel derecedeki tesirinin bir sonucu olarak çok sayıda edebî tür edebiyat literatürüne girmiştir. Bunlar naat, mevlid, sîre, siyer, mi'rac-nâme, şefâ'at-nâme, hilye, şemâyil, kırk hadis, yüz hadis, bin hadis ve tercümeleleri, esmâ-i Nebî, mu'cizât-ı Nebî, ahlâkı-Nebî, gazavât-ı Nebî, hicretü'n-Nebî, vefâtü'n-Nebî şeklinde sıralanabilir. (Yeniterzi, 2002; Eroğlu, 2010). Bu edebî türler arasında şair ve nazımların Allah Resulüne karşı besledikleri muhabbetlerini dile getiren binlerce kısa veya uzun manzumeler içinde manzum mevlidlerin ayrı bir yeri vardır.

Arapça bir kelime olan mevlid; sözlük anlamı itibarıyla doğum yeri, tarihi veya zamanı anlamlarına gelmektedir, (Dihhudâ, 1377) Edebî bir terim olarak ise Allah Resulü 'nün doğumu başta olmak üzere hayatı, vefatı ve hilyesini övmeyi konu edinen eser olarak tanımlanabilir. (Pala, 2018). Mevlidlerin edebî yanı ile beraber pedagojik, sosyolojik, folklorik ve müzikal yanları da bulunmaktadır. İslam toplumunda Allah Resulü 'nün doğum günü başta olmak üzere aile fertlerinin doğum, ölüm, sünnet, okula başlama, askere gitme, hacca gitme veya gelme, düğün, adak zamanlarının yanı sıra kutsal gün ve gecelerde farklı ya da benzer makamla mevlid okunmaktadır. Dolayısıyla her sınıftan insanın üzüntü ve sevinçlerini barındırdığı folklorik özelliklerle (Pala, 2018) eşlik eden mevlidler diğer dinî edebî eserlere nazaran daha fazla yaygınlaşmış ve kabul görmüştür. Ayrıca doğu medrese eğitimi geleneğinde mevlidin bir müfredat kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir (Eminoğlu, 2015). Bu da mevlidin eğitim hayatında da yer alması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Birey ve toplum hafızasında bu derece yer edinmiş olan mevlid, şüphesiz farklı dillerde de yazılmış ve okunuyor. Diller arasındaki farklılıklar mevlidin muhtevasında bir değişiklik ya da zenginlik yaratmakta mıdır? Farklı dillerde yazılmış mevlidler arasında anlam, kurgu ve söyleniş bakımından farklılıklar var mıdır? Varsa bunun temel nedenleri neler olabilir? Sıralanan şekilde çoğaltılabilecek olan soruların tamamının bu çalışmada cevaplanması elbette zordur. Fakat bir örnek teşkil etmesi bakımından Abdulahkim Koçin tarafından Türkçe yazılan "Mevlid-i Nebi" ile Kürtçe "Mevlûda Nebî" isimli mevlidlerin şekil ve içerik açısından karşılaştırılması düşünülmüştür. Çalışma, çok fazla iddialı olmamakla birlikte aynı kişi tarafından iki ayrı dilde kaleme alınmış mevlid örneklerinin yukarıdaki sorular bağlamından ele alınmasını hedeflemektedir.

1. Abdulahkim Koçin'in Hayatı ve Eserleri

1. 1. Hayatı

Akademisyen, yazar ve şair Prof. Dr. Abdulahkim Koçin¹; 1965 yılında Bingöl'ün Sancak Beldesi'nin Yeşilova Mahallesi'nde dünyaya geldi. İlk, orta eğitiminin ardından 1983 yılında Bingöl İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. 1987 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Lisans eğitiminin ardından 1988-1999 yılları arasında TÜBİTAK'ta Araştırma Asistanı ve memur olarak görev yaptı. TÜBİTAK'ta çalışırken 1996-1997 yılları arasında geçici görev ile Devlet Bakanlığı Basın Müşavirliği ve Başbakanlık Müşavirliğinde bulundu. 1991 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında "Zaifi ve Bustan-ı Nasayih": İnceleme- Tenkitli Metin" isimli yüksek lisans tezini tamamladı. Akabinde 1998 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda "Divan Şiirinde Münacat" adlı tezini başarıyla savunarak doktora eğitimini tamamladı.

Doktora eğitiminin ardından 2000-2007 yılları arasında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak görev yaptı. 2007-2018 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı'nda Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı. 2011 yılında Doçent unvanını almaya hak kazandı. 2018 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesine Profesör olarak atandı. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra üniversite yönetim kurulu üyeliği, dekan yardımcılığı, bölüm başkanlığı ve bilimsel yayınlar etik kurulu üyeliği gibi çeşitli idari görevlerde de bulundu. 2020'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Başkan Başmüşaviri olarak göreve başladı; ardından TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığına atandı ve bir yıl bu görevi yürüttü. 2021 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Müşaviri görevine getirildi. 2024 yılının ekim ayında Bingöl Üniversitesi Rektör Danışmanı olarak atandı.

Farsça, Arapça ve İngilizceye olan hakimiyetinin yanı sıra geniş bir bilgi birikimine sahip olan Abdulahkim Koçin, Üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı, Osmanlı Türkçesi, Güzel Konuşma ve Yazma Eğitimi derslerini vermiştir. Ayrıca Türkiye Adalet Akademisi'nde idarî, adlî ve askerî yargı hâkim ile savcı adaylarına Hukuk ve Edebiyat derslerini ve yine Türkiye Büyük Millet Meclisi personeline de Osmanlı Türkçesi dersini vermiştir.

Alanı ile ilgili yurtdışı deneyimine sahip olan Koçin, 2003 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi tarafından İngiltere'nin British Museum'da Türkçe el yazma eserler üzerinde araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmiştir. 2022 yılında ise yine İngiltere'de iki ay süre ile değişik kütüphanelerde TBMM'nin yasama kararlarına ait belgeler üzerinde çalışmalar yürütmüştür.

Akademik ve idari görevlerde disiplinli ve özverili çalışmaları ile tanınan Abdulahkim Koçin, 2015 yılında TBMM'de yürütülen "İstiklal Mahkemeleri Belgelerinin Tasniflenmesi, İndekslenmesi, Osmanlıca yazılmış Karar Defterleri'nin yeni harflere çevrilmesi, basılması" ve ilgisinin hizmetine sunulması projesinde koordinatörü olarak görev almıştır. Koçin, 2018 yılında TBMM'de yönetici olarak görev yaptığı süre zarfında sorumlu bulunduğu birimde "Sunulan hizmetlerin etkinlik ve kalitesinin yükseltilmesinde" gösterdiği başarılarından dolayı iki defa iki ayrı TBMM Başkanından (Cemil Çiçek ve İsmail Kahraman) başarı belgesi almıştır.

1. 2. Eserleri

Birçok akademik, edebi ve kültürel eserlere imza atan Abdulahkim Koçin'in eserleri üç kategoride değerlendirilebilir.²

A- Akademik Çalışmalar

1) *Nihad Beg ve Divânçesi*

---

¹ Yazarın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin tamamı yazardan alınmıştır.

² Bu değerlendirmede Abdulahkim Koçin'in ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış akademik makaleleri ile sempozyumlarda sunulmuş bildirilerine yer verilmemiş; sadece kitaplarına yer verilmiştir.

2) *Hukuk ve Edebiyat*

3) *Türk Edebiyatında Münacat*

4) *Menakıb-ı Evliya*

5) *Gülşen-i Müluk (Siyasetname)*

B- Edebi ve Kültürel Çalışmalar

1) *Saklı Kentin Sırları. Şiir.*

2) *Yıldızlar da Özler mi? Şiir.*

3) *Yüreğim Ellerinde. Şiir*

4) *Sessiz Çiğlık. Şiir*

5) *Yusuf ve Züleyha. Roman*

6) *Klasik Edebiyattan Seçme Beyitler.*

7) *Çağın Aşanlar.*

8) *Mevlid-i Nebi. Manzum-Türkçe.*

9) *Mevlûda Nebî. Manzum-Kürtçe.*

C- Proje Koordinatörlüğünü Yaptığı Çalışmalar

1) *İstiklal Mahkemeleri. Cilt:1.*

2) *İstanbul, İstiklal Mahkemesi. Cilt:2.*

3) *Elcezire İstiklal Mahkemesi. Cilt:3.*

4) *Eskişehir İstiklal Mahkemesi. Cilt:4.*

5) *İsparta İstiklal Mahkemesi. Cilt:5.*

6) *Şark İstiklal Mahkemesi. Cilt:1,2,3,4,5.*

7) *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi. Cilt:1,2,3.*

8) *Kabulünün 100. Yılında Milli Mutabakat Metnimiz İstiklal Marşı ve Mehmet Akif / Belgeler.*

9) *Kabulünün 100. Yılında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu / Belgeler.*

10) *Hatay Devleti Belgeleri Projesi.*

11) *Yasama Üyeleri Tercüme-i Hal ve Seçim Mazbatalarının İnternette Erişime Açılması Projesi.*

12) *İstiklal Madalyaları Projesi.*

Yukarıdaki eserler bağlamında yazarın tarih, siyaset, hukuk, edebiyat, şiir, roman ve mevlid türünden eserler kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

2. Mevlidlerin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde her iki mevlid şekil ve içerik açısından analiz edilecek ve her iki mevlidin ortak ve farklı yönleri üzerine değerlendirilme yapılacaktır.

2. 1. Mevlidlerin Şekil Açısından Analizi

Çalışmanın bu bölümünde mevlidler şekil açısından değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Mevlidlerin bölümleri, nazım şekilleri, vezin, redif, kafiye, dil ve üslup özellikleri değerlendirilecektir.

2. 1. 1. Mevlid-i Nebi'nin Şekil Açısından Analizi

1. Mevlid-i Nebi'de Bölüm ve Beyit Sayısı

Koçin, kısa bir takdim yazısından sonra mevlidine, Müslüman müelliflerin geleneğine sadık kalarak «*Bismillahirrahmanirrahim, Elhamdulillahi Rabbilâlemin, Es'salatü ve'sselamü ala seyyidilmürselin*» (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 5) Arapça mensur kısa bir Besmele, Hamdele ve Salvele ile başlamıştır. ³ Mevlidlerde bölüm sonlarında okuyucuyu-dinleyiciyi salavat getirmeye teşvik eden fasıla beyitleri yer almaktadır. Bölüm sonlarında tekrarlanan bu beyitler bir mevlid yazma geleneği olarak mevlidnâmelerde yer almaktadır. Koçin, kendine has bir tarzla bölüm sonlarında salavat getirmeye teşvik eden ve fakat birbirinin tekrarı olmayan beyitlere yer vermiştir. Bu hususta;

Bir an olsun dilimizden düşmesin şu son kelam

Aşk ile söyleyip dursun: Es-salat u ve's-selam (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 8)

Üçüncü bölüm bu beyitle son bulmaktadır:

Allah'a hamd ü senâlar et ki bulasın necat

Hazret-i Peygamberine ta yürekten es-salat (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 10) şeklindeki beyitleri örnek olarak gösterilebilir.

Bütün bölümlerin sonunda salavat getirmeyi teşvik eden bu beyitlerden sonra ayrıca üç salavat yer almaktadır. Arapça olan bu salavatları fasıla mısraları olarak değerlendirilebilir. Buradaki üçüncü salavatın hece ölçüsü beyitlerin hece ölçüsü ile aynı olmadığını da belirtmek gerekir.

Es-salatu ve'sselamu aleyke ya Rasulallah

Es-salatu ve'sselamu aleyke ya Habiballah

Es-salatu ve'sselamu aleyke ya seyyide'l-evveline ve'l-ahirin (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 6)

Mevlidin sonunda Arapça besmele hamdele ve salvele ile başlayan ve Kur'an-ı kerimden iktibas edilen üç dua ayeti ile son bulan mensur dua bulunmaktadır. Yazar mevlidinde geçen isimleri, kelime ile kavramları iki başlık altında sözlük şeklinde mevlidın sonuna eklemiştir. 14 bölüm ve 269 beyitten oluşan mevlidın bölüm isimleri ve beyit sayıları Tablo 1'deki şekilde tasnif edilmiştir.

Tablo 1: Mevlid-i Nebi'nin Bölüm Adları ve Beyit Sayıları

Sıra	Bölüm Adı	Beyit Sayısı
1	Tevhid	10
2	Münacat	18
3	Hz. Peygamber'in Nurunun Yarattığı	22
4	Hz. Peygamber'in Dünyayı Teşrif	22
5	Hz. Peygamber'in Doğumundan Sonraki Hâller	47
6	Hz. Peygamber'in Fiziki Vasıfları	15
7	Hz. Peygamber'in Ahlakı	16
8	Peygamberliğin Verilişi ve Peygamberlik Dönemi	19
9	Dua	20
10	Hz. Peygamber'in Mucizeleri	12
11	Hz. Peygamber'in Miracı	15
12	Hz. Peygamber'in Vefatı	22
13	Hz. Peygamber'den Şefaât Ümidi	18
14	Nefse Nasihat ve Dua	13
Toplam Beyit sayısı		269

3 Besmele, Hamdele ve Salvele konusunda ayrıntılı bilgi için bk: (Değirmençay, 2023).

Tablo 1'de de görüldüğü üzere Mevlid-i Nebî'de Haz. Peygamber'in doğumundan sonraki haller, nurunun yaratılışı, dünyayı teşrihi ve vefatı hususlarına ait beyit sayılarının diğerlerine göre fazla oldukları anlaşılmaktadır. Bu kategorideki beyitler mevliddeki toplam beyitlerinin neredeyse yarısına yakındır. Diğer taraftan tevhid ve Hz. Peygamber'in mucizeleri ile nefse nasihat ve dua başlıklı bölümlerinde beyitlerin sayısı ise oldukça azdır.

2. Mevlid-i Nebî'nin Nazım Şekli

Hayata ve insana dair hemen hemen her konu klâsik edebiyatın ilgi alanına girmiştir. Didaktik konular da bunlardan birisidir. Klâsik edebiyatta didaktik konular genelde mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Mesnevide her iki mısranın kendi arasında kafiye olması yazarın kafiye bulmada sıkıntı çekmesine mâni olmaktadır. Bu da uzun manzum eserlerin yazılmasına olanak sağlamaktadır. Didaktik eserler kapsamında bazı istisnalar dışında genelde mesnevi nazım biçimiyle yazılmış türlerden biri de mevlidlerdir. İncelediğimiz eserlerden biri olan Mevlid-i Nebî de bu geleneğin bir devamı olarak mesnevi nazım biçim ile kaleme alınmıştır. Ancak bir istisnası bulunmaktadır. Zira Allah Resulünden şefaah talep edilen 13'üncü bölüm kaside nazım şekliyle yazılmıştır.

3. Mevlid-i Nebî'de Vezin

Klâsik edebiyatın vezni aruzdur. Eski Türk edebiyatında yazılan mevlidler genelde Süleyman Çelebi'nin yazdığı Vesiletü'n-Necat'ın da etkisiyle Remel-i müseddes-i mahzûf, "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün" vezni ile yazılmışlardır. Didaktik mesneviler olması ve edebi sanat kaygısı gütmemeleri gibi nedenler mevlidlerde im-âle ve zihaf gibi aruz kusurunun sık görülmesine sebep olmuştur (Eroğlu, 2010). Tanzimat ve Cumhuriyet döneminde yazılan mevlidlerde aruzun yanında hece ölçüsünün de kullanıldığı görülmektedir (Kemikli, 2016; İlhan, 2023). Koçin'in de incelenen Türkçe mevlidinde 15'li hece ölçüsü kullandığı anlaşılmaktadır.

4. Mevlid-i Nebî'de Redif ve kafiye

Özellikle Klâsik Fars Edebiyatı'nda şiirin ahenk ve musîki yönü dört kategoride incelenmektedir. Bu kategorilerden biri, Yan Musiki (Musiki-yi Kenarî) yi oluşturan temel unsurlar olan redif ve kafiye (Kedkenî, 1389; Fesâyî, 1380). Mevlid-i Nebî'de çoğunlukla kafiye kullanılmıştır. Ancak bazı beyitlerinde şiirin musîki yönünü artırmak için redif kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'den Şefaah Ümidi başlığını taşıyan 13'üncü bölüm müreddef (redifli) bir kaside örneğidir. Kasidenin redifini oluşturan "ey Nebî" de bulunan ve edebi sanatlardan biri olan "nida" harfi şiirin musîkisini artıran ayrı bir unsur olmuştur.

5. Mevlid-i Nebî'de Dil ve üslup

Klâsik edebiyatı diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri kendine özgü bir dil ve anlatım örüntüsüne sahip olmasıdır. Kaynak olarak İslami terminolojiyi referans alan Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle Klâsik Türk Edebiyatı'nda doğal olarak Arapça ve Farsça kelimelere sık sık başvurulmuştur. Koçin'in uzmanlık alanlarından biri de klâsik edebiyattır. Osmanlıca'nın yanı sıra Farsça ve Arapça da bilmesi bu durumun en temel etkenlerinden biridir. Bu konudaki maharetinin en öznel örneklerinden biri mevlididir. Mevlid'de yer yer "terk-i vatan, gül-i ra'na, bad-ı saba, dürr-i yekta, Şeb-i Miraç, hayrû'l-ümmet ve Habib-i edib gibi kısa tamlamalar ile hâl-i pür melal, âlim-i ilm-i yakîn, sadık-ı va'dül-emîn ve Malik-i mülk-i azim" gibi uzun tamlamalar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden "ikra' bismi Rabbike,⁴ ircii,⁵ küllü nefsin zaikatü'l-mevti,⁶ sirate'l-müstakim,⁷ ahsenü't-takvim⁸" gibi iktibasları da yaptığı görülmektedir. Her iki örnek kendisinin yukarıda belirtilen dil ve anlatım becerisinin göstergelerindedir.

Bir Klâsik Türk Edebiyat türü olan Mevlid-i Nebî'nin yazımından Koçin'in oldukça sade ve anlaşılır bir Türkçe kullandığı anlaşılmaktadır. Yazım tarzında her mısraya bir fiil koyup anlamını tamamlayarak, mısranın bir cümle halinde inşa edilmesini sağlamıştır. Ayrıca metindeki uzun, kısa, kapalı ve açık heceler uyumu bey-

4 Rabbinin adıyla oku. (Kur'an-ı Kerim 96:1)

5 Dön (Kur'an-ı Kerim 89:28)

6 Her canlı ölümü tadacak (Kur'an-ı Kerim 29:57)

7 Dosdoğru yol (Kur'an-ı Kerim 1:6)

8 En güzel biçim (Kur'an-ı Kerim 95:4)

itlerin akıcı bir şekilde yer almasını sağlamıştır. Bu aynı zamanda şiirin musîki ve ahengini artırmıştır. Öyle ki okuyucunun bir ritim tutturarak, kimi olumsuzluklara takılmadan şiiri okuyabilmesi mümkün olabilmektedir. Mevlidin son bölümünde şairin;

Acayp sevdaya düşmüş Abdulkahim derbeder

Bu hâl-i pür melaliyle el açıp dua eder (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebî, s. 33) şeklinde adını mahlas olarak kullandığı görülmektedir.

2. 1. 2. Mevlûda Nebî'nin Şekil Açısından Analizi

1. Mevlûda Nebî'nin Bölüm ve Beyit Sayısı

Abdulkahim Koçin'in ilk Kürtçe eseri olan Mevlûda Nebî, mensur bir girişle başlamaktadır. Girişten sonra akademisyen, yazar ve şair Mehmet Zahir Ertekin tarafından mevlid üzerine yazılan mensur bir takrize yer verilmiştir. Mevlidin başında Arapça Besmele, Hamdele ve Salvele yer almaktadır. Mevlûda Nebî'de 14 bölüm yer almaktadır. Bütün bölümlere konu ile alakalı bölüm ismi verilmiştir. Mevlid 274 beyitten oluşmaktadır. Bölüm isimleri ve beyit sayıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Mevlûda Nebî'nin Bölüm Adları ve Beyit Sayıları

Sıra	Bölüm Adı	Beyit Sayısı
1	Tewhîd	12
2	Munacat	11
3	Çêbûna Nûra Hz. Pêxember	19
4	Teşrîfa Hz. Pêxember (s. X. 1) Li Ser Rûyê dunyayê	37
5	Halê Piştî Hz. Pêxember (s. X. 1)	49
6	Wesfê Hz. Pêxember (s. X. 1)	14
7	Xulqê Hz. Pêxember (s. X. 1)	10
8	Weqta Pêxemberiya Hz. Muhammed (s. X. 1)	23
9	Mu'cîzeyê Hz. Pêxember (s. X. L)	18
10	Mi'raca Hz. Pêxember (s. X. 1)	18
11	Wefata Hz. Pêxember (s. X. L)	17
12	Umîdkirina Şefaetê Ji Hz. Pêxember (s. X. 1)	15
13	Nesihetkirina Bo Nefsî	15
14	Dûa	16
Toplam Beyit sayısı		274

Tablo 2'de görüldüğü gibi Kürtçe mevlidde Hz. Peygamber ile ilgili beyitler büyük bir yer kaplamaktadır. Tevhit ve münacat ise beyit sayısının az olduğu bölümlerdir. Kürtçe mevliddeki beyit sayısının Türkçe mevliddeki beyit sayısına göre yaklaşık 20 beyit daha az olduğu görülmektedir. Fakat Tablo 1 ve 2'deki verilerin karşılaştırılmasıyla Kürtçe ve Türkçe mevlidlerdeki beyitlerin sayıca yoğun veya az oldukları bölümlerin benzer olduğu söylenebilir.

Kürtçe mevlidin bölümleri sonunda tekrarlanan iki fasıla beyitleri yer almaktadır.

Gelî xwangan û biran bikin nîda

Hemd û sena bibêjin jî bo Xuda

Dû ra bêjin bi eşq û şewq esselat

Ser Mûhemmed ew e fexrê kâinat

“Ey kız ve erkek kardeşler nida ile Allah'a hamd ve sena ediniz. Sonra fahrî kâinat olan Hazreti Muhammed'e aşk ve şevk ile salavat getiriniz. » (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 4) Fasıla beyitlerinden sonra Arapça üç salavat ile bölümler son bulmaktadır. Mevlidin sonunda mensur bir mevlid duası yer almaktadır.

2. Mevlûda Nebî'nin Nazım şekli

Mewlûda Nebî manzum bir eser olarak mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmıştır.

3. Mevlûda Nebî'nin Vezni

Bölgümlerin sonunda yer alan Arapça salavatlar dışında Mevlûda Nebî de beyitler 11'li hece ölçüsü ile yazılmıştır.

4. Mevlûda Nebî'de Redif ve Kafiye

Yer yer bazı beyitlerin sonunda rediflere yer verilmiştir. Ancak tamamı redifli yazılan bir bölüm mevlidde yer almamaktadır. Rediften çok kafiye kullanılmıştır. Bazı beyitlerde yarım kafiye kullanımı şiirde ahenk ve musikinin zayıf olmasına neden olmuştur.

*Me top bike bin sîya Livau'-l hemd
Eql û qelbê me sitar ke bike bend*

“Bizi Hamd sancağının altında topla, akıl ve kalbimizi birbirine bağlayarak koru. ” (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 24)

5. Mevlûda Nebî'de Dil ve üslup

Manzum ve didaktik bir eser olması nedeniyle mevlidde klasik şiirde görülen mecaz, metafor, imge, sembol, motiflerle bezenmiş, dolaylı anlatımın ağır bastığı ağır edebi dil kullanılmamıştır. Ancak yer yer şair kendi yoğun duygusunu da esere katarak sade ama anlaşılır şiirsel bir edebi dil kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte kullanılan benzetmelerin ve bülbül ile gül arasındaki aşk ilişkisinin beyitte musiki ile birleşmesi güzel bir örnektir.

*Kaşları yaya benzerdi, saçı sümbül, yüzü gül
Gül dalında bu hasretle can verir şeyda bülbül* (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 17)

Olabildiğince sade bir dil kullanmaya çalışan şair yer yer bir zorunluluk olarak İslam âleminde ve klâsik edebiyatta ortak kullanıma sahip Arapça *Rehmeten lil-'alemîn, şefi 'ul muznîbin* gibi terkiplere yer vermiştir. Farsça kökenli olup Osmanlıca, Türkçe, Farsça ve Kürtçe ortak kullanıma *sahip şah, sergerdan, server* gibi bazı kelimeler çok az da olsa kullanılmıştır. Şairin çok iyi Farsça bilmesine rağmen Farsça edat, tamlama ve eklerden faydalanmaması sade bir dil kullanma arzusundan kaynaklanmaktadır. Mevlidde epey (epey), gemi, hece, kılıç, orxan (yorgan) gibi Türkçe bazı kelimelere de rastlanılmaktadır.

Koçin'in mevlidinde Kürt edebiyatının ilk mevlidi kabul edilen Mela Huseyin-i Bateyî'nin (Ertekin 2014) yazdığı mevlidin bazı beyit ve mazmunlarını iktibas ettiği görülmektedir. Öyle ki;

Bateyî:

*Ew Xwedayê bênezîr û zulcelal
Bêmisal û bêheval û bêzewal* (Bateyî, 2015, s. 18)

Koçin:

*Ey Xudayê bê nezîr û Zulcelal
Bê misal û bê heval û bê zewal* (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 35)

Bateyî:

*Raziqê bêdest û pa û mar û mûr
'Alîmê sirra negotî der sudur* (Bateyî, 2015, s. 18)

Koçin:

*Raziqê bê dest û pa û mişk û mar
Bêkesan ra ew dibe pişt û sitar* (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 3)

Bateyî:

Cumle zerratê cîhan da ev seda
Kirne gazî pêkve gotin merheba (Bateyî, 2015, s. 68)

Koçin:

Cumle zerratê cîhan kirin nîda
Gotin 'umr û canê me te ra feda (Koçin, Mevlûda Nebî,, s. 10)

şeklindeki beyitlerin her ikisinde benzer oldukları söylenebilir.

2. 1. 3. Karşılaştırma

2. 1. 3. 1. Ortak Yönler

- 1) Koçin'in Türkçe ve Kürtçe mevlidlerindeki bölüm sayısının 14 olduğu görülmektedir. Bu durum yazarın düşündüklerini her iki dilde de metin, anlam ve biçim yönünde aynı başlıklar altında ifade ettiğini göstermektedir.
- 2) Her iki mevlidin bölüm adlarının benzerlik göstermesi nazımın her iki mevlidde aynı konuları işlediği anlamına gelmektedir.
- 3) Her iki mevlidin nazım biçiminin mesnevi olması Koçin'in klâsik edebiyat geleneğine uygun şekilde eserlerini kaleme aldığına nişanesidir.
- 4) Her iki mevlidin hece ölçüsü ile yazılmış olmaları Koçin'i Tanzimat dönemi sonrası mevlid yazarları kategorisine koymaktadır.
- 5) Her iki mevlid besmele, hamdele ve salvele ile başlamaları İslami eserlerin yazımında bir gelenektir. Bu geleneğin günümüzde devamını görmek açısından önem taşımaktadır.
- 6) Her iki mevlidin bölüm sonlarında Arapça benzer üçer salavat bulunmaktadır.

2. 1. 3. 2. Farklı Yönler

- 1) Mevlid-i Nebî'nin dua başlığını taşıyan dokuzuncu bölüm Mevlûda Nebî'de 14'üncü bölümde yer almaktadır.
- 2) Her iki mevlidin bölümlerinde bulunan beyit sayıları birbirinden farklıdır.
- 3) Her iki mevlidin toplam beyit sayısı birbirinden farklıdır. Mevlid-i Nebî'nin beyit sayısı 269, Mevlûda Nebî'nin beyit sayısı 274'tür.
- 4) Mevlid-i Nebî 15'li hece ölçüsü ile Mevlûda Nebî ise 11'li hece ölçüsü ile yazılmıştır.
- 5) Mevlid-i Nebî'de salavat getirmeye teşvik eden ve vasıta beyitleri olarak bilinen beyitler her bölüm sonunda bir beyit olup, bölüm sonunda tekrarlanmamaktadır. Mevlûda Nebî'de ise her bölüm sonunda ikişer vasıta beyti bulunmakta ve bu beyitler her bölüm sonunda tekrarlanmaktadır.
- 6) Mevlid-i Nebî'de 13. bölüm müreddef kaside şeklinde yazılmıştır. Mevlûda Nebî'de ise bütün bölümler mesnevi nazım şekliyle yazılmışlardır.
- 7) Mevlid-i Nebî'de daha fazla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalara rastlanılmaktadır. Mevlûda Nebî'de ise Arapça dini kavramlara rastlanılsa da Arapça ve Farsça tamlamalar çok az kullanılmıştır.
- 8) Mevlûda Nebî için ilk Kürtçe mevlidin etkisinden söz edilebilir. Ancak Mevlid-i Nebî için Süleyman Çelîbi'nin mevlidinin etkisinden söz edilemez.

2. 2. Mevlidlerin İçerik Açısından Analizi

Çalışmanın bu bölümünde her iki mevlid içerik açısından ele alınacaktır. Mevlidlerde yer alan bölümler tek tek değerlendirilmeye alınacak ve bölüm sonunda karşılaştırma yapılacaktır.

2. 2. 1. Mevlid-i Nebi'nin İçerik Açısından Analizi

Eski Türk edebiyatında yazılan mevlidlerin Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan Vesîletü'n-necât isimli mevlidin etkisinde kaldığı araştırmacıların ortak bir görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Vesîletü'n-Necât'ın muhtevası 14 bölümde toplanmıştır.⁹ Süleyman Çelebi'den sonra kaleme alınan bazı mevlidlerde farklı bölümler yer alsada Eski Türk edebiyatında genel olarak ortak işlenen konu başlıkları 12 olarak tespit edilmiştir. Bunlar; 1) Tevhîd, münâcat 2) Âlemlerin yaratılması 3) Hazret-i Peygamber'in nurunun yaratılması 4) Hazret-i Peygamber'in nurunun nesilden nesile intikali 5) Hazret-i Peygamber'in doğumu sırasında meydana gelen fevkalade olaylar 6) Hazret-i Peygamber'in mucizeleri 7) Hazret-i Peygamber'in miracı, 8) Hazret-i Peygamber'in hicreti 9) Hazret-i Peygamber'in nasihatleri, 10) Duâ, 11) Hazret-i Peygamber'in vefatı 12) Hâtîme olarak tespit edilmiştir. (Akkuş, 2016) Mevlid-i Nebi 14 bölümden oluşmuştur. Bölümlerde işlenen konular şunlardır.

1. Tevhid

Eserin başlangıcı olan bu bölümde Cenab-ı Allah'ın bazı sıfatları sayılıp, Allah'ın büyüklüğü ve kudreti dile getirilerek Allah'a hamd edilmektedir.

2. Münacat

Nazım bu bölümde çoğul ifadeler kullanarak kendisi ile beraber bütün bir İslam ümmeti için dua etmekte, İlahi bir aşk ile ümmetin yeniden dirilmesini Allah'tan istemektedir.

3. Hz. Peygamber'in Nurunun Yaratılışı

Allah'ın ilk olarak Allah Resulü'nün nurunu kendi nurundan yarattığını, arş, kürsi, kalem, levh, cennet, ce-hennem, diğer âlemler, melekler ve Hazreti Âdem'in Allah Resulü'nün nurundan yaratıldığını, o nurun Hazreti Âdem'in alınına yerleştirildiğini, bu nurun peygamberden peygambere intikal ettiğini, bütün meleklerin o nura secde ettiğini, Şeytanın kıskançlıktan secde etmediğini, o nur sayesinde insanlığın insanlık vasfını kazandığını, bu nedenle insanların Allah Resulü'nün yolunu takip etmeleri gerektiği akıcı bir dil ile ifade ediliyor.

4. Hz. Peygamber'in Dünyayı Teşrifi

Allah Resulü'nün annesinin Amine, babasının Abdullah, dedesinin Abdülmuttalib olduğunu, Hazreti Asiye ile Hazreti Meryem'in Amine'ye ebelik yaptığını, Amine'ye dünyaya getireceği kişinin şanı yüce bir peygamber olacağı müjdesini verdiklerini belirttikten sonra Allah Resulü'nün büyüklüğünü dile getiren beyitler başlamaktadır. Bu beyitlerde nazım, Allah Resulünü görüp âşık olmamanın büyük bir günah olduğu, Allah tarafından Kur'an'da medh edildiği, Hazreti İbrahim'in onun aşkından tekellüfsüz ateşe atıldığı, Hazreti Yusuf'un onun sırrına vakıf olduğu için kuyuya girdiği, Hazreti Yakub'un onun hürmetine Yusuf'a kavuştuğu, Hazreti Musa'nın Tur-i Sina'da onun nurunu gördüğü, Hazreti İsa'nın onun hasretiyle göğe yükseldiği beyan edilmiştir. Bu bölümün sonunda Allah Resulü'nün dünyaya teşrifleri ile orada bulunanların ayağa kalktıkları ve onu merhabalarla selamladıkları söylenildikten sonra beş beyitle merhaba faslı yer almaktadır.

5. Hz. Peygamber'in Doğumundan Sonraki Hâller

Bu bölümde Allah Resulü'nün doğumundan kırk yaşında kendilerine Risalet görevi verilmesine kadar olan hayatı ele alınmıştır. On iki nisanda doğduğu, doğduğunda sünnetli olduğu, göbeğinin kesilmiş olduğu, gözlerinin sürmeli olduğu, dedesinin ona *Muhammed* ismini verdiği, ilk altı ay annesi tarafından emzirildiği, altı aydan sonra sütanneye verildiği, dört yaşında annesine geri verildiği, altı yaşında iken annesini kaybederek öksüz kaldığı, önce dedesinin, dedesinin vefatından sonra amcası Ebu Talip'in ona baktığı, 12 yaşında amcası ile Şam'a giderken Rahip Bahira'nın kendisinin peygamber olacağını bildiği ve bu yüzden amcasına onu Şam'a götürmemesini tavsiye ettiği, Hazreti Hatice ile ortak ticaret yaptığı, çocuklu, dul ve kırk yaşında olan Hazreti Hatice ile evlendiği ve kırk yaşına geldiğinde kendilerine peygamberlik görevi verildiği beyan edilmiştir.

6. Hz. Peygamber'in Fiziki Vasıfları

Allah Resulü'nün kaş, saç, yüzü, alnı ve boyu gibi fiziki özellikleri 15 beyit ile teşbih sanatı kullanılarak tarif edilmeye çalışılmıştır.

⁹ Vesîletü'n-necât'ın muhtevası ve bölüm başlıkları için bk: (Pekolcay, 2012)

7. Hz. Peygamber'in Ahlakı

Allah Resulü'nün güvenilir, merhametli, hamiyetperver, Kur'an ahlakı ile ahlaklandığı için en güzel ahlaka sahip olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra Allah Resulü'nün ümmi olmasına rağmen bütün ilimlere vakıf olduğu, sözüne sadık olduğu, akıllı, basiretli, cesur, affedici, nezakette rol model, cömert, herkesi dinleyen ve erdem sahibi bir karaktere sahip olduğu ifade edilmiştir.

8. Peygamberliğin Verilişi ve Peygamberlik Dönemi

Bu bölümde Allah Resulüne peygamberlik verilmesinden Mekke'nin fethine kadar olan olaylar kısaca anlatılmıştır. Allah Resulü'nün 40 yaşındayken Hira mağarasında Cebrail'in kendisine ilk vahyi getirdiği, ilk iman eden sahabelerin hicrete zorlanmaları anlatıldıktan sonra Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına atıf yapılır ve Mekke'nin fethinden bahsedilerek bu bölümü sonlandırır.

9. Dua

Nazım bu bölümde bütün Ümmet-i Muhammed için Allah'a yalvarmaktadır.

10. Hz. Peygamber'in Mucizeleri

Bölümün başında Allah Resulü'nün dünyaya teşrifleri esnasında meydana gelen Kisra sarayının yıkılışı, Kâbe'de bulunan putların devrilmesi Sava Gölü'nün kuruması gibi mucizeler dile getirilmiştir. Daha sonra Allah Resulü'nün başının üzerinde sürekli bir bulut bulunması, parmağından suların akması, ayın ikiye ayrılması mucizeleri hatırlatıldıktan sonra en büyük mucizenin Kur'an-ı Kerim olduğu ifade edilmektedir.

11. Hz. Peygamber'in Miracı

Nazım 15 beyitle Allah Resulü'nün miraç hadisesini ayrıntılara girmeden anlatmaya çalışmıştır. Allah Resulü'nün kalbinin çıkartılıp temizlendiği, Mescid-i Aksa'ya gittiği, oradan da yedi kat semaya çıktığı, bütün âlemi müşahade ettiği, Allah ile buluştuğu ve ümmetine namaz ve şefaahat müjdelelerini aldığı belirtilmiştir.

12. Hz. Peygamber'in Vefatı

Bu bölümün başında Allah Resulü'nün hastalığının Sefer ayında başladığını ve Rebiu'l-evvel ayının on ikinci günü Allah Resulü'nün Refik-i âlâya yükseltildiğini bölümün başında ifade etmiştir. Daha sonra Allah Resulü'nün vefatı üzerine ileri gelen sahabelerin halet-i ruhiyeleri ile Hazreti Ebubekir'in metaneti anlatılmıştır.

13. Hz. Peygamber'den Şefaahat Ümidi

Allah Resulü'nün manevi vasıfları dile getirilip bütün bir âlemin her iki dünyada da ona muhtaç olduğu ifade edilerek şefaahat talebinde bulunuluyor. Nazımın sadece kendisine değil bütün insanlara şefaahat talep ettiğini özellikle belirtmek gerekiyor:

*Şefaahat bekler şanımdan bütün bu halk-ı cihan
Şefaahat et sevindir halk-ı cihanı ey Resul*

İki beyit sonra:

*Dünyada nur ahirette şefaahatçi ol bize
Ey iki âlemin şâhi ve sultanı ey Resul* (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 32)

14. Nefse Nasihat ve Dua

Nazım kendi nefesine gururlanmaması, kendini bir şey bilip kibirlenmemesi gerektiğini telkin ile bölüme başlamaktadır. Nazım daha sonra hâl-i pür melalini dile getirerek Allah'tan bağışlanma dilemektedir.

2. 2. 2. Mevlûda Nebî'nin İçerik Açısından Analizi

Kürtçe mevlidlerde beyit ve bölüm sayıları değişiklik gösterse de genelde Mela Huseyin-i Bateyî'nin mevlidinin etkisinde kalınmıştır. En az bölüme sahip mevlid; dört bölümden oluşan Mela Mehmed Elî Hünîj'in *Mevlidî Peyxemberî* (Varol, 2012), en fazla bölüme sahip olan mevlid ise Mela Zahid Zeherî'nin 49 bölüm ve 1482 beyitten oluşan *Mevlûda Me Ya Nû* adlı mevlididir (Ertekin, 2020). Kürtçe mevlidler üzerine yapılan en

kapsamlı çalışmada ilk Kürtçe mevlid kabul edilen Mela Huseyin-i Bateyî'nin mevlidinde 19 bölüm olduğu belirtilmiştir. (Arslan, 2021)¹⁰

Bazı eserleri istisna ederseK Kürtçe mevlidlerde Süleyman Çelebi'nin mevlidinde ve Türkçe mevlidlerde işlenen Allah Resulü'nün fiziki vasıfları, ahlakı, mucizeleri, miracı ve vefatı konuları yer almamaktadır. ¹¹ Dolayısı ile Abdulkakim Koçin'in Mevlûda Nebî adlı eserinde konu ve bölüm sayısı bakımından Türkçe yazılan mevlidlerin etkisinde kalınmıştır. Mevlûda Nebî aşğıdaki bölüm ve konulardan oluşmaktadır.

1. Tewhîd

İsti'aze ve besmele ile başlayan bu bölümde Allah'ın bazı sıfat ve isimleri ile Allah'ın birliği teyit edildikten sonra Allah'a karşı asi olmama, Allah'ın emirlerine uyma tavsiyesi ile bitmektedir.

2. Munacat

Her iki vasıta beyitlerini çıkarırsak dokuz beyitten oluşan bu bölümde nazım Allah'tan kendisi ve Müslümanlar için Allah'tan af ve bağışlanma talep etmektedir.

3. Çêbûna Nûra Hz. Pêxember

Allah'ın kendi nurundan Allah Resulü'nün nurunu yarattığı ve bu nurdan da diğer bütün eşyayı yarattığını bölümün başında ifade edilmektedir. Hazreti Âdem'in de bu nurdan yaratıldığı, bütün mahlukatlara Hazreti Âdem'e secde etme emrinin verildiği, Şeytan'ın bu emre uymadığı, Şeytan'ın Hazreti Âdem ile Havva'yı buğday yedirek kandırdığı, bu yüzden cennetten atıldıkları, bin sene tövbe ettikten sonra Allah Resulü'nün isminin hatırına bağışlandıkları dile getirilmiştir.

4. Teşrîfa Hz. Pêxember) Li Ser Rûyê Dunyayê

Allah Resulü'nün annesinin Amine, babasının Abdullah olduğu vurgulanmış, yirmi dört yaşında vefat eden Abdullah'ın üzüntüsünü yaşayan Amine'nin durumu tasvir edilmiştir. Hamileliğinin altıncı ayından sonra Cebrail Aleyhisselam'ın, Hazreti Meryem'in, Hazreti Asiye'nin, İsa ve Musa Alehisselamın Amine'ye dünyaya getireceği çocuğun büyük bir peygamber olacağı müjdesini verdiklerini belirttikten sonra, dört beyitle merhaba faslı başlamaktadır. Allah Resulü'nün dedesi Abdulmuttalib'e doğum müjdesinin verilmesi, Musevi ve İsevi alimlerin Tevrat ve İncil'e bakarak Allah Resulü'nün dünyaya teşriflerini anladıkları, bazılarının onun peygamberliğini kabul ettiğini, bazılarının da kabul etmediğini bölüm sonunda belirtilmiştir.

5. Halê Piştî Hz. Pêxember

49 beyitten oluşan bu bölüm Mevlidin en uzun bölümüdür. Bu bölüm Amine'nin Allah Resulü'nün dünyaya yetim olarak gelişinin üzüntüsünü belirterek başlar. Bölüm, daha sonra dedesinin Allah Resulü'nün doğumuna sevinmesi ve isim vermesi, altı ay sonra sütanneye verilmesi, dört yıl sonra sütanneden geri alınması, Amine'nin vefat etmesi, Allah Resulüne önce dedesinin daha sonra amcasının sahip çıkması, Amcası ile ticaret için Şam'a giderken rahip Bahira ile karşılaşması ve Şam'a gitmeden dönmeleri ile devam etmektedir. Bölüm sonunda Hazreti Hatice ile olan evliliği ve Hazreti Fatima dışında bütün çocuklarının Allah Resulünden önce vefat ettikleri anlatılmıştır.

6. Wesfê Hz. Pêxember

Bölüm başında Allah Resulü'nün simasının güzelliği tasvir edilmiştir. Hazreti Âdem, Hazreti Nuh, Hazreti Yusuf, Hazreti Musa ve Hazreti İsa'nın Allah Resulü'nün nurundan istifade ettikleri ifade edilerek bölüm bitmektedir.

7. Xulqê Hz. Pêxember

Allah Resulü'nün ahlakının anlatıldığı bu bölümde Allah Resulü'nün Kur'an ahlakını taşıdığı, şefkatli, emin, güvenilir, kerem sahibi, cömert, hakperest, fakir fukara babası olduğu ve zahidane bir hayat yaşadığı belirtilmiştir.

¹⁰ Bateyî'nin mevlidinin bölüm ve beyit sayıları mevlidin el yazma nüshaları ve çeşitli basımlarında farklı gösterilmektedir. Mevlidin el yazma nüshaları ve basımları için N. İlhan'ın "Mevlûda Mela Huseynê Bateyî (Metn û Lêkolîn)" adlı Yüksek Lisans Tezi'ne bakılabilir (İlhan, 2013).

¹¹ Kürtçe mevlidlerde işlenen konular ve bölüm sayıları için H. Arslan'ın "Kürtçe Mevlidler" çalışmasına bakılabilir (Arslan, 2021).

8. Weqta Pêxemberiya Hz. Muhemmed

İlk vahyin gelişini ifade eden beyitle başlayan bu bölümde Hazreti Hatice ile ilk Müslüman olan sahabelerin isimlerinin zikredilmesi ile devam eder. Nazım, Ebu Leheb gibi müşriklerin Allah Resulü'nün peygamberliğini kabul etmediklerini belirterek bölümü sonlandırır.

9. Mu'cizyên Hz. Pêxember

Allah Resulü'nün doğumu esnasında meydana gelen mucizelerden Kabe'de bulunan putların yere serilişi, İran'da Sava gölünün kuruması, Kisra sarayının yıkılışı bu bölümün başında yer almaktadır. Rahip Bahira'nın Allah Resulü'nün başının üstünde sürekli bulunan buluttan O'nun peygamber olacağını anlaması, sahabelerin onun parmaklarından akan suyu içmeleri, gölgesinin olmaması, ayın ikiye yarılması gibi mucizeler ifade edildikten sonra en büyük mucizenin Kur'an olduğu özellikle vurgulanmıştır.

10. Mi'raca Hz. Pêxember

İsra ve Miraç gecesinde yaşananların çok kısa özetlendiği bu bölümün sonunda Allah'ın kul hakkı dışında bütün haklarını bağışladığı ve namazın bir hediye olarak ümmete verildiği ifade edilmiştir

11. Wefata Hz. Pêxember

Allah Resulü'nün vefatı, Allah Resulü'nün ailesi ile sahabelerin Allah Resulü'nün vefatından dolayı yaşadıkları üzüntü sade, anlaşılır ve akıcı bir dil ile ifade edilmiştir.

12. Umîdkirina Şefaetê Ji Hz. Pêxember

Allah Resulüne hitapla başlayan bu bölümde Allah Resulü'nün bazı manevi vasıfları zikredilerek İslam ümmeti için şefaet talep edilmektedir.

13. Nesihetkirina Bo Nefsê

Nazımın kendi nefsinin yanı sıra İslam âlemine tavsiyelerde bulunduğu bu bölümde nefis ve şeytanın iki büyük düşman olduğu, bu dünyada insanlara verilen mal ve evlatların birer imtihan olduğu belirtilmekte ve bütün Müslümanların Allah'ın belirttiği "Müminler kardeşirler" fermanına uyarak birlik olmalarını istenmektedir.

14. Dûa

Bu bölümde nazım Allah Resulü'nün ümmeti için Allah'tan af ve bağışlanma talep etmektedir.

2. 2. 3. Karşılaştırma

2. 2. 3. 1. Ortak Yönler

- 1) Her iki mevlidin bölüm sayıları eşittir. Her iki mevlid 14 bölümden oluşmaktadır.
- 2) Her iki mevlidin bölümlerinin sıralanışı – küçük bir fark dışında – aynı sırayı takip etmesi, yazarın aynı kurgu ile mevlidlerini kurguladığını göstermektedir.
- 3) Her iki mevlid aynı bölümlerden, konu başlıklarından oluşmaktadır. Bu da her iki mevlidin aynı konuları ele aldığını göstermektedir.
- 4) Bölümlerde geçen bazı isimler, tarihi hadiseler ve Allah Resulü'nün şahsı ve hayatı ile ilgili bilgiler her iki mevlidde ortak işlenmiştir.

2. 2. 3. 2. Farklı Yönler

- 1) Her iki mevlid aynı bölümlerden oluşmasına ve bölümlerde aynı ana temalar işlenmesine rağmen bölüm içerisinde konunun farklı noktalarına temas edilmiştir. Örneğin Allah Resulü'nün nurunun yaratılması bölümünde Mevlûda Nebî'de Hazreti Âdem'in buğday yemesi nedeni ile cennetten çıkartılması;

Şeytanê hesûd gendum da destê wan

Adem û Hewwa bi Îblîs xapîyan

“Kıskanç Şeytan verdi ellerine buğdayı, Âdem ile Havva kandılar İblise. ” (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 5) Mevlid-i Nebi’de yer almamaktadır.

2) Bölümlerin başında konuya girişler konunun farklı noktaları ile başlamaktadır. Mevlidlerin altıncı bölümlerinde yer alan Allah Resulü’nün fiziki vasıfları işlenirken Mevlid-i Nebi’de Allah Resulünü anlatmanın zorluğundan bahisle konuya giriş yapılmakta;

Onu en zarîf tarîfle anlatsan eksik kalır

Bu yüzden şairleri bir endişe korku alır (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 17)

Mevlûda Nebî’de ise Kur’an’ın Allah Resulünü övdüğü ile konuya giriş yapılmaktadır.

Qur’anê da goşye wesfê wî Celîl

Ji şewqa Wî xwe avêt agir Xelîl

“Celil olan Allah Kur’an’da onun vasıflarını belirtmiş, Allah Resulü’nün nurundan dolayı ateşe atıldı Halil. ” (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 14)

3) Her iki mevlidin bütün bölümleri aynı şekilde benzer konularla bitmemektedir. Allah Resulü’nün dünyaya teşrihi bölümü Mevlid-i Nebi’de merhaba faslı ile biterken, Mevlûda Nebî de ise merhaba faslından sonra Hıristiyan ve Yahudi alimlerin Allah Resulü’nün risaletini kabul edip etmeme meselesi ile bitmiştir.

4) Bölüm başlarında ve bölüm içerisinde aynı noktalara temas etme zorunluluğu bulunan yerlerde farklı tasvir, kelime ve tamlamalar kullanılmıştır. Allah Resulü’nün doğumundan sonraki konuları işleyen beşinci bölümde Allah Resulü’nün 12 Nisan’da dünyaya geldiği her iki mevlidde bölümün ilk beytinde işlenmiş ancak farklı vurgular ile ifade edilmiştir. Mevlid-i Nebi’de;

On iki nisan gününde doğdu o “Hayrî’l-beşer”

Gökyüzü atlas giyindi dünya gülzara benzer (Koçin, Yeni Bir Mevlid-i Nebi, s. 13)

şeklinde ifade edilirken Mevlûda Nebî’de ise;

Duwazdê Nisanê da hîv wenda bû

Xelkê ‘alem hişyar nebû xew da bû

“On iki Nisan’da kayboldu ay, âlemdeki yaratılmışlar uyanmadılar, uyuyordular. ” (Koçin, Mevlûda Nebî, s. 13) şeklinde konuya giriş yapılmıştır.

Sonuç

İslam medeniyetini oluşturan milletlerin edebiyatlarında Allah Resulü’nün sevgisinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan mevlidnâmeler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak aynı yazar tarafından farklı iki dil ile yazılmış mevlidnâmelere rastlamak ender bir durumdur. Bu çalışmada Abdülhakim Koçin tarafından kaleme alınan Türkçe *Mevlid-i Nebi* ile Kürtçe *Mevlûda Nebî* adlı manzum Mevlidnâmeler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Karşılaştırma her iki mevlidin şekil ve muhtevaları üzerine yapılmıştır.

Her iki mevlidin mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış olmaları, 14 bölümden oluşmaları, konu başlıklarının aynı olması, rediften daha çok kafiyenin kullanılmış olması, hece ölçüsü ile yazılmaları şekil bakımından her iki mevlidin ortak özellikleridir. Her iki mevlidin beyit sayılarının farklı olması, *Mevlid-i Nebi*’de 13’üncü bölümünün müreddef kaside olması, vasita beyitlerinin mütekerrir olmaması, 15’li hece ölçüsü ile yazılması, *Mevlûda Nebî*’de ise bölüm sonlarında ikişer ve mütekerrir vasita beyitlerinin yer alması, 11’li hece ölçüsü ile yazılması her iki mevlidin şekil açısından farklı yanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevlid-i Nebi’de nazımın kullandığı dilde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar bulunmaktadır. *Mevlûda Nebî*’de ise daha sade bir dil kullanılmış olup çok az da olsa bazı Türkçe kelimelere rastlanılmaktadır. *Mevlid-i Nebi*, *Mevlûda Nebî*’den daha fazla şiirsel ve edebi yazılmıştır. Bunda nazımın Eski Türk Edebiyatı alanında uzman olması, daha önce Türkçe şiir yazmış olması ve *Mevlûda Nebî*’nin ilk Kürtçe eseri olmasının payı vardır.

Nazım, her iki mevlidde Türkçe mevlidlerde genel olarak işlenen ortak konuları ele almıştır. Muhteva olarak aynı konuları işleyen her iki mevlidin bölümlerinde zorunlu olarak bulunması gereken hususlar dışında işlenen konular farklı boyutları ile ele alınmıştır. Aynı hususlar her iki mevlidde farklı şekilde ifade edilmiştir. Dolayısı ile her iki mevlidin birbirinin tercümesi olmayan özgün iki eser olarak değerlendirilerek edebiyat literatüründe yer almaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2016). Edebiyatımızda Mevlid Türü ve Mevlidler. E. M. Akkuş içinde, *Mevlid Külliyyatı II, Klasik Dönem* (s. 11-23). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı.
- Arslan, H. (2021). Kürtçe Mevlidler. F. İdiz, A. Timurtaş içinde, *Kürtçede İslami İlimler* (s. 1-56). Van: Peywend.
- Bateyî, M. H. (2015). *Mewluda Nebi*, Çeviri ve Analiz: M. Xalid Sadini. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Değirmençay, V. (2023). Nizâmî-i Gencevî'de Besmele, Hamdele ve Salvele. *A Journal of Iranology Studies*, 19, 27-39.
- Dihhudâ, A. E. (1377). *Lugatname-i Dihhudâ, Cilt: 14*. Tahran: Danişgah-i Tahran.
- Eminoğlu, N. (2015). "Medreseyên Kurdan Ji Destpêkê Heta Îro", *Anemon Muş Alparşan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 2, 197- 214.
- Eroğlu, S. (2010). Edebi Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler-. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(18), 125-142.
- Ertekin, M. Z. (2015). Mevlûda Kurdî ya Yekem û Bandora Wê li Ser Mevlûdên Din. Editör: İbrahim Baz, *Uluslararası Beytüşşebab ve Molla Hüseyin Bateyî Sempozyumu Bildirileri* (s. 183-199). Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Ertekin, N. (2020). Nazım û Şa'ir Mela Zahid Zeherî (Başer): Jîyan, Berhem û Kesayetîya Wî ya Edebî. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 105-136.
- Fesâyî, M. R. (1380). *Enva '-i Şi'rê Farsî*. Şiraz: İntişarati Nuvid.
- İlhan, M. (2023). Cumhuriyet Döneminde Mevlid Yazma Geleneği, Editör: Hakan Yekbaş. *Türk Kültüründe Mevlit Geleneği Uluslararası Sempozyumu* (s. 521-528). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- İlhan, Z. (2013). Mevlûda Mela Huseynê Bateyî (Metn û Lêkolîn). *Yüksek Lisans Tezi* (s. 1-178). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kedkenî, M. R. (1389). *Musikî-i Şi'r*. Tahran: Agah.
- Kemikli, B. (2016). Geleneğin İzinde: Tanzimat'tan Günümüze Mevlid Türü. E. B. Kemikli içinde, *Mevlid Külliyyatı III, Tanzimat'tan Günümüze* (s. 11-18). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı.
- Koçin, A. (2024). *Yeni Bir Mevlid-i Nebi*. Ankara: Yerel Baskı.
- Koçin, A. (Yok). *Mewlûda Nebî*. Basılmamış.
- Pala, İ. (2018). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pekolcay, N. (2012). Süleyman Çelebi Mevlidi Metni ve Menşei Meselesi. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 6(6), 39-64.
- Varol, M. (2012). Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği. II. *Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)* (s. 625-652). Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2002). Türk Edebiyatında Na'tlara Dair. *Türkiyer*, (Ed.) H. C. Güzel, C. 11 (s. 762-767). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Kontekstê Sembolîkî de Analîzkerdişê Kekû ya Zazakî¹

Xulasa

Sanikî, bi vatişo tewr sadeyo ke berê ke sînoranê raştîye îxlal kenê û merdim vejînenê xeyalan ê. Nê sanikê ke cuye bi xeyalan xurt kenê, ma benê welatanê xeyalîyan ke sînorê înan çin o û nê raywanîyanê bêwextan de deyîra yew zîwanê weşî vanê ha vanê. Dekewtişê dinyaya sanikan ke çicîye, safîye, holîye û heskerdişî ano ma vîrî, zaf eleqeyê nê dekewtişî bi gêrayîşê rindîye est o. Tutê şansinî yê dinya û ge-ge pîlan zî nê sanikî zîwananê cîya-cîyayan de goşdaritî, la ameyo vînayîş ke cayê ke înan bi nê sanikan raywanî kerde û dîyê zaf manenê yewbînan. Ma na xebate de, kerd ke sanika Kekû ya ke Çewlîg de bi zazakî yena vatiş û yew eserê muhîmî yê kulturê fekkî ya, analîz bikerê û naye ser ra edebîyatê şarî de cayê ci îzah bikerê. Gama ke ma sembolê na sanika ke fekkî şarî ra ameya arêkerdiş şirove kerdî, ma dî ke a vîyarteyê sosyal û kulturî û ewroyê komelê Zazayî ra zaf melumatan ihtîva kena. Ma muşahede kerd ke analîzkerdişê sanikan yê sembolîkî û hafîzaya(vîro) kolektîfe û bine hişmendî mîyan de têkilîyêk est a, ancîna ma kerd ke na têkilî îzah bi tefaruatanê ci îzah bikerê. Naye ra teber na sanika ke îmkanê zaf hetan ra wendiş û şirovekerdişî da ma, ma aye sanikanê kulturane nêzdîyan û duran reyde muqayese kerde, cimendiş û cîyayîyanê ci tespît û şirove bikerê.

Çekuyêkîlîfî: Zazakî, Zaza, sembol, Kekû, sanik.

The Symbolic Interpretation of the Zazaki “Keku”

Abstract

Tales, in a way, transcend the boundaries of reality, opening doors to dreams and imagination. These tales, which nourish life with dreams, sing the song of a festive language that takes us on timeless journeys through boundless geographies. Entering the world of tales, which are remembered with childhood, innocence, goodness, and love, is closely related to seeking this beauty. The lucky children of the world, and sometimes adults too, have listened to these tales in different languages; yet, the places they journeyed to through these tales seem remarkably similar. In this study, we aimed to explain the place of the tale Keku—a significant product of oral culture, told in Zazaki in Bingöl—within Zaza literature, based on analysis and findings from a Zazaki tale we collected. While interpreting the symbols in this Zazaki tale, we observed that it contains much information about the social-cultural past and present of the Zaza community. We noted that the symbolic analysis of tales is associated with collective memory and the subconscious, and we attempted to explain these connections. By comparing this tale, which offers us the possibility of a pluralistic reading, with tales from both nearby and distant cultures, we aimed to identify and interpret similarities and differences.

Keywords: Zazaki, Zaza, symbol, Keku, tale.

¹ No tez nuştexî teza xo ya masterî ra gêriyayo.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Buşra GÖKALP

busragermany@hotmail.com

Dr. Bingöl Üniversitesi, Zaza Dili ve Edebiyatı

Orcid: 0000-0001-7374-2388

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 25.10.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1573629

Atıf / Citation:

Gökalp, B. (2024). Kontekstê Sembolîkî de Analîzkerdişê Kekû ya Zazakî. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(20), 30-41.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1573629>

Destpêk

Ma verê, sanika Kekû ke merkezê Çewlîgî de timûtim yena vatiş esas girewte û dest pê xebata xo kerde. Prosesê na xebate de ma tespit kerd ke Çewlîg hetê sanikan ra wayirê yew binawanîya kulturî ya gird o. Na mintîqa de sanikî nîspetê girdî de estişê xo muhafaşe kenê û xususen dewan de hema zî fek ra bi fekkî yenê vatiş.

Seke ma zanê, komelê ke înan zaf erey dest bi edebîyatî kerdo, înan de edebîyato fekkî qewetin o. Ma eşkenê ney bi rehetî semedê komelê Zazayan zî vajê. Ma şahid benê ke nê eseranê fekkîyan pê elementê cuya rojane, bawerî, dîn û rîtuellan şekil girewtê. Kes eşkeno tede muşahadeyê yew ziwane sembolîk bikero. No ziwano sembolîk hetêk ra îmajê surreal û xeyalî yê sanikanê analîzbîyayeyan hasil keno, hetê bînî ra zî îmkân dayo ke muhtewaya sanike de rastîye bi şekilanê cîya-cîyayan de bêro cakerdiş. Sanikê ke yê komelanê cîya-cîyayan ê, yewbînan mîyan de estbîyayîşê cîyayî û seypemendişê înan, nê ziwane sembolîkî ra eleqedar ê. “Sanikî wextê qediman ra mîras mendê, tede unsurê mîtolojî û kulturo fekkî, bawerî û tayê formelê qalibî hîna zaf ca gêni û heto bîn ra zî edebîyatê nuşteki rê yew binge awan kenî. Bi mantiqê xo yew mesajo perwerdeyî û însanî danê.”²

Erich Fromm ney îdia keno: “Cîya-cîya hewnan dîyayîşê merdiman çiqas ke tebî yo, cîya-cîya mîtan peydakerdişê cîa-cîya welatan zî hende tebî yo. Feqet herçiqas heme cîyayî bibê zî, heme mît û hewnî wayirê yew hetê muştêrekî yê. O zî no yo ke vatişê pêrunê eynî yo, bi ziwane sembolîk nusîyayê.”³ Tek ziwano unîversal o ke merdimîye awan kerdo, ziwano sembolîk o; seba ke ziwane mîtan, sanikan û hewnan bêro famkerdiş gereke no ziwano sembolîk bêro tehlîlkerdiş.

Na sanika ke hetê ma ra ameya arêkerdiş de, ma ziwane aye yo sembolîk tehlîl kerd û xebata ma zî pê nê tehlîlkerdiş şekil girewt. Ma kerd ke hedîse û datayê ke (*veri*) bi sembolan ameyê îfadekerdiş, heqîqeto ke peyê înan de nimite yo bivînê û manayanê înan tehlîl bikerê.

1. Ziwanê Sembolîk

Ziwano sembolîko ke sey îşaret, rêçe, îma manayê ey est ê, datayo (*olgu*) semantîko ke pêyê çîyo ke aseno de nimite yo. Zey simbolos vîyarto grekkî, sey *symbolus* zî vîyarto latinkî, înan ra zî bi şekil û telafuzê xo yo ewroyên vîyarto ziwananê Ewropayî.

Îcab keno ke verê ke mefhûmê sembolî ke vatişanê şaran de ca gêno, ser o bêro vindertiş gereke çekuya “sembol”î hol bêro eşkera kerdişî. “Sembol” yew çîyo ke merdimî nêşkenê ey bi hîsan îfade bikerê, sey objeyê muşexes (*somut*) yan zî îşaret, tîmsal, biçîmê ke ey musneno/nawnenno terîf beno.”⁴

Jungî, kitabê xo Merdim û Sembolê Ey de, sembolî sey “... yew term, yew name hetta yew resim o ke çîye ke cuya rojaneyî ra yene zanayîş û şinasîyenê la têkilîyanê otantîkan îlaweyê manayanê înan keno” terîf kerdo. Jung nê terîf ra hereket keno û mefhûmê sembolî sey xo teberdayîşê hişmendî (*şuûrî*) zî terîf keno.”⁵

Yew çekuye yan resim, gama ke manaya xo ya verên, akerdeye ke dest de fam bena ra zêdeyêr mana îhtîva bikero, o wext bena/o sembolîk. A game yew heto “binhişmendî”yo ke mumkun nîyo ke tam bêro terîfkerdiş, bêro zanayîş û hîra qezenc keno. Kes nêşkeno ke terîfkerdiş û izahkerdişê nê hetî ra hêvîdar bo. Aqilê merdiman wexto ke sembolî cigêreno, reseno tayê fikran ke ê teberê kapasîteya famkerdişê mentiqî de yê. Tekere ma bena ver bi tîja “pîroze/bimbareke”, la na nuqta de mentiq mecbur o ke nebesîya xo îtiraf bikero; kes nêşkeno çîyo ke “pîroz” o terîf bikero. Eke ma pê zekaya xo ya sînorkerdeye yew çîyî sey “pîroz” name bikerê, o wext ma ey goreyê rastîyanê (heqîqetanê) muşexesan ney, goreyê bawerîyan name kenê.”⁶

Seçkî yo ke têkilîya temsîliya semantîkî ke manaya bineyên û serênî yê sembolî mîyan de awan beno ra behs keno, bi no hawa îfade keno ke yew sembol daîma seba ke manaya serêyine temsîl bikero est o.

Goreyê Sembolîzmî, heqîqetê nîzamê berzî, bi yew nîzamî ke ey ra cêrêr o temsîl beno. La mumkun nîyo ke eksê ney bibo. Yew sembol tim, tewr tay semedê îfadekerdişê manaya yew corêne îfade bikero, est o. Sebebê estbîyayîşê xo

2 Okan Alay, Analîzê Arketîpkî yê Sanika “Xerîb û Nasîb”î. *Nubihar Akademi*, 5(19): 2023. 121-132, s. 123.

3 Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitler*, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s. 20.

4 *Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, s. 992.

5 C. Gustav Jung, *İnsan ve Sembolleri*, (Çev. Ali Nahit Babaoğlu), İstanbul, 2009, s. 20.

6 Jung, e. n. v. , r. 21-22.

no yo. Yew heqîqeto ke aîdê alemê bineyên o, alemê berzî temsîl keno, la ‘serêr’ ‘bineyên’î temsîl nêkeno. Merdim eşkeno vajo no maneno ro roşnaya ke şewlê aye ginayo serê awe ro. Şewlê ci roşna temsîl keno, la roşna şewlî temsîl nêkena. Zerfe mektube temsîl kena, la mektube zerfe temsîl nêkena.⁷

Seçkî yo ke vano sembol yew tewirê komunîkasyonî yo ke çîyo îlahî yo, pê ey benî ademî reyde têkilî roneno, na mana de badê ke nê komunîkasyonî hîrêrehendin (*boyut*) ra analîz keno, înan hişmendî ra teber (binhişmendî), serê hişmendî û telepatî reyde teklîf keno: “Sembolî, ma reyde kewtişê komunîkasyonî yê çîyo îlahî yo. No komunîkasyon, sey dinyaya fizîkî ra hayîdarbîyayîş, raywanîya ma ya manewî ra hayîdarbîyayîş û mesajanê sembolîkan ra hayîdarbîyayîş hîrê merhelayan de aver şina. Nê hayîdarbîyayîşî sewîyeyanê hişmendî (şuur), binhişmendî û serhişmendî ca gene. Hişmendî; pê çekuyan, binhişmendî; pê sembolan, serhişmendî; pê telepati komunîkasyonî keweno.”⁸

Sembol yew obje, resm, kes yan zî yew fiksîyono (*imge*) ke zihn de peyda beno bo, yew muqabilê ey yo semantîkî est o. Na mana de çî biyayîş yan zî bi kamcîn îmajî muqabelekerdişê ey ra vêşêr, muhîm datayo semantîk o ke o temsîl keno, wazeno kamcîn mesajî bido muxatabî/e. Na babete ser o Ersoy fonksiyon û ehemîyetê semabolî wina îfade keno: “Her îşareto ferdkî yo ke rîayetê muqabilîyetê temsîlî keno, bi no hawa yewna çîyî îfade keno, yew çîyo ke amade (hadre) nîyo û fambîyayîşê ey nemumkun o, yew atmosfere tebî (naturalî) de dawetê zihnî keno, yew ‘sembol’, ‘tîmsal’ o. Beno ke nê yew desen, yew eşya, yew resim, name, dîyalog, alegorî, kes yan zî dezgeh bê. Kes eşkeno sembolî/tîmsalî îzafe kerdiş, neqilkerdiş, şebeynayîş (*benzetme*), yew cayî de pêserkerdiş zî terîf bikero. Yew tîmsal/sembol bi xo çî yo, no ney, mesajo ke wazeno neqil bikero muhîm o.”⁹

Hemê tarîxê merdimîye de sembol, sey ziwano ke mesajo ke wazeno bidîyo kirişnayo û yew mesaj îhtîva kerdo, ke no yew mesaj o ke binê manayayan û îmgeyan de yo û rasterast fam nêbeno ameyo gurenayîş. Eynî wext de kes eşkeno sembolan sey çîyê ke zihnî de est ê, bi hawayo îxsasin (*üstü örtülü*) teberdayîşê înan terîf bikero. Na mana de her îşaret wayîrê senîniya unîversal nîyo û ancîna na mana de sey sembolî zî nêhesibîyenê.

Sembolî objektîf ê. Sembol erzîyenê ortê û beno ke merdimî înan pê nameyanê cîya-cîyayan name bikerê û cîya-cîya şirove bikerê. Beno ke tayê tesmîl û objeyî kulturane cîya-cîyayan de yan zî wezîyetanê eksê yewbînan do sembolîze bikerê, ancîna beno ke averşîyayîşê zamanî reyde zêdebîyayîşê tebaqayanê manayan ra girêdaye û netîceya tecrubeyan de hetê merdîman ra manayanê neweyan dîyayîşê înan ver mesajo ke danê cîya-cîya bê.

Sey nimûne sembolê boxe tradîsyonanê cîya-cîyayan de di manayanê cîyayan de ameyê şuxulnayîş her di manayî eksê yewbînan ê. Boxe tayê tradîsyonan de hêzê (qewetê) semawî û berzî sembolîze keno, tayê teradîyonan de zî hêzê erdî, yan, hêzo ke anceno ver bi cêrî sembolîze keno.¹⁰ Seke yeno vînayene mumkun o ke manaya yew sembolî, kulturane cîyayan de, goreyê rol û tesîrî ke sembol ê kulturî de wayîrê înan o, manayanê cîya-cîyayan îfede bikero. Na çarçewa de ancîna mumkun o ke manaya sembolî goreyê şertanê demî (wextî) îzafî bo. Yanî sembol yew prosesê averşîyayîşî û bedilîyayîşî mîyan de yo. Feqet ganî (gereke) bedilîyayîş sey manayanê cîyayan ney, şekilê merhale yan zî derece de fam bibo. Saltî, derheqê na babete de asmên sey nimûne dayo û bi no hawa fambîyayîşê na babete zelal kerdo. Salt manaya sembolê “asmên”î wina terîf keno: “Asmên, çimê yew kesî ke Dewro Entîko de ciwîyeno û mefhûmê fezayî ra bêber o, sey asmeno qubeyên o ke, o ey pê çimanê xo vînenno, tede birûskî erzenê û tayê estareyî seke kemane xêz bikerê bi şeqîyayîş akewenê û hewn a şinê”¹¹ terîf keno. Feqet yew keso ke derheqê fezayî de zanayîşê ey xorîn o, seba ke zano îhtîmal o ke vatoxî do pê sembolê “asmên”î feza qest kerdo, ey do sembolî ra her di manayan zî bivetêne. La yew wendekarê înisîyasyonî ke zano kaînat wayîrê yew sturukturê esîrî ke o madeyanê seyyal û suptîlan ra awan bîyo û eşkeno pê dubleyê xo seyahetê astralî bikero zî sembolê “asmên”î –seba ke ge-ge mumkun o, o do tebaqabîyayîşê ke sey “asmêno hewtqat” name beno qest bikero- her hîrê manayan de fam bikero û ser o vîndero. Seke yeno vînayîş şiroveyê sembolî ke prosesî mîyan de xo aver benê û ê do hîrabîyayîşê sînoranê

7 Sezaver Seçki, *İmgelerin Olayların Sembolik Saklı Mesajı*, İstanbul, 2015, s. 34.

8 Sezaver, e. n. v. , s. 30.

9 Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene*, İstanbul, 1990, s. 12.

10 Alparslan Salt, *Ansiklopedi Neo-spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, İstanbul, 2017, s. 72.

11 Salt, a. g. e. ,7.

şiroveyan û keşfkerdişê manaya sembolî yê xorîne rê destek bidê. Yanî keşfê îmalê yew kayê pazilî beno.

Kes eşkeno vajo ke Îslamî de sembolîzm Quranê Kerîmî reyde dest pêkerdo. Quranê Kerîm, do seba ke yew kitabo ke adetê merdiman, nîzamê komelî binê ra bivurno bibîyêne, gereke emrê ke derheqê adetanê dewamkerdeyan yê merdiman de yê, merhela bi merhela bimusnayêne. Sîstemo ke eşkayêne ney temîn bikero sîstemê sembolîzm bi. Kes eşkeno estbîyayîşê ayet û kelîmeyê Quranî ke manaya înan muhakem û muteşabih ê naye rê nimûne bido. Beno ke metnê pîrozî (bimberekî) qismêkê melumatan hetê mana ra nimite bidê û tayê manayê ke ê sembolîze kenê, înan zî sey çime bidê.

Nê sembolî nê ke tenya metnanê pîrozan de, hikayeyanê şarî yê fekkîyan de zî zaf rey ameyê gurenayîş û ge-ge kulturânê cîyayan de manayê cîya-cîyayî temsîl kerdê. Hikayeyanê şarî tena erjanê kulturî neqil nêkerdê, eynî wext de sanikî û destanî ke elementê muhîmî yê kulturê fekkî yê, bi seserran rayîrê neqilbîyayîşê înan teşkîl kerdê. Sanikî ke cîya tradîsyonan de elementanê virazîyayan yê tewr muhîman ra yê, estîşê asewayî yê objeyan û kesan ke ihtîva kenê ra teber, tehayulê yew wasitaya komunikasyonî bîyayîşî yê manaya ke temsîl kenê zî xo reyde vetê meydan. Destan û sanikî ke estena kulturî yê şarî yê, zemanî reyde vera-vera eynî sey mîrî pê dîn û strukturê kulturî yê şarî mîşte benê û manayê ke sanikî ihtîva kenê ancîna zemanî reyde hîna vêşî mana gênê û resenê yew strukturê qewetînî. Eke kes sembolan tenya hetê şekil û asayayîşê înan ra bierjno, şertanê dewrî (çaxî) nêgîro çiman ver, nêşkeno yew prosesê sexlam û faydedarî temîn bikero. Aye ra gama ke sembolî yenê şirovekerdiş gereke nê pêro fatorî bigîrîyê çiman ver.

2. Têkilîya Mîyanê Ziwanê Sanike û Ziwanê Sembolî de

Ziwano sembolîk o ke her wareyê edebîyatî de xo dano hîskerdiş, xususe eseranê kulturê fekkî yê sey destan, hikaye û mîtî de xo dayo hîskerdiş. No ziwano sembolîk hetê unîversalî yê sanike teşkîl keno.

Fromm o ke bale anceno mana û vîrardoxê (*çağrışım*) ziwane sembolîkî ser wina vano: “Çîyo ke mentiqê nê ziwani de muhîm o, zeman û feza nîyê, întensîfî (*kesafet*), mana û virardox ê. Ziwanê Sembolî, tek ziwano ke merdimîye o awan kerdo û averşîyayîşê tarîxî reyde semedê heme kulturan eynî yo. Seba ke bîşkiyo ziwane mîtosî, sanikî û hewnî ke yew gramer û strukturê înan yo munhasirê înan o est o fam bîbo, gereke ewilî taybetmendîyê (xususîyetê) nê ziwane sembolîkî bêre analîzkerdiş.”¹² Sanikî eseranê hikayeyî yê fekkî mîyan de êyê ke tewr dewlemend (zengîn) ê û wayîrê xezîneya kulturî yê, hetê vatoxîya sembolîkî ra epey zengîn ê.

Sanike, edebîyatê dinya de, elementanê tewr zengînan yê edebîyatê fekkîyan ra yew a. Bi xususîyetanê kulturîyan îlawebîyayîşê nê edebîyatê fekkî, sanike hîna zêde bena zengîn. Sanikê ke ma na xebate de ser o vînderfî, kirişnayoxê kulturî yê şarî yê ke nê sanikî aîdê ey ê.

La Fontaine, bi vatoxîya sembolîke yewna fonksîyonî dano esteyanê bêganan ser.¹³ Yanî mavajê motîfê yew lu yan zî marî sanikan de ca gêno, hetêk ra xususîyetanê ke aîdê merdiman ê, karakterê xo de ihtîva keno hetêk ra zî wazeno ke mesajanê nîmîteyan înan ser ra bido. Yanî lu/luye şeklê cîsmanî yê qurnazî ya.

Hedefo ke vateyanê fekkîyan de yeno waştîş ke biresnîyo ci, pê ziwane sembolî resnîyeno ey. Yewna xususîyetê sanikanê zazakî ke bale anceno, tede şuxulnîyayîşê ziwane sembolîkî yo. Komelê Zazayan rasterast ney bi hawayo sergirewtî îfadebîyayîşê hîs û fikran, îstîqamet da xebata ma.

Analîzkerdişê sembolan tena çarçewaya sanikan de ney, gereke heme eseranê fekkîyan û edebîyatê nuşteki yê şarî de bêro kerdiş. Mesela beno ke xebitnayîşê sembole cinî sanikan de cîya îdyoman de cîya bo. Temamê nînan her mecra de mana û muhewaye înan ra zafêr çîyan vanê. Tayê înan bale ancenê rewşanê (halanê) psikolojî ser, tayê înan zî beno ke bale biancê rewşanê sosyolojîkan yan zî tarîxîyan ser.

Semedo ke ma sembolan tam fam bikê, gereke ma bîşkê ziwane sembolîkî baş biwanê. Ziwanê sembolîkî reyde manaya sanike zî do bibedilîyo û sanike manayanê neweyan qezenc bikero. Vera-vere ka masalî bêre analîzkerdiş, xorîniya manayanê înan do hîna zêde bo û esasê sanike bivejîyo meydan. Mesela mixara (şikefte), şêr, yan zî yew saye manayê înanê ke rasterast asenê ra teber, mesajanê cîyayan zî ihtîva kenê. Fam beno ke mixara rahîme maye/dadîye, xuzurê zerrîya merdimî, şêr hêzî (qewetî), domînatîye, xurur û cesaretî temsîl keno. An-

12 Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitler*, İstanbul, 1995, s. 22.

13 Tanju İnal, *La Fontain'î Yeniden Okumak/Anlamak*, S. 3, Ankara, 1992, s. 305.

cîna fam beno ke saya sanikan zî cinsîtiye, qedexeyî (yasaxî) sembolîze kena. Seçkî sanika ke wanîyena (yena wendiş) aye ra hayîdarbîyayîşî wina îfade kerdo:

“...şima eşkenê bi zerrîya xo ya safe bawer bikerê ke sanikî heqîqetî vanê. Şima zanê ke Alice qet dîyarê harîka şax-aneyîyan ra nêvejîya teber. Şima winî his kenê ke Alice şima bi xo yê. Belkî şima wexto ke aye sey “sanika domanan” bigoşdarê sembolan ferq nêkerê, la a sanika domanan, tamamen merdimî/e, tebîetî, heyatî, bi kilmî raywanîya ruhî vana.¹⁴

Eke ziwanê sembolîkî û ziwanê sembolîkî yê sanikan ser o bêro vindertiş, perspektîfê bînî ra ewnîyeno sanikan ra û naye ra girêdaye mumkun nîyo ke zengînîya înan nêro vînayîş.

3. Zazakî de Cayê Sanikan

Sanikê ke dewranê zaf verênan ra ameyê resayê zemanê ma, çi ê unîversalî bê çi yê ma bê zihne ma de ca girewtê ke di nimûneyê înan yê namdarî Sanikê Hezar Şewan, Sanikê Grîmm Birayan û Sanikê Ezop ê. Nê sanikê ke goşan bi goşan demêkê derg bi vatişê fekkî estena xo ramitê û dima ra bi destê arêkerdoxanê profesyonelan û amatoran ameyê arêkerdiş û vîyartişê nuştîşî bîyê. Herçiqas no proses qetî nêbo zî xususan xebatê arekerdişê Grîmm Birayan sey xebatê verênî yê nê warî qeub benê. Babetê ke kesê ke cigêrayîşê sanikan kenê, ser o vîndenê înan ra yewe zî çimeyê sanikan ê.

Tarîxê Sanikan yê Dinya (Cîhanî) de derheqê muştêrek bîyayîşê sanikan de zaf fikrî vejîyê orte. Nînan ra yew zî fikrê ke çimeyanê Sanikanê Grîmm Birayan de ser o erzîyayê orte. W. Grîmm veteyê verênê kitabê xo *Kind-er und Hausmarchen* de derheqê çimeyanê sanikan de di fikrî eşte orte.¹⁵

1) Teorîya Hind û Ewropa: Sanike ê mîletan ke ziwanê înan kewenê keyeyê (aîleya) Ziwananê Hînd û Ewropa, mîrasê Medenîyetê Hînd û Ewropa ke yew zemanê zaf verênî ra ke nêno zanayîş ra mendo.

2) Teorîya Mîletanê Parçebîyayan: Sanikî, halê parçebîyayî yê mîtanê kehenan ê. Mumkun o ke nê ancax mîtê ke nê ci ra vejîyayê, bi îzahkerdişê înan fam bibê.

Tarîxê Folklorê Dinya de derheqê dinyaya efsûnîna sanikan de heta seserra peyêne yew tradîsyono nuştêki yo ke sewîyeya cîdî de ameyo peydakerdî û sayeyê ney de sanikê az bi aze (jenerasyon bi jenerasyon) neqîl bîyê. No, bêşik semedê zazakî zî muteber o. Zazakî ya ke wayîrê tradîsyonê fekkî yê zengînî ya, semedo ke coğrafyaya ke tede qisey bena de kulturê bînan reyde yewbînîserotesîrkerdiş mîyan de ya, xezîna xo ya sanikan bi hawayo bihêz (qewetin) muhazefz kerda û hema kena zî. Semed zazakî de Anuk zî wina îzeh kerdo: “Bi ekserî sanikî; çendtewrîya kulturî ya yew komelî û qodanê kulturî yê fekkîyan re bîngêhê xo gênê. No girewtîş sey mîletanê bînan, bîyo helqaya verên ya xebatanê kulturî û etnolojîkî yê Kirdan. No kultur, bîngêhê xo qal û performans ra geno. No neqlbîyayîş, hetê bîyayîşê bi fekkî ra-bi nuştêki muhîm o. Çîyo fekkî, bibo çîyo nuştêki û çîyo ke bi goş bêro goşdarîkerdiş bibo çîyo ke bi çim bêro vîynayîş hetê avabîyayîşê kullîyatê nuştêki ra yew paraleltî mojneno.”¹⁶

Zazakî de muqabilê nameyê *sanike* bi cîya-cîya çekuyan vejîyena vernîya ma vernî û hetanî nika şarî mîyan de yew formo standart vila nêbiyo. Zazakî de no term mintîqa bi mintîqa sey “Mesele, sanik, sonik, vîstaneke, fistunek, estaneke, şanike ûeb.” name beno. Manaya umûmî de leksîkolojîya çekuye de yew bedilîyayîş behsê mewzûyî nêbo zî, eşkiyeno ke nê forman ra vurîyayîşê vengyan yê mintîqayanê cîyayan bêro vînayene. Lezgîn çekuyê Zazakî yê cîya-cîyayî ke muqabilê sanike de yê, înan wina reze keno: “sanike, estaneke, estanike, estoneke, estonike, vîstaneke, vîstanike, vîstonike, şanike, sonike, sünike, şonike”.¹⁷ Seke yeno vînayîş Zazakî de çekuya Zazakî netîceya bedilîyayîşanê fonetîk û leksîkolojîkî de mintîqa bi mintîqa bi yewna şekil gêna.

Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)- Tirkî-Kirmanckî ke hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra amade bîyo û serra 2001î ra nat yeno hîra û aktualîzekerdiş de formê standartê sanike sey “sanike, estenake” tewsiye beno.¹⁸ Nê her di

14 Seçkî, *İmgelerin Olayların Sembolik Saklı Mesajı*, s. 31.

15 Umay Günay, *Elazığ Masalları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 1975, s. 17.

16 Nevzat Anuk, “Sözlü Kültür ve Zazaca Masallar,” *Mukaddime* 5, 2012, 75-87, s. 76.

17 Kadri Yıldırım, İbrahim Bingöl, Roşan Lezgîn, *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî (Zazaca Edebiyatında Örnekler)*, Mardin: Weşanê Enstîtuya Ziwanê ke Tirkîya de Cîwîyenê ya Unîversîteya Artuklu ya Mêrdîni, 2012, s. 50.

18 Vate Çalışma Grubu, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)- Tirkî Kirmanca (Zazaca) – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Vate Yayınevi, 2016, s. 684.

formî, hetê organanê cîyayê ke xebatanê na grûbe taqîb û tetbîq kenê, tercîh benê. Na mana de ma eşkenê vajê ke nê di formê standartî yê muqabilê çekua sanike neşrîyatan de vila bîye. Bê nê di forman, Zazaca-Türkçe Sözlük yê Turgutî goreyê Zazakîya ke Pali, Çewlîg û dormaleyê nînan de yena qalîkerdiş, nuştô de semedê sanike “vistunik, fistunik” gurenayê. ¹⁹ *Listeya Zazaca-Türkçe û Türkçe-Zazaca* yê Hayigî ke tede xezneya çekuyanê mintiqayê Çermûge, Sankûş, Sêwregi û Aldûşî esas girewta, de çekuyê “istanik, sanike” muqabilê sanike de xebitnayê. ²⁰ Selcanî zî kovara Hêvî ke serra 1983yî de neşr bîya de, folklorê Zazakî ser o gurîyayo û tayê arêkerdişê xo na kovare de weşanîyeya. Selcanî na xebata xo de çekuya sey “sanik” û “mesele” di formê cîyayî şuxulnayo. ²¹

Ma eşkenê nê datayan ser ra hereket bikerê, bedilîyayîşê vengên ke mintiqayan ra gore çekuye de hasil bîyê zî bigêrê çîman ver wina vajê: Zazakî de semedê formê standardî yê sanike hîna zaf çekuya “sanik” ameyo weşinayîş. Ma zî na xebate de cayê ke îcab kerd de xebitnayîşê na çekuye munasîb dîy.

4. Bi Hawayo Umûmî Ewnîyayîşêk ro Arêkerdişanê Sanikanê Zazakî Ser

Zazakî de vîyartişê edebîyatê nuşteki de gama tewr muhîme bi arêkerdişê sanikan ameya eştiş. Arêkerdişê sanikê zazakî yê tewr verênî hetê zîwanaso rûs Peter I. Lerchî ra mabênê serranê 1853 û 1857 de ameyê kerdîş.

Şerê (Herbê) Kirimî ke mabênê Çarîtiya Rûsya û Împaratoriya Osmanîyan de bîya, bi wesîleyê esîr girewîyayan mîyan de estbîyayîşê hîrê kesan wesîleyê dest pê kerdîşê na xebate bîyo. Lerchî materyale ke semedê weşanî hadre kerdê, bi nameyê “*Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer* (Kurdan ve Keldanîyanê Bakurî yê İranîyan Ser o Cigêrayîşî) sey di cildan neşr kerdê. Cildê yewinî de 7 teneyî metne kirdkî (zazakî) neşr bîyê. Nê metnan ra 3 hebî derheqê lejanê aşîranê kurdan de, 1 roportajo ke Hesenî (Çewlîgij) reyde kerdo û 3 hebî zî sanik ê. ²² Nê sanikî reya verêne serra 1985î de M. Malmîsanî ra ameyî transkribîze kerdîş û kovara Hêvî de neşr bîyî. Kitabê yewinî de (1856), ca dayo melumatanê ke derheqê kurdan de yê, kitabê diyinî de (1857), ca dayo metnanê ke bi kurmancî û zazakî ameyê arêkerdiş û tercumeyanê înanê rûskîyan, kitabê hîrêyinî de zî (1858) ca dayo xebatanê xo yê zîwanî û çekuyanê zazakî û kurmancî. Peter Lerchî kitabê ke mewzûyê behsî yê, badê çapanê înan yê rûskî biney kerde kilmî û eynî dewrî de (1857-1858) bi almankî zî neşr kerdê. ²³

Badê Lerchî bi hawayo kronolojîk nimûneya diyine yê arêkerdişanê sanikan yew metno ke kitabê Albert von Lê Coqî ke “*Kurdische Texte-I,II*” ke Berlînde, 1903 de çap bîyo de, ca gêno. Nê arêkerdişan mîyan de o ke bi zazakî ya, metno ke bi nameyê “Hîkayetê İbrahim Paşa Lefzê Zaza” binê sernuşteyê “Hîkayetê Umer ibnî Elî Kosa” de ca gêno yo. ²⁴

Yewna xebate zî yew xebata folklorî ya ke hetê Qanatê Kurdoiyî ra virazîyaya. Kurdo tena semedê kurmancî ney semedê zazakî zî xebatî kerdê. Kurdoiyî serra 1939î de dest bi xebata xo kerda. Ey arêkerdayîşanê xo yê ke zazayê ke ê deman nêzdîyê Batûmî de meskûn bîyê, fekê înan ra arê kerdê ra behs kerdo. Feqet na xebate, pancas serran ra pey, têkilîya ke mabênê Kurdo û Malmîsanîjî de pê mektuban virazîyaya, sayeyê aye de vejîyaya meydan û hetê Malmîsanîjî ra kovara Hevî de ameya weşanayîş. Kurdoiyî, 1985 de nê metnî zereyê mektube de erşawitê Malmîsanîjî. Sernuşteyê nê metnan zî “Qisa Cimsît û Qisa Rostem” ya. ²⁵

Xebatanê arêkerdişî yê Zazakî de oyo ke rolê ci maneno kerraya kîlîte M. Malmîsanîjî û kulturê fekkî ra vîyartişê kulturê nuşteki yê zazakî de o wayîrê cayêkê zaf muhîm o. Proseso ke pê xebatê arêkerdişan yê kovara Tîrêjî dest pêkerdo, dima ra pê kitabê Malmîsanîjî “*Folklorê Ma Ra Çend Numûney*”²⁶ dewam kerdo ke pê nê kitabî bingeyê edebîyatê Zazayan ameyo ronayîş. Badê nê prosesi zî xebatê Edebîyatê Zazakî yê Şarî vera-vera

19 Harun Turgut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Tij Yayınları, 2006, s. 351.

20 Roşan Hayig & Brigitte Werner, *Zazaca-Türkçe Sözlük ve Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, İstanbul, 2012, s. 377.

21 Zilfi Selcan, “Folklorê Kurdî ebe Zarave Dimilkî”, *Hêvî*, S. 1, 1983, s. 83.

22 Seyîdxan Kurij, *Metnî Verên yê Kirdkî Xebatê Kurdoloji yê Peter Lerch*, Diyarbakır: Lis Yayınları, 2017, s. 25.

23 Mehmet Aslanogulları, Lerch’in Zazakî Derlemelerinin Çevrimyazımı ve Türlerine göre Sözcüklerin Tahlili, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2014, s. 14.

24 Yıldırım, Bingöl, Lezgin, *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî (Zazaca Edebiyatında Örnekler)*, s. 39.

25 Ahmed Kirkan, “Qanatê Kurdo û Kirmanckî”, *Wêje û Rexne*, S. 9/10, İstanbul, 2018, s. 92-99.

26 Malmîsanîjî, *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*, İstanbul: Berdan Matbaacılık, , 2000.

nîsbetê cîdî dewam kerdê, erjanê (qîymetanê) folklorî ra hîza zêdê (vêşî) eleqe ameyo mojnayîş. Canî, teze xo yê masterî ke nameyê xo “*Bîblîyografyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017)*” yo ke serra 2018î de tamam kerdo de, nameyê kitabîna ê ke mabênê 1963 û 2017î de neşr biyê, bi no qaîde rêze kerdê.²⁷

5. Tehlîlê Sanike: “Keku”

Keku yan zî Kekû, Zazakî de name û teferuatê ke mintîqa bi nintîqa bibedilîyo zî, sanikanê vilabîyayan û muhîman ra yew a. Bê ke kes biewnîyo sembolan û tîpanê ci, îcab keno vajo ke na yew nezîre ya ke semedê xoza (tebîetî) ameya kerdiş. Badê arêkerdişî mi yew çimeyê kesî ra pers kerd û va “Kekû heqîqet de rast a, bîya?” Cewabê ci semedê hetê bellîkerdişê têkiliya sanike-rastvînê komelkî ra zaf muhîm bî. Çimeyê kesî ke verê vat ke mi na sanike gedeyanê/tutanê xo ra vata û dima wina dewam kerd:

“Senî rast nêbena! Wexto ke wextê kengere name ti bivejîye koyan muheqeq ti vengê aye bieşnawe. Ma nêşkenê aye bivînê, la vengê aye yeno. No veng nêmaneno vengê tu teyre, işê Homayî ha! Duayê feqîre qebul kerdo.”²⁸

Seke nê îfadeyan ra zî do fam bibo, yew eleqeyê nêzdî mîyanê sanike, heqîqeto ke sanikan de yeno vatiş û **cuya** komelî mîyan de est a û na têkilîye ke êyê ke sanike vanê, bizzat hetê înan ra ronîyena. Gama ke beşanê (qîsmanê) verênan de kerdêne ke bawerîyanê komelê zazayan îzah bikerê, ma mîstîsîzmî ra qal kerdbî, a no mîstîsîzm destek dano nê mûnîteyan (kurguyan) û înan aver beno. Zaza yê ke hîna zaf mintiqayanê koyînan de ciwîyenê (Çewlîg, Dêrsim, Erzîngan) yew şeklê ciwîyayîşî û bawerî ke xoza (tebîetî) reyde ahengdar û eynî wext de vera xoza hurmetkâr o, peyda kerdo. Ma eşkenê nê şekilê bawerî ke her gandaro ke xoza de yo, paweno (mudêfa keno) û ey rê hurmet keno, gelek deyişanê zazayan yê Elewîyan de û rîtuellanê înan yê rojaneyan de bivînê.

Sembolo tewr muhîm o ke sanika Kekû de bale anceno demar demarrî ya. Sanikan de zidîyê (eksêyewbînîye) cayêko muhîm gênê; vera başî/e de xirab/e, vera kesê hêvîdarî (omidar) de keso bêhêvî (bêomid), vera rindî de xirab est o.

Sanike de aîleya ke şayî mîyan de ciwîyena, wexto ke maye (dadiye) mirena, pîyo ke di gedeyanê (tutanê) xo reyde tena maneno yewna cinî dir zêwecîyeno. La cinîya ke aye dir zêwecîyayo nîyetxirab a û tutan ra qet hes nêkena. Karakterê na cinî maneno yê a demarrî ya ke sanika Pîsingwele (tr. *Külkedisi*) de vîyarena. Tutan ra nefret kena û çeşit-çeşit xirabîyan plan kena. Nê planê ke netîceya înan de tutan ra yew mireno, demarrî kenê karekterê xirabê sanike.

Arketîpe sîye ke bi wesîleyê na sanike wazîyeno ser o bêro vindertiş, eşkîyeno pê demarrî îzah bibo. Termê arketîpî ke tirkî de sey “nimûneya verêne” tewr verê hetê C. G. Jungî ra dîsîplînê psîkolojî mîyan de ameyo xebitnayîş. Arketîp o ke her ke şîyo (Zemanî reyde) kewto warê xebata dîsîplînanê bînan, xususen tehlîlanê sanikan de zaf yeno şuxulnayîş.

Jung o ke ronayoxê psîkolojîyo analîtikî yo û mutefekîr o, wina vano:

Arketîpî eslê ci de îmge yê ke sey erjanê muşterakan yê merdimîye vizêrî ra neqlê ewroyî, azî (neslî) ra neqlê azî (neslî) benê. Îzah keno ke arketîpî cuya rojaneyê ferdî ra heta eseranê edebîyan yê çeşit-çeşitan waranê ciyayan ser o tesîr kenê. Xususen sey sanike, destan û hikayeya şarî ke tewrê ke terzê înan vatişkî (*anlatımsal*) yo, pê ziwane sembolîk û binhişmendîya muştereke û xaseten zî mîtan reyde eleqeyêko înan yo nêzdî est o. A seba ke ziwano sembolîk û arketîpê ke înan de yê, bivejîyê orte, bi gurenayîşê formulê Campbellî yo “aqitîyayîş-resayîş-agêrayîş” ke mumkun o ke merdim xo biresno melumatî-heqîqetî şifrekerdeyî. Sanike yan zî hikayeya şarî de qehreman seba ke munasîbê arketîpanê “aqitîyayîş-resayîş-agêrayîş” prosesê ferdîbiyayîşî tamam bikero beşdarê (tewrê) dest pê macera keno. Nê prosesî de arketîpê “ferdo berz”, “sîye”, “anîma-anîmus” vateyî mîyan de temamê maceraya ke bi hawayo erjanê sembolan reyde mûnîteyî ya de rol gênê. Bî tehlîkerdişê nê arketîpan, orte rê vetişê erjanê sembolîkan yê eseran mumkun beno.²⁹

---

27 Mutlu Can, *Bîblîyografyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017)*, Mardin Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2018, s. 36-38.

28

29 Okan Alay, “Evvel mi Gelsin Sonra mı? Masalı ile Gündeşlioğlu Halk Hikâyesinin Arketipsel Tahlili”, *Millî Folklor Dergisi*, S. 96, İstanbul 2012, s. 58.

C. G Jung o ey na îdîa eşta orte ke pê şirovekerdişê eseranê edebîyan yê çeşit-çeşitan, eseranê hunerî û hewnan eşkîyeno ke do birrsîyo arketîpan, derheqê çimeyanê arketîpan de nê fikrê xo veto vernî:

Ez bi zafî rastê famkerdişê xeletî (şaşî) ke goreyê ey muhtewaya arketîpan yê bellîbîyayî ya, yanî yew tewir “fikir o” ke binheşmendî ra peyda beno. Naye ra, fayde est o ke binê ci nê xususî xêz bibo: Arketîpî sey muhtewa ney, tena hetê şekilî ra bellikerdeyî (dîyarkerdeyî) yê, bellikerde bîyayîşê înan zî zaf sînorkerde yo. Muhtewaya “îmgeyaverêne” ancax eke a şuûrin, naye ra girêdaye pê melzemeyê ceribneyîşê şuûrinî pirrê bo bellikerde bena. Oxro ke şekilê arketîpan seke mi verêyewna cayî de îzah kerdbî, eşkîyeno sîstemê mîhverê yew krîstalî dir muqayese bibo; sîstemê mîhverê krîstalî, yew mana de verê ra şekil dano peydabîyayîşê krîstalî ke awîna esasî de yo, la o bi xo wayîrê yew estena madî nîyo. Esteyo madî, ancax yew hawayo xususî taximbîyayîşê îyonan û dima ra zî yê molekulan (zerreyan) vejîyeno meydan. Arketîp bi xo yew elemano tal û safî şekilî yo, teswîrê xo îhtîmalê *a priori*, *facultas praeformandi* (qabîliyeto dîzaynkerde) ra teber çiyêk nîyo. Çiyê ke pê rayîrê îrsiyetî neqil benê teswîrîniyê, şekilê. No semed ra teqabulê însiyakan ke ancî ê şekilkî yê. Senî ke nêeşkîyeno estena arketîpan bêro îspadkerdiş, heta ke bi hawayo konkret nêrê vînayîş estena însiyakan zî nêeşkîyeno bêro îspadkerdiş. Semedo ke şekilê ci bellikerde yo, ci rê nimûneya dîyayîşê peydabîyayîşê krîstalî îmkanê fehmkardişê zelalî temîn keno, çunke sîstemê mîhverî strukturê her yew krîstalî ney, tena strukturê stereometrîkî tayîn keno. Beno ke krîstalî qij yan gird bê, goreyê strukturê rîverîye yan zî pêyewbînangirewtîşanê înan cîyayîyan erz bikerê. Çiyê ke nêbedilîyeno, sîstemê mîhverî yo ke tim prensîp de wayîrê eynî nîsbetan yê geometrîkan o. Eynî çî semedê arketîpan zî muteber o: arketîbo ke prensîb de mumkun o bêro wesifnîyayîş, şekilê tezahure xo wesla konkret (muşexes) ney, wayîrê yew dendika mana ya ke tena prensîb de belî kena û nêbidîyena. Mavajî arketîpê maye (dadîye) bi hawayo ampîrîk senî tezahur keno, no tena ey ra nêno zedekerdiş, sewbîna çimeyan ra zî kokdar beno. ³⁰

C. G. Jung gama ke behsê manayanê muhîman îhtîvakerdişê arketîpkan ra behs keno, îşaret keno ke înan nêvînayîşî ra ameyîş yan înan ser o nêvindertiş yew zayîyat o. O, ano ro ziwan ke eke arketîpî bêrê analîzkerdiş û teslîmê ferdî bibê, o wext do eşkîyeno hîsê “vîndîbîyaye”yî bêro telafikerdiş. ³¹

Alay derheqê arketîpî behse no kerdo: ““Termê arketîpî beşa huneran de û sewbîna cigêrayîşanê edebîyatî û felsefeyî de yena şuxulnayîş. Heto bîn ra eleqayê xo mîtolojî û şirovekerdişê hewnan zî esto. Her kamca de bişuxulîyo seba fehmkardişê form û muhtewayî hetkarîyêka muhîm îfa keno. Belê, arketîp çî yo?” Seke nameyê xo ra zî yeno fehm kerdiş bîngeyê nê terzê nezerî arketîp ser o awan bîyo û heto bîn ra eleqayê xo psîkanalîtik ra zî esto. Tîya de konseptê “arketîp”, hemmanayê çekuyê “nimuneyo verên”, “prototîp” o. Çekuyê arketîpî yunankî ya û uca ra verê cû dekewta fransîzkî (archetype) û uca ra zî zîwananê bînan. ” ³²

Ma eşkenê nê erjnayîşan ra hereket bikerê û demarrî ya ke sanika Kekû de est a, zereyê arketîpê sîyayî de bierjnê. Sîye, yew parçeyê ma yo ke ser o tedayî benê, estena ci nêwazîyeno, manayê negatîfî atfê ci benê; şexsîyetê ma yo ke hem teberêhişmendîya ma ya ferdî hem zî ya muştêreke de binê tedayan de mendo. ³³

Demarrî û kênayê aye ke sanikanê komelanê cîya-cîyayan de timûtîm est ê. nimûneyê arketîpê sîye yê. Nê elementê sîye yê, yanî ê hetê kesî yê ke, ego înan nêwazeno yan zî bêfayde muteala keno û coka înan tarî mîyan de verdano. ³⁴

Tabloyê cerênî yo ke, o fikranê C. G. Jungî ra girêdaye virazîyayo de arketîpê bîngeyênî, terîf û sembolê înan yenê dîyayîş:

ARKETÎP	TERÎF	SEMBOL
Anîma	Hetê cinî yê camêrdî yê teberêhişmendî de	Cinî, Dayîka Meryem, Mona lîsa
Anîmus	Hetê camêrdî yê cinî yê teberêhişmendî de	Camêrd, Îsa, Don Juan

30 Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları, 2015, s. 21.

31 Jung, e. n. v. , s. 24.

32 Okan Alay, “Analîzê Arketîpkî yê Sanika ‘Xerîb û Nasîb’î.” *Nubihar Akademi* 5,125-126, r. 127.

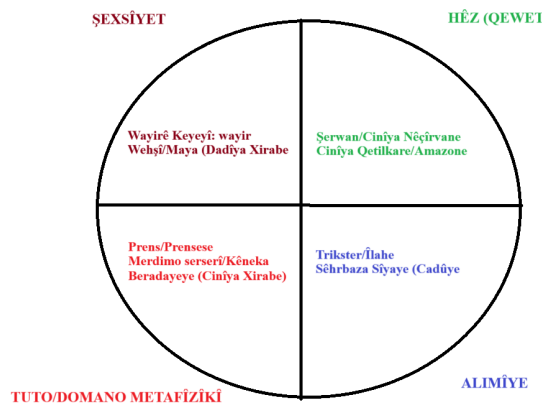
33 Mariia Talianova, Türk ve Rus Halk Masallarında Kadın Arketipinin Karşılaştırılması, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 61.

34 Talianova, e. n. v. , s. 62.

Persona	Hêvîyê ke hetê komelî ra hasil bîyê û rolê sosyalê însanî ke perwerdeyo ke dewre tutîye de ameyo girewtîş ra peyda bîyo.	Maske
Sîye	Hişmendî de yo û çîyo ke ferdî îspad kerdo, eksê ey o ke teberê-jhişmendî de yo	Şeytan
Şexsîyet	Merkezo ke balansê (muwazeneyê) ferdî peyda keno û tîmsalê hemeyî û ahengi yo.	Mandala
Merdimo Alim	Awankerdişê alimî û tecrubeyê heyatî yo	Pêxamber
Homa	Reya peyêne ca ameyîşê pşîkeyî ke sewqê dinya bîyo	Çimê Tîje/Rojî (Çimê Ra'yî)

Tablo 1. Arketîpê Jungî yê Bingêyîni³⁵

T. Chetwynd zî tîplojiyê C. G Jungî xo rê esas gêno û derheqê rolanê cinîye ser o kategorîzasyonî keno. Şekilê kategorîzasyonê ey wina yo.

Şekil 1. Kareya Arketîpan yê Chetwyndî³⁶

Mayîye/Dadiyîye, nîsbetê mana û rolê aye komel bi komelî bibedilîyo zî sey erjêko pîroz yeno vînayîş. Dadiye, kes a ke vera tutanê xo wezîfeyê dadiyîye, vera mêrdeyê xo zî wezîfeyê cinîyîye ana ca. Dadiya ke tutan ana dinya, ihtîyacanê înanê bingeyênan vînena û bi no hawa ciwîyayîşê xo ramitişê/berdewamkerdişê înan temîn kena; gama ke nê heme çîyan kena bê ke vera înan de yew çî bipawo kena. Tutan xususîyetê dadiyan yê muhafazekerdişê/mudafakerdişê tutan, hetê tayê kesan ra sey însîyakî bêro şirovekerdiş zî ma winî fikirîyenê ke hasilbîyayîşê na rewşe (nê wezîyeyî) de rolêkê muhîmî yê hêvîyanê komelî zî est o.

Demarrîya ke sanikan de vejîna vernîya ma, nê wezîfeyê ke atifê dadiye benê, tena înan nîyana ca, eynî wext de kêna û oxulluxanê xo rê tewir-tewir xirabîyan kena û bi no qayde yew karaktera xirabe bîyayîşê xo îspad kena. Çîyo ke demarrîye sey tîmsalê xirabiye nişan dano, dadiya heqe zî qîymetin keno no feraset o.

Demarrîya ke zafê sanikan de ca gêna, yê aye zî tutê xo est ê, vera înan hol û merhametin a. Feqet sanika Kekû de, demarrî ra tutî çin ê, verê nêzewecîyaya. Ma eşkenê na rewşe meylê zêwicîyayîşê zazayan îzah bikerê. Zazayî yew komelo pederşaxî yo û komelê zazayan de goreyê komelanê tradîsyonelan yê bînan monogamî hakim o. La eke cinî wefat bikero, semedê camêrdan (mêrdeyan) meylê newe ra zêwecîyayîşî mumkun û asan keno, la cinîya ke vîye (vîya) menda ra yeno pawitiş ke tutanê xo reyde biciwîyo.

Sanikê ke tede demarrî est ê, yewna motifê sanikan ke înan de vîyareno pîyo/babiyo pasif o. Karakterê nê babîyan xirab nîyo, la vera xirabîyanê demarrî zî nêşkenê çîyêk bikerê. Ma sanika Kekû de rastê tîpê babîye winasî yenê. Babîyo ke fam beno ke tutanê xo ra hes keno, ameyîşê demarrî ra pey yew pozîsyono pasîfî de maneno.

Yewna detayo muhîm o ke sanika Kekû de bala merdimî anceno û tewir bi tewir çîyan ano merdim vîrî zî

35 <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/typy-lichnosti-po-yungu.html> (Tarîxê cirêsayîşî: Temmuze 2017)

36 Talianova, e. n. v. , s. 64.

qetilkerdişê birayî yo. Ma nêşkenê vajê rasterast hedîseyê Habil û Kabilî rê ke vateyanê tewr verênan yê merdime ra yew o yew atif est o, feqet birayo ke masum o, bi destê waya ey ya pîlê kişiyayîşê ey, hetê qetilkerdişî ra pêmendîşê her diyînan teşkîl keno.

Felaketo ke pê yew tewreyo qulekerde dayîşê demarrî dest pêkeno, peynîya ey de waya ke haya ci nêbena ke kengerî ginenê waro, birayê xo suçdar kena ke ey kengeri werdê û pê kardî pîzeyê birayê xo birnena, akena û bi no hawa bena sebebe mergê birayê xo. Netîce de tutê ke qehramanê sanike yê, înan netîceya nê hedîseyî serra înan ra girêdaye hesab nêkerda. Aye ra waye ra vêşêr (zîyadêr) demarrî suçdar a.

Waya ke mergê birayê xo ver ezabê wicdanî ancena, Homayî rê dua kena û wazena ke yew teyre biba û sucê xo biqîro, biwano û binalo. Hetê Homayî ra qebulbîyayîşê duayî ra dima, waye bena teyra Pêpûge, şew û roje nalena, qîrrena û bi no qayde sucê xo îtiraf kena. No qîrrayîşê aye ke sanike ra teber sewbîna eseranê hunerî rê zî îlham bîyo, eserî ra bi eserî bibedilîyo zî zafane wina yo:

“Keku, Keku

Kamî kişt?

Mi kişt!

Kamî şût?

Mi şût!

Peynîye

Sanikê ke vîrê komelî yê kulturî yê, neslan mîyan de wasitayê neqilkerdişê kulturî yê muhîmê. Na mana de wayîrê wezîfeyê pirdî yê kulturî yê û sanike sey tewirêk qasê (hendayê) tarîxê merdimîye wayîrê yew tradîsyonê kehen ê. Sanike, xususan semedo ke yew tewir o ke elementanê bingeyênan yê sey cografya, atmosfero kulturî, terzê ciwîyayîşî yê yew komelî nişan danê fambîyayîşê strukturê sosyololîkî yê yew komelî de wayîrê yew pozîsyonêkê muhîm û fonksiyonî yê.

Ma, sanika Kekû ser o, verê hetê aye yê temînolojîkî ke termînolojîya sanikanê dinya reyde muştêrek ê, tehlîl kerdî. Na xebata arêkerdişî de metodanê muşahade, mullaqat û arêkerdişî ra îstîfa bîyo. Ma na sanika ke şarî mîyan de vilabîyaye ya, hetê aye zengîniya sembolîzmî girewîya çiman xo ver. Ma, averşiyayîşê zazakî yê warê folklorîkî ra behs kerd. Na nimûne ma sewqê nê fikî kena: Sanikê folklorê zazayan hetê sembolîzmî ra zengîn ê.

Prosesê nê arêkerdişan de ame vînayîş ke kulturê fekkî yê nê zazakî helîyeno, ma şahidîya ney bîy. Eke ma bi kilmî akerê, ê sanikê şarî ke vatişê înan ge-ge bi rojan ramitêne, yan vîra bîyê yan zî nêekîyenê sey verê hol bivajîyê û nîsbetê cîdî de vîndî bîyê. Naye ra girêdaye çekuyê ke aîdê xezîneya zazakî yê, vera-vera xo vîr ra bîyê û ge-ge zî çekuyanê bînan ke ê aîdê sewbîna ziwanan û mintiqayan ê herinda înan girewto. Mavajê merdim çiqas ke dewan ra şiro merkezê bajaran vînenê ke nîsbetê çekuyanê tirkî hende zîyade beno.

Ancîna na xebate de eşkîyeno ke tradîsyon, urf û adet, dîne şarî û erjê ke şarî rayîrê înan de vîndî kerde bêre vînayîş. Mefhûme cinsiyetî yê sanikanê zazakî senî ke gelek (zaf) sanikan de yeno muşahadekerdiş na sanike de zî yeno vînayîş.

Karekterê “demarrî” ke sanika Kekû de ca gêno, yew karaktero ke mumkun o sey karaktero ke kerdişê xirabîyan dima yo û arketîpê sîye bêro namekerdiş. Yewna sembolo vilabîyaye zî sembolê hûmaran ê. Sanike de zaf rey-an rastê nînan zî bî.

Xususan ke merdim eşkeno hûmaranê hîrê, hewt, çewres û yewî sey nimûne bido. Nînan ra ma derheqê sembole yewî ser o bifikirê û vajê ke, manaya sembolî de yew, yanî tek yew humar a ke aye xo rê mukemelîye, peynîya şaye (bextiyare) kerdo hedef.

Çimeyî

- Alay, Okan. “Analîzê Arketîpkî yê Sanika ‘Xerîb û Nasib’î.” *Nubihar Akademi* 5, no. 19 2023: 121-132.
- Anuk, Nevzat. “Sözlü Kültür ve Zazaca Masallar.” *Mukaddime* 5: 2012, 75-87.
- Aslanoğulları, Mehmet. Lerch’in Zazakî Derlemelerinin Çevrimyazımı ve Türlerine göre Sözcüklerin Tahlili. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2014.
- Can, Mutlu. Bibliyografyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017). Mardin Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2018.
- Ersoy, Necmettin. *Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene*, İstanbul, 1990.
- Fromm, Erich. *Rüyalar, Masallar, Mitler*. İstanbul, 1995.
- Fromm, Erich, *Rüyalar Masallar Mitler*. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Günay, Umay. *Elazığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 1975.
- Hayıg, Roşan. , Werner, Brigitte. *Zazaca-Türkçe Sözlük ve Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*. İstanbul, 2012.
- İnal, Tanju. *La Fontain’i Yeniden Okumak/Anlamak*. S. 3, Ankara, 1992.
- Jung, C. Gustav. *İnsan ve Sembolleri*. (Çev. Ali Nahit Babaoğlu), İstanbul, 2009.
- Kirkan, Ahmed. “Qanatê Kurdo û Kirmanckî”. *Wêje û Rexne*, S. 9/10, İstanbul, 2018, s. 92-99.
- Kurij, Seyîdxan. *Metnî Verên yê Kirdkî Xebatê Kurdolojî yê Peter Lerch*. Diyarbakır: Lis Yayınları, 2017.
- Salt, Alparslan. *Ansiklopedi Neo-spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, İstanbul, 2017.
- Seçki, Sezaver. *İmgelerin Olayların Sembolik Saklı Mesajı*. İstanbul, 2015.
- Selcan, Zilfi. “Folklorê Kurdî ebe Zarave Dimilkî”, *Hêvî*, S. 1, 1983, s. 83.
- Turgut, Harun. *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Tij Yayınları, 2006.
- Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Vate Çalışma Grubu. *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)- Tirkî Kirmancca (Zazaca) – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Vate Yayınevi, 2016.
- Yıldırım, Kadri. , Bingöl, İbrahim. , Lezgin, Roşan. *Edebiyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî (Zazaca Edebiyatında Örnekler)*. Mardin: Weşanê Enstîtuya Ziwanê ke Tirkîya de Cîwiyenê ya Ünîversîteya Artuklu ya Mêrdîni, 2012.

EK-1

Keku³⁷

Daykê yi mirena sekur munena. Buay ye zewucyen yo cînî un. Ti ra laj ben, ina qiçîk. Vuna de hadî ma şuer, ma şîn kîngerun. Şina kînger vejena un kînger vejena kena torbe bin torbe' z qul kena. Domare yi bin torbi yi qul kena. Ya kînger vejena kena (...)kena zerre torbi. Kena zerri. O lajek te bena, biraye qijik. (...) unena kînger tede çîn.

Vun “Wulley ti piêr werd.” Vun “Wule abla mi tawê nîwerd.” Ona xinçîyer finena, kard finena pîze biraye xo ‘înnnaaa yoo tene hendo (muecnena) qijik hanî ho tede. O wo nişene ru bermena. Bermena bermena vuna;

“Keku Keku Keku

Mi nikişt, kard kişt

Mi nipişt, xinçîyer pişt”

Bermena, bermena. . . Vuna “Alla Alla ti mi keku ki’r berz rîy dinya. Ti mi yo teyr ki’r berz rîy dinya, e nişûrî kîye. Inkê e şîyer kîye ana mi ra vuna se? Mi kişena. Vuna ho ça ti qe laj mi kişt.”

Cenab-i Allah dua yi kabul ken. Alat ala emir ken bena . . . . bena yo teyro nişena yo dar a. Bo hema’z wendena. Eg sersuwe kum ‘g bizunse vuna se. Vuna;

“Keku Keku

Mi nikişt, kard kişt

Mi nipişt pe çaput pişt”

Kesê Çimeyî

1. Name, Peyname.
2. Tarixê Biyayiş, Ca.
3. Mekteb.
4. Gure.
6. Wext û Cayê Arekerdişê.
7. Kami Ra Musaya.

1. Ekinerker, Zeliha
2. Palu- ?
3. Wendişê aye est a.
4. Kebanîya.
6. Çolig - 26.03.2016
7. Vistewre xo ra.

Tehlilê Şiirê Axpın Heyat ê Mela Aziz Bekiyi

Kılmvate

Qey roman, hikâye, şiir u zobina tewıranê edebiyati ri sinor u xıusiyeti taybeti estî. Eseri seneti, pê hacetanê dunyaya teberi vıraziyeni ki ini eseri destê senetkaran ra veciyeni. Eserê seneti, ‘o ki esto’ ey sera vıraziyeno. Senetê edebiyati zi çıyanê esteyan pê hacetê zıwani bı vatışêko estetik ano verê çıman. Ino semed ra eseri edebiyi zi miyanê eseranê bı senetan dı qebul beni. Şiir zi, tewıranê edebiyati ra tewırêko zıxm u hira yo. Seba inay şiir, çiyi ki esti inan pê kelimeyan vano ki ini kelimeyi menayanê ciyayan kırışeni. His u fikiri, şiir dı yo çarçewaya edebi u bı tesir dı yeni vatış.

Mela Aziz Beki, edebiyatê klasik ê Zazaki dı nameyêko qımetdar o. Zey Beki, zaf merdumi Zazayi zıwanê xu weş zani u hol qısey keni; la hetê nuştış ra ereymendişê Zazaki u çinbiyayişê tedris u telimi Zazaki ser ini merdumi biyi tengzerr u mehzun. Seba inay qey nuştışê Zazaki seni’g firsend koto inan dest xu hetê xebatanê Zazaki dayo.

Edebiyato Klasik ê Zazaki hetê aruz, şeklê nazım u mazmunan tıkê kêmiyan bıkirışo qasê şertanê xu zi endêk zıxm o. Ina çarçewa dı şiiri Mela Aziz Bekiyi hetê senetanê edebi, ahengê zereyi u imaji ra zıxm i. Ina xebat, hetê şekil u mena ra qey şiirê Klasik ê Zazaki yo pencira u mocnak a. Ini mocnakan ra yo zi “Diwon Cebexçuri” ra şiirê Axpın Heyati ya.

İnsan, benateyê wırd heyatan dı şıno yeno. Heyatê dunya, cayê imtihan o u fani yo. Axiret zi cayê guretişê mehsulanê gureyanê dunya yo. Ina çarçewa dı merdumo Bısilmane ‘İna dunya, hegayê axireti’ zano. Ina xebat, ino famkerdiş sera tehlilê yo şiiri ya u ino şiir zi ina çarçewa dı tehlil u kritik biyo.

Kelimeyi Muhimi: Abdulaziz Beki, Diwon Çebexçuri, Şiir, Zazaki

Molla Aziz Beki'nin Axpın Heyat Adlı Şiirinin Tahlili

Öz

Roman, hikâye, şiir ve diğer edebiyat türleri için hususi sınır ve özellikler vardır. Sanat eserleri, dış dünyadaki malzemelerin sanatçılar eli ile işlenmesine dayanır. Sanat eseri, bir ‘var olan’ üzerinden oluşur. Edebiyat sanatı da var olanı dil vasıtasıyla estetik bir anlatımla dile getirir. Bu sebeple edebi eserler de sanat eserleri arasında kabul edilir. Şiir de edebiyat türlerinden güçlü bir türdür ve yaygındır. Bu açıdan şiir, var olanı kelimelere değişik anlamlar yükleyerek anlatır. Duygu ve düşünceler, şiirde edebi ve etkili bir çerçevede dile gelir.

Mela Aziz Beki, klasik Zaza edebiyatında önemli bir isimdir. Beki gibi birçok Zaza şahıs dilini güzel bilir ve iyice konuşurlar; ama yazma yönüyle Zazacanın gecikmesi ve Zazaca eğitim öğretimin olmayışından dolayı bu şahıslar daralmış ve mahzun olmuştur. Bu sebeple Zazaca yazma fırsatı oluşur oluşmaz Zazaca çalışmalara yönelmişlerdir.

Klasik Zaza edebiyatı, aruz, nazım şekli ve mazmunlar yönüyle bazı eksiklikler taşısa da kendi şartlarında hayli güçlüdür. Bu çerçevede Mela Aziz Beki'nin şiirleri edebi sanatlar, iç musiki ve imaj yönüyle güçlüdür. Bu çalışma, şekil ve anlam

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

İbrahim DAĞILMA

idagilma@bingol.edu.tr

Dr.Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Bölümü, Zaza Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Orcid: 0000-0001-6521-119X

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 01.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1577906

Atıf / Citation:

Dağılma, İ. (2024). Tehlilê Şiirê Axpın Heyat Ê Mela Aziz Bekiyi. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(20), 42-50.
<https://doi.org/10.56491/buydd.1577906>

yönüyle Klasik Zaza şiiri için bir pencere açmakta ve örnek sunmaktadır. Bu örneklerden biri de, Cebexçuri Divanı'ndan Axpın Heyat şiiridir.

İnsan, iki hayat arasında gelgitler yaşar. Dünya hayatı, imtihan yeri ve fanidir. Ahiret ise dünya işlerinin mahsulünü alma yeridir. Bu çerçevede, Müslüman kişi 'Dünyayı ahiretin tarlası' sayar. Bu çalışma, bu bağlamda yazılmış bir şiirin tahlilidir.

Anahtar Kelimeler: Abdulaziz Beki, Diwon Cebexçuri, Şiir, Zazaca

Analysis of Mela Aziz Beki's Poem of Axpın Heyat

Abstract

Novels, stories, poetry and other works of literature have special limits and features. Works of art are based on the processing of materials in the outside world by the artist. A work of art is comprised of an 'existing' thing. Literary art also expresses what exists through language in an aesthetic way. For this reason, literary works are also considered as works of art. Poetry is also a strong and widespread type of literature; it describes what exists by imposing different meanings on words. Emotions and thoughts are expressed in a literary and influential way in poetry.

Mullah Aziz Beki is an important name in classical Zaza literature. Many Zaza people like Beki know their language well and speak it well; however, due to the delay in Zazaki writing and the lack of Zazaki education, these people have been saddened. For this reason, as soon as they have the opportunity to write in Zazaki, they have turned to Zazaki studies. Although classical Zaza literature has some deficiencies in terms of prosody, verse and mazmunlar, it is strong in its own conditions. In this context, Mullah Aziz Beki's poems are strong in terms of literary arts, internal music, and imagery. This study opens a window and provides example on classical Zaza poetry in terms of form and meaning.

Human beings are in two minds about worldly and after life. The worldly life is a place of testing and mortality. The afterlife is the place of reaping the fruits of worldly affairs. In this context, a Muslim person considers the 'world as the field of the afterlife'. This study is an analysis of a poem written in this context.

Keywords: Abdulaziz Beki, Diwon Cebexçuri, Poetry, Zazaki,

Dekotiş

Edebiyato klasik ya zi pê yona name edebiyato kan dı şiir cayêko muhim geno. Şairanê inê edebiyati, zafyêr medreseyan dı wendo u uca ra icazet gureto. İnî şairan, goreyê usule edebiyatê klasiki şiiri xu benateyê dı qapağan dı dayi ari. Ê eseri ki şairanê klasikan benateyê dı qapağan dı dayi ari pê nameyê Diwan yeni zanayiş. Şairi edebiyatê klasiki, diwananê xu dı nuştışê şiir ser fikrê xu ani zıwan u westayiya xu ramocneni. Edebiyato klasik hetê ramotişê hunermendiya şairan yo wareyo muhim u erciyayi yo.

Edebiyatê Zazaki, zey edebiyatê klasikanê binan xurt niyo u eraver nişiyi; labelê ino edebiyat dı qasê şert u imkananê xu ino ware dı eseri muhimi ameyi nuştış. Edebiyato klasik ê Zazaki dı eseran u tewıran dı hetê şekil, mena u namedayişi ra tükê problemi esti. İnî problemi egleb inı wırdi sebeban ra viraziyayi: Şair u nuştögi edebiyatê klasiki ê Zazaki zey aruz u nazım xısusiyetanê edebiyatê diwani ra hetê melumat ra zaf hayıdar niyi. Edebiyatê Zazaki dı eseri nuşteki erey nusiyayi. İnî sebeban ra şairan u nuştöganê edebiyatê klasiki ê Zazaki verê edebiyatşınasan dı xısusiyeti edebiyatê klasiki nimusayi. İna xebat dı meqsed, ewrenê edebiyatê klasik ê Zazaki ra mocnaki ser motişê inı probleman u zıxmiya şiiranê Zazaki yo. Xebat, metodanê cıgêrayışanê seniniyan ra bı metodê tenkit, wekenitiş u tehlilê eseri viraziyaya.

"Tehlilê metin, hetêk ra tenkido edebi yeno zanayiş. Benateyê disiplinanê tehlilê edebi, tehlilê metin u şerhé metini dı yo tekili esta. Goreyê tükê edebiyatşınasan inı her yo xu ser yo disiplin hesibiye. Vercu ra senetê edebiyat u eseranê edebiyat ser yo meraq u diqet ontış esto. Eseranê edebiyat dı eser ya zi metin gore mena 'qefiliyaye, timiyan, sembo-lik, akerde, xore ya zi hira' bena. İno xısusiyetê metini diqatê edebiyatşınasan u wendoğan anto. Semedê famkerdiş,

kıfşkerdiş, eşkerakerdiş u motişê mena, tehlil u tenkidê metin veciyayo werte.”¹

Ina xebat zi hına yo ehtiyacı, meraq ser ameya werte. Zazaki dı eser, metin u şiiiran ser xebatê tehlil, tenkit u şerhi hema tay i. Ino semed ra persa “Edebiyatê Zazaki dı xebati hınayin seni beni?” cewab wazena. Ina xebat zi, wazena tehlilê şiiirêk ra bı metodê resayişê peroyi(tümevarım) şiiiranê Mela Aziz Beki u edebiyatê klasik ê Zazaki ri yo pencera akero.

Diwon Cebexçuri, kitabê Mela Aziz Beki yo. Ino diwan, 435 ripeli yo u serra 2015 dı neşir biyo. ² Ino eser, rencê des serran o. Eseranê Beki dı teyna ino eser Zazaki ameyo nuştış. Ino diwan dı **çend şiiiri ‘Erebki u Tırki esti; la** zafyer şiiiri inê eseri Zazaki yi. Ino rıd ra ino eser yo *Diwano Zazaki* yeno qebulkerdiş. Mela Aziz Beki, merdumêko dı perri yo. Ey hem medrese ra icaze gureto hem zi akademi dı xebitiyayo. Seba inay şiiiranê ey dı xıusiyeti edebiyatê klasik u moderni xu tikiştı ramocneni. Ey benateyê mi wırdi edebiyatan dı nuştışê şiiiri ser yo tivernayışo (muwazene) zıxm vıraştı. Labelê ey şiiiranê xu dı zafyer qımet dayo xıusiyetanê şiiiranê edebiyatê klasiki/kani. Ina xebat dı, şiiiranê *Diwon Cebexçuri* ra şiiirê **Åxpın Heyat** hetê şekil u mena ra tehlil u kritik biyo.

1. Heyatê Mela Aziz Beki u Eseri Ey

Mela Aziz Beki, goreyê qeydanê resmiyan serra 1945 dı 10ê aşma Tebax dı Çolig dı dadiya xu ra biyo. Mela Aziz, vercu verê babiyê xu Mela Mehemedi dı dest bı wendişê xu keno. Ey benateyê serranê 1959-1969 dı şaristananê Çolig, Diyarbekir, Batman u Mardin dı medresa wenda.

Mela Aziz, tedrisê xu yê medresa dıma benateyê serranê 1969-1972 dı mektebê İmam Xetip u liseya Bingoli teber ra qedineno. Serra 1979 dı Enstituya Berz aya İslami ê Üniversiteya Erciyes ra icazet geno. Mela Aziz, ino benate dı imamti zi keno. Serra 1989 dı Üniversiteya Erciyes dı wareyê Huquqê İslami dı dest bı wendişê lisansê berzi keno. Serra 2009 dı beno profesor. Serra 2011 dı Üniversiteya Bingoli dı hem ardımkarıya Rektori hem zi dekantiya Fakulte ya İlahiyat ser wezife geno. Mela Aziz, serra 2015 dı beno teqawıt u eka ho Enqera dı cuyeno. Beki, qey destpêkerdiş u hişa şiiirê xu mi çıyan vano:

“Ez qiji ra heta inka qayila şiiir binusi u in hema z’ zerre mı d’ est. Wexti yasağı d, mı dor bı dor şiiir Kurmonci nuştên. Mı şiiir Tırki, ‘Aربی u Farsi ezber kêrdên. Mı defter xu şiiiron Kurdi kerd vin. Şiiiron Zazaki r’ mı Kayseri d’ destpê kerd. Mı dora verin qısım Sadê Hicaz wextêko derg id nuşt. Heta 2009 Kayseri d’ hêdi hêdi mı şiiir nuştı. Dıma in şiiiron ır wexti Üniversitê Dicle u dıma z’ Üniversitê Çolig id mı dewom kerd. Edebiyat Zazaki hema zaf zıxm niyo, mı teredut kerd, mı va aceb pê Zazaki u wêzni aruz şiiir sêni nusiyên? Mı nuştış ır dewom kerd u peni ra peni z’ in diwon omi mêydon.”³

Wareyê xebat u ihtisasê Mela Azizi Huquqê İslami yo. Ey ino ware dı zaf xebati kerd. Heta eka des eseri ey neşir biyi. Eseranê ey ra çend eseri mi yê:

İslam Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli, İslam’da Güncel Ticarî Meseleler, İslam Hukukunda Siyasal Yönetim, Diwon Cebexçuri, Gramêr Zon Zazaki

2. Hetê Şekil u Mena ra Wekenitışê Şiirê Axpın Heyati

Kelimeya şiiiri Erebki ya. Ina kelime, menayê puwetış, zerr u hiş ra zanayış, famkerdiş u hişyari dı şıxuliyena. Şiiir u nazım, dı kelimeyi hememayi yi. Çendêk nazım, hetê şekil u senet ra u şiiir hetê mena ra name bıgero wırdi kelimeyi zêpi şıxuliyeni. Şiiir dı mena zey tewıranê binan bı motış nina vatış. Mena, zereyê yo vatışo xore u gif dı diyena hiskerdiş u menavetış. Seba inay şiiir, senetê vate u mena yo. ⁴ Şiiir dı şekil(nazım), goreyê wext, hiş, ca u qefle mumkin o bıbedıliyo. Ino çarçewa dı tehlilê şiiiri hem hetê şekil, hem hetê mena ra beno.

Şiiirê Mela Aziz Beki, Axpın Heyat ina xebat dı dı cihetan ra tehlil biyo. Ey şiiirê xu hem bı xetê Erebi, hem bı xetê Latini nuştı. Ma, ino şiiir xetê Latini ser newe transkript kerd. Herfi Erebi, goreyê usulê transkribi ameyi

1 İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ, Ankara 2012, r. 338-339.

2 Mela Aziz Beki, *Diwon Cebexçuri*, (Edt. M. Varol), Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

3 Beki, *Diwon Cebexçuri*, r. 5.

4 Nurullah Çetin, *Şiir İncelemeleri*, Akçağ, Ankara 2012, r. 9-10.

nuştış. Zazaki dı usul u qeideyê med(dergwendiş) çino. Nuştışê Erebi dı usulê nuştış gore herfi medi (أ, و, ی) şıxuliyayi; labelê ma latinize dı ini herfi şeklê î, û, â dı nê şeklê ‘u/o, i, a dı ramoti. Tehlilê şiir dı vercu menayê ferhengi ê kelimeyanê muhiman diyayo u dima her beyit mena ser tehlil biya u seneti edebiyi ameyi motış.

آخپن حیات

Ino şiir, *Diwon Cebexçuri* dı qısmê *Halqê Pêyin* dı viyerenê.⁵ Şiir hetê şekil ra xısusiyetanê tewirê gzel kırışeno. Şiir, 14 beyitan ra ameyo meydan u hetê qafiye ra bı şeklê aa/ ba/ ca/ da... rêz biyo. Ino şiir, hetê wezin ra nê pê qalibanê aruz nê zi pê qalibanê hecayi nusiyyayo; labelê hetê wezin ra xuser zi niyo. Şiir dı wezinê aruzi ser nişani esti; labelê aruz ino şiir dı yo şeklo xerıpyaye dı êseno. Misalen ma ina beyta hiriyin hetê aruz ra kritik biker, ma vineni wırdi rêzan dı hecayi kılmi (akerdeyi) u hecayi dergi (gureteyi) yobinan nidepişeni:

Mı rumıtey feşlê umnun mı çına feşlê payız id (. . . -- / -- . --- / . . . -- / . . . -- --)

Pê destun xu mı rumit iv derd û kedêr axpın heyat (. -- -- . / . . . --- / -- . . . -- / -- . . . --)

Ma eşkeni vaci; ino şiir pê weznê heca ê 16ın nusiyyayo; la şiir dı beyta çarın u duyesın pê 17 hecayi ameyi nuştış.

Kum wazen wa ason bıcuı wa niyer dunyê axpın heyat

...

Kerrê guêr mı ser in binus: “Wa bımır zılm mirey heyat

Şair Aziz, beyta peyin ê şiiri dı nameyê xu, beyta 13ın dı mexlas/loqmatikê xu şıxulnayo. Edebiyatê diwan dı, beyita ki tede loqmatikê şairi viyerenê a beyit ra vani “beyta taci”. Beyta 13ın dı hesabê ebced esto. Ino şiir dı huneranê edebi ser, hunermendiya şairi yeno vinayiş. Şair, zey şiiranê xuyi binan ino şiir dı yo Zazakiya zelal u bı huner şıxulnawa; labelê şiir dı hini terzê şiiri ra yo ya şıxulnayışê zıwanê qalkerdişi ra yo çend kelimeyi hem gıelat hem zi kılm nusiyyayi:

Mavac, اخون nusiyyena; labelê şair أهون nuştı. Rına *axpın ino heyati* nusiyyena; labelê şair *axpın in heyat* nuştı.

1	<i>Qelem bermena kâğıd ser hesrun riı xu nêkena mat</i>	قَلَمٌ بَرْمَنَا كَاغِدُ سَرِ حَسْرُونُ رِي حُو نَيْكَنَا مَاتْ
	<i>Kum eşken hesrun yê bester pê âhun axpın in heyat</i>	كُومُ أَشَكَنُ حَسْرُونُ يِي بَسْتَرِ بِي أَهُونُ آخِپِينُ اِنْ حَيَاتْ

Axpın: A herra ki mehsul dana, o erdo ki tede bereket esto, hega.⁶

Qelem, qey nuştışê his, fikir, gıyal u hiviya insanın yo wesita ya. Nuştıyê kitabı pê qelem, pelan sera nusiyyeni. Kerdeyi ina dunya zi pê qelema qeder yeni nuştış. Qasê baweriya insanın heyatê insani dı, dı qelemini esti:

“Yo qelema qederi ya. Homa, wextê vıraştış u teqdirê kainat dı emır dano ay, ay zi pê emrê Homayı vercu ra heta peyni çı esto çino, çı beno çı nibeno hemeyi inan nuştı.”⁷

“Yo qelema melekatan a. İnsan, wext dadiya xu ra beno u heta mergê ey dı melekati -inan ra vani kiramen kâtibin- ha qal, ha gıyal, ha kar, ha gure her çiyê ê insani pê ina qelem nuseni.”⁸

Ino heyat, zey yo hega yo. Merdumo cıtyer, kamci bezre bierzo erdê xu mehsulê ey zi qasê ê bezreyi u xebatê cıtyeri yeno. Ina dunya dı insan zi pê qal, tigêrayış, leqayış, kerdış u amelânê xu bezre erzeno hegayê heyatê xu. Dima, neticeyê kar u gure, vate u kerdeyanê xu hem ina dunya hem zi axiret dı çineno. Ino heqiqet yo hedis dı zi hına viyerenê:

“Dunya, hegayê axireti ya.”⁹

Derd, keder, tengi u zoriyi inê heyati zaf i. Inay ra qelem, nuştışê ini ax u waxan ver qehriyena u bermena. **Şair, ina beyit dı xısusiyetê insani dano qelem u pê inay senetê teşhis vırazeno. Rına ina beyit dı benateyê kelimeyanê qelem u kağıd; hesrun, ri u ax dı senetê tenasub esto. Şiyayışê heyati, şebeyniyyayo axpın.**

⁵ Beki, *Diwon Cebexçuri*, r. 390-393.

⁶ Turan Erdem & Orhan Erdem, *Zazakî - Tirkî Tirkî - Zazakî Ferheng*, Weşanên Arya, İstanbul 2006, r. 30.

⁷ Y. Şevki Yavuz, “Kalem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001 r. 243-245.

⁸ İlyas Üzümlü, “Kıramen Kâtibin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, İstanbul 2002, r. 59-60.

⁹ İdris Söylemez, “Yazarı Bilinmeyen Manzum Bir Kırk Hadis Tercümesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 55, İstanbul, r. 1027-1046.

Seba inay ino izafe dı senetê teşbihi u menaya mecaz piya esti.

2	<i>Mı ah û hesrêtu xu rumit vêr wusar axpın heyat id</i>	مِ اَهُوحَسْرِيْتِ خُو رُوْمِيْتِ فَيْرُ وُسَارُ اَخْبِيْنِ حَيَاتِدْ
	<i>Feşlê umnun id mı çinê ah û hesrêtu axpın heyat</i>	فَصَلُّ اُوْمُنُوْدْ مِ چِيْنِيْ اَهُو حَسْرِيْتِ اَخْبِيْنِ حَيَاتْ

Yo serr dı çar fasili esti: Payiz, zimıstan, wesar u omnan. Merdumo cıtyer, egleb hegayê xu feslê wesar dı romeno, bezre erzeno cı u faslê omnani dı mehsulê xu çineno u dano ari. Şair zi ax u hesretanê xu faslê wesari dı axpinê heyati dı romeno, bezreyê hiviyanê xu erzeno erdê heyatê xu u faslê omnan dı inan ya bı şayi ya zi bı derd çineno. Feslê wesari, ‘xorti, xebat, renc, bereket u imkan’ ser yo misal o; feslê omnan zi ‘qezanç, aris-yayiş, reheti, keyf u mehsul aridayiş’ ser yo misal o.

Ina beyit dı rına kelimeyi *ax û hesret*, herındê bezreyi şıxuliyayi u xısusiyetê rumıtışê bezreyi diyayo ax u hesret. Seba inay senetê istiare esto. Benateyê kelimeyanê *ax û hesret, rumıtış û çinayiş* dı yo tekili esta. Inay ra senetê tenasub esto. İta dı mena rına mecaz ser şına.

3	<i>Mı rumıtey feşlê umnun mı çina feşlê payiz id</i>	مِ رُوْمِيْتِيْ فَصَلُّ اُوْمُنُوْدْ مِ چِيْنَا فَصَلُّ پَايِيْزِدْ
	<i>Pê destun xu mı rumit iv derd û kedêr axpın heyat</i>	پِيْ دَسْتُوْنُ خُو مِ رُوْمِيْتِيْ دَرْدُوْ كَدِيْرَاخْبِيْنِ حَيَاتْ

Ino heyatê dunya, qey insani cayê imtihani yo. İnsan, wext dadiya xu ra bı u heta mergê xu ino heyat dı çı bıkeru, axiret (heyato bipeyni) dı neticeyê ey vineno. Ino heyatê dunya, qey insani cayê imtihani yo. İnsan, wext dadiya xu ra bı u heta mergê xu ino heyat dı çı bıkeru, axiret (heyato bipeyni) dı neticeyê ey vineno. Eger wezifeyê xu biyaro ca şıno cenet; niyaro ca o wext şıno cehenem. Ino hal qey merdımı zulımo tor pil o u çı heyf merdımı pê destê xu ino zulım ardo xu ser. ¹⁰ Homa Sureya Beqera ayeta 286 dı vano:

“Allah, her şexsi qasê quwetê ey mesul depişeno. A ki (holi, başi u amelo salih ra) qezanç kerda inê yı wa, a ki (xırabi, nêbaşı ra) qezanç kerda inê yı wa.”

Ina dunya dı çı gure beno u çita yeno kerdiş u fekê insani ra çı qal veciyena gereka pê wext u cayê xu bıbo. Eger insan, yo gureyo biwext u bica kerd, yo qala biwext u bisebeb va qehıriyeno u poşman beno. İta dı şair, ina raşti u ino heqiqet ano verê çımanê ma. Vano, mı biwext gure kerdo u ez nata weta şıya peyni dı a ki mı diya derd u keder ra wet çik niyo.

Ina beyit dı benateyê kelimeyanê *fasl, omnan û payiz, rumıtış û çinayiş, derd û keder* dı senetê tenasub esto. Rına kelimeyi *derd û keder*, xısusiyetê bezreyi gureto, seba inay istiare esto.

4	<i>Pê hesrun qelema hezin mı sêr her pêl heyata nuşt</i>	پِيْ حَسْرُوْنُ قَلَمًا حَزِيْنِ مِ سِيْرَهَرِيْپِيْلِ حَيَاتَا نُوشْتْ
	<i>Kum wazen wa ason bicuy wa niyer dunyê axpın heyat</i>	كُوْمُ وَاَزَنُ وَاْاَسُوْنُ بِيْجُوِيْ وَا نِيْرْدُوْنِيْ اَخْبِيْنِ حَيَاتْ

İnsan, her tim derd u kederanê xu ver, zori u tengiyanê xu ver dec onceno u beno mehzun. Huzun ey geno u insan giraniya inê heyati ver hesiran keno war. Ina dunya cayê derd ontışı ya, zehmet diyayiş a, imtilhan biyiş a. Eger kam ina dunya dı reheti wazeno wa bızano ina dunya dı reheti çin a. Eger merdumêk illa vano ez weşi, şeniki u reheti wazeno eşkeno niyero ina dunya.

Kelimeya *qelem* dı senetê teşhis u kelimeya *heyat* dı senetê istiare; kelimeyanê *cuyayiş, heyat û dunya* dı senetê tenasub esto.

5	<i>Qelem ri kağıd neqışna pê çilkun hesrun çımın xu</i>	قَلَمُ رِيْ كَاغِدْ نَقِشْنَا پِيْ چِلْكُوْنُ حَسْرُوْنُ چِمُوْنُ خُو
	<i>Alışkun ser zaf rêz vıraşt imza kerd pêl axpın heyat</i>	اَلْشِكُوْنُ سَرْطَاْفُ رِيْزْفِرَاشْتْ اِمْرَاكِرْدُ پِيْلِ اَخْبِيْنِ حَيَاتْ

Hegayê inê heyati, her tim bezreyê derdan u kulan erzeno verê insani. Qelem zi qey nuştışê derdan u kulanê insani yo ehtiyac a. Yo nuşte, çendêk zerr ra bınusiyo endêk qimet geno. Şair his, dec u şayiya xu pê vaciyayişêko raştikin bınuso nuştayê ey zaf tesir dani.

İnsan wayırê derd bo riye ey dı çiqır beni zafi. Şair, ita dı pê yo vaciyayişo zıxm u bı huner ino hal ifade keno.

¹⁰ Ayetullah Karabeyeser, “Tesewurê Gama Verin ê Axreti: Qesideya Qebra Tari Qebra Xuri ê Mala Mihemed Eli Huni”, *Lisanıyat Studies Uluslararası Filoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/3, (2024), r. 26-32.

Herra heyati zey yo merdumê mesuli ya. O mesul, her gureyê xu pê imza vırazeno. İmza, yo nişan u alamet a ki merdum pê nuşteyê desti ya bı herfanê nameyê xu ya zi bı yo şeklo xısusı vırazeno. U belgeyanê muhiman u resmiyan *pê ino nişan imza keno*.¹¹ İmza, qasê zıxmi u tesirê meqami qımet gena. İnsan zi hegayê heyati dı, yo bezre yo. Her feslê emirê xu dı goreyê cuyayışê *xu riyê ey* beno çiqır ya zi pê vaciyayışê şairi axpinê heyati, herindê derd u kederanê ey dı alıška ey dı yo xet vırazeno.

Ina beyit dı benateyê kelimeyanê *qelem, kağıd, rız, pel û imza; çilk, hesır, çımon û alışkun dı senetê tenasub esto*. Rına ita dı senetê istiare u menaya mecaz esta.

6	<i>Gulêr ri taşê Leylâ ser çilk çilk lêr bên tera yên war</i>	كُلُّبِرِّي طَاسَى لَيْلَى سَرْچَلَكْ چَلَكْ لَيْزْبِينْ تَرَايِينْ وَأَزْ
	<i>Mun zulf û biskun Leylâ ru varun varen axpin heyat</i>	مُونْ زَلْفُ وَبِسْكُونْ لَيْلَى رَا قَارُونْ قَارُونْ قَارُونْ حَيَاتْ

Bisk: Zulufa porê cini ya.¹²

Leyla u Mecnun, eşqo mecazi u ilahi ser yo hikaye ya. Ina hikaye dı eşq vercu benateyê yo cini u yo cumerdi dı yo. Ini wırdı waştıyî, her tım eşqê xu ser derd u dec oncênî. Resayışê yobinan dır zaf mani vıraziyeni. Mecnun, eşqê Leyla ver sareyê xu geno kuweno yawan. Peyni dı ino eşq, bediliyeno beno eşqêko İlahi. Eşqê Leyla u Mecnun ser edebiyatanê klasikan u edebiyatê diwan dı zaf mesnevi nusiyayî. Seba ino eşq, kelimeya Leyla, edebiyato klasik dı herindê waştı yo mazmun/remiz a.¹³ Xaseten şairi edebiyatê klasiki, Ellahi maşuqo heqiqi vineni u inı zi pê mazmunê Leyla dani.¹⁴

Zulf u bisk, edebiyatê diwani dı herindê kındırı şıxuliyeni.¹⁵ Seni insani pê kındırı çıyan miyan bestneni yobinan, pê kındırı giredani hına zi zulf u biski waştı zi aşiqi besteni waştıya xu, waştı yı giredana, xu dima dana vazdayış.

Varan qey erdi, qey nebati u qey heywanan wesileyê bereketi yo. Varan, çilk çilk bıvaro erd zi a awa varani weşa weş onceno tamaranê xu u xoriya xu. Dima a aw bı aşm u serran xu dır depışeno. Waştı zi, hegayê ino heyat dı derd u kederanê insani ri yo misalê bereket u daru ya. Ê zulf u biski ay zerra aşiqi giredani rındiya waştı ri. Gulera ri, zulf u biskê waştı rındiya waştı ramocneni.

Ina beyit dı benateyê kelimeyanê *gulerê ri, zulf û bisk; lêr biyayış war omayış, çilk, varan û varayış* dı senetê tenasub esto. Rêza *Gulêr ri taşê Leylâ ser çilk çilk lêr bên tera yên war* dı herfa ‘1’ çend dor tekrar biya. Pê tekrarê ina herf senetê aliterasyon vıraziyayo. Rına, virardışê hikayeya Leyla u Mecnun dı senetê telmih esto.

7	<i>Nêşın huna adir Leylâ pê uwkê warê Mergmiri</i>	تَنْشِينْ هُونَا آدِرْ لَيْلَى پَى أُوَكَى وَارَى مَرْغَمِيرِي
	<i>Pê laşerun derê Yekmal berbat bên gul axpin</i>	پَى لَاصَرُونْ دَرَى يَكْمَالْ بَرَبَاتْ بَيْنْ كَوْلَاخِينْ حَيَاتْ

8	<i>Çıta kot vera piyêr şıkut nê gul verda nê teli mend</i>	چِطَاكُوتْ قَرَا پِيَرِ شِكْتْ نَهْ كُوتْ قَرَدَا نَهْ تَلِي مَنَدْ
	<i>Ri ‘alêm mij gemun guret dumun kot sér axpin heyat</i>	رِي عَالِيمْ مِيَرْغَمُونْ كُوتْ دُمُونْ كُوتْ سِيرَاخِينْ حَيَاتْ

Eşqê waştı, her tım zerra aşiqi zey adır veşneno. Adırê eşqi, hına koto ta awa Warê Mergmiri zi honakerdişê ino adır ri kâfi nikena. Warê Mergmiri, muntıqayê Karer, Çan û Yekmal dı wareyêko namdar o u ino ware heyatê şairi dı cayêko muhim geno; çunki heyat, qıctı, şayi u decê şairi zafı ser ino ware dı viyerti. Dewa şairi Kuertev (Çukurca) zi ina muntıqa dı ca gena. Şair, ina dew dı dadiya xu ra biyo. Bınê ina dew ra dewa Yekmal dı yo dere viyereno. Ino dere vani “Kafir Dere”. Wextêko varan zaf vara, ino dere kuweno laseran ser. Gul ra, tele ra her çı bıkıwero ey vera laser ey şono wu u beno şino. Ino laser, teyna dar u bir, heywan nierzeno xu ver nibeno. Yo varano ki bibo laser dima her ca yo mij u dumon geno. Zori, tengi, dec, derd u kederi ino heyat zi hına kuweni erdê heyati gıyalan, hiviya şairi zi şoni ra u beni şini.

Beyta hotın dı benateyê kelimeyanê *hona şiyayış û adır, aw, guel û laser* dı senetê tenasub esto. Benateyê ke-

11 TDK Sözlük, *İmza*, tarixê resayışi: 13. 07. 2024, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=imza>.

12 Roşan Hayig & Brigitte Werner, *Zazaca-Türkçe Sözlük & Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*, Tij, İstanbul 2012, r. 57.

13 İskender Pala, “Leyla”, *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, r. 288-290.

14 Danyal Apuhan, Abdulaziz Beki’nin “Diwon Çebexçuri” Adlı Eserinde Aşk Kavramı, *Social Science Development Journal*, 9/45 (2024), r. 22-37.

15 Pala, “Leyla”, 288-290.

limeyanê *adir û aw* dı senetê tezat esto. Heskerdişê zerri mocniyayo adiri, seba inay senetê istiare esto. Rına veşnayiş u tesirê adiri ser senetê mubalağa esto. Beyta heştin dı benateyê *gul û telî, mij û duman* dı tenasub esto. İzafeya *mij ğemon* dı senetê istiare esta.

9	<i>Kağit biyi hiy qelêm bi zuya hesir çalê çımın qeydê</i>	کَاغِیْتُ بِي هِي قَلِيمُ بِي زُووَا حَسِيرُ چَالِي چِمُونُ قَيْدِي
	<i>Qelem biveng da bermayiş qey hesretun axpin heyat</i>	قَلَمُ بِيْفَنگِ دَا بَرْمَايِش قِي حَسِرَتُونُ آخِيْنُ حَيَاتِ

Kağıd bıbo hi, murekkebê qelem bıqediyo şair; derd, keder, dec u kulanê xu hini ça dı u pê çita nuseno. Derd, hesret u eşqê şair endêk zêd o; verê ina girani dı qelem, kâğıt u hesiri çıman biteqet moneni. Qelem bêveng a, nieşkena xu bileqno u ê ki zerreyê şair ra viyereni inan binuso. Eger yo bermayiş esto ino zi qey axpin heyati yo. İnsan, fırsatê heyati bıramno; darbê heyati ey her tım bitemizno, rağmê hirayiya erdi ina dunya insan bitengno hini bermayiş teyna qey hesretê axpinê heyat beno.

Ina beyit dı benateyê kelimeyanê *kâğıt, qelem; hesir, çal û çımın* dı senetê tenasub esto. Benateyê kelimeyanê *hi û zuya; biveng û bermayiş* dı senetê tezat esto. Rına, vaciyayişê eşq, derd u kulanê şairi dı menaya mecaz esta.

10	<i>Axpın yo şerr buru bımun serâser ben tel û gurcal</i>	آخِيْنُ يُوَصِرُ بُرُو بِمُونُ سَرَا سَرُ بِن تَلِي و گُورچَالِ
	<i>Qelem merdim kena ‘eziz kena mirê axpin heyat</i>	قَلَمُ مَرْدِيْمِ كَنَا عَزِيْزِ كَنَا مِيْرِي آخِيْنُ حَيَاتِ

Gurcal: Nameyê yo vaşi yo. Ino vaş, pê nameyanê *gırnug, giyakuncir, peykol, qurincok* zi name geno. Tırki, ino vaş ra vani, *demir dikenî, pıtrak*.¹⁶

Erdê heyatê insani, endêk welud u mehsuldar o; eger yo serr şayi, reheti u hirayi ser roc bıviyarno seni’g zereyê yo serr dı her cayê yo hegayo hol pê romite, tel u gurcal beno de hına beno de.

Qelem, elametê zanayiş u hikmeti ya. Şair zi wayirê ilim, edep u vate yo. Ê merdumê ki şıxuliya inan ilim, zıwan u edebiyat o êyi u qelem aste u goşt peşiyayi yobinan. Ino rid ra ini merdumi bı vateyê “ehlê qelem, wayirê qelem” wesifıyayi u ameyi şınasyayiş. Qelem, qey şairan endêk muhim a inan doruverê qelem dı yo dunyaya ğıyali u mecaz vırašta. Bı wesileya qelemi his u fikirê xu bı vatışêko huner vato u nušto.¹⁷ Qelem, çendêk pê merdumanê hınayan qımet bigero a zi qımet dana merdumi. Qelem, ino heyat dı merdumi kena aziz u kena mirê heyati. Beydeba ra heta İmam Ğazali, Mewlana ra heta Seid-i Nursi zaf merdumi erca u qımetdari pê qelema xu biyi aziz, qey insanıyet insanan ri biyi çıla.

Ina beyit dı xısusiyetê insani diyawa qelem. Seba inay ra senetê teşhis esto. Rına, ina beyit dı şair nameyê xu ‘Eziz şıxulnayo. Ina kelime, hem nameyê şairi eşkera kena hem zi wesifê ezizi ana verê çıman. Ino semed ra ita dı senetê tevriye esto.

11	<i>În diwun zuzun Zazakî zê aştarî vêja ‘erd ser</i>	إِن دِيوُونُ زُووُونُ زَا زَاكِي زِي أَصْطَارِيْ أَعْرُدْسَرُ
	<i>Mij dêrd û ğêm welat dunya yi mot râ sêr axpin heyat</i>	مِيْدِرْدُوْغِيْمِ وَا لَتْ دُنْيَا بِي مَوْتِ رَاسِيْرِ آخِيْنُ حَيَاتِ

Cayo ki nuštoğ/şair tede ameyo dunya, herêmê ki tede cuyayo, cayo ki tera heskerdo nuşteyê ey dı tesir keno. Meselê ki dor dormaleyê nuštoğ/şair dı beni, qelemê ey dı xo ramocneni.¹⁸ Ino *Diwon Cebexçuri* zi mehsulê qelemi yo. Pê qelem ameyo nuştış. Ino diwan dı şiiri ercayi, rındi, zıxmi, bı senet u bı hikmet esti. Astareyi, tari u zulumatê şew keni roşn; rayirê insanan mocneni. Astareyi, qey merdumanê aliman u zanayoğan semboli yi. Ino diwan zi, qelema Mela Aziz ra veciyayo. Mela ita dı fexrê şairan ser qımet dano şiiranê xu. Zıwanê Zazaki pê ino diwan taritıyê vindıbiyayışı ra xelısiyeno, wareyê edebiyatê ê Zazaki pê ino diwanan biyo roşn. Inay ra pê wesıtayê ino diwani axpinê heyat mij, derd u ğemanê şari welatê Zazayan erzeno werte u keno eşkera.

Cumleyê *In dîwûn zûzûn Zâzâkî zê âştârî vêjâ ‘erd ser dı her cızba teşbih esta. Seba inay ina cumle dı teşbih tam esto. Rına tenasub u mecaz zi esti.*

¹⁶ Ahmet Kasımoğlu, *Ferhengê Navên Nebatan a Kurdi Kürtçe Bitki Adları*, Artuklu Üniversitesi Yayınları İstanbul 2013, r. 351.

¹⁷ Emin Şengül, “Sireti ve Suretiyle Divan Şiirinde Kalem”, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 2/1 (2021), r. 1-43.

¹⁸ Danyal Apuhan, “Diwon Cebexçuri dı Mefhumê Welati”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 9/18 (2023), r. 36-46.

12	<i>Mesaj mı in diwûn Dımlı d' bı Kırdiki bı Zazaki</i>	مَسَاجُ مِی اِنْ دِیوونُ دِملیدُ بَکِردِیکِ بَازاکِی
	<i>Kerrê guêr mı ser in binus: "Wa bımur zulum mirey heyat"</i>	"کَرِّی گۆرمِی سَرانُ بِنوسُ «وَابِمِرْطَلَمُ مِیرِی حَیاتُ
13-	<i>Tarix in rêz Cebaçqurî pê leb hu rêza cêrin id</i>	تَارِیخُ اِنْ رِیزُ جَبَاقُورِی بَی لَبُ هُو رِیزَا جَبِیرِیدُ
	<i>"Wa ummetê Muhammed iz pê derd bicuy kêyf in heyat"</i>	"وَ اُمَّتِی مُحَمَّدِ زُ بَی دَرْدُ بَجُوْی کِیْفُ اِنْ حَیاتُ"

Şair, vaciyayişê endêk kul u kederanê ina dunya dıma meqsedê nuştışê xu eşkera keno.

Zerra şairi pê çita veşena?

Pê derd, dec û hesretani şari welatê ey veşena!

Zerra aşiqi pê çita kuwena ta?

Pê heskerdişê u hesreta waştiya ey kuwena ta!

Şarê welatê Zazayan zaf zori diya u tengi onta. Zaf hetan ra inan ri heqeret u nê heqi biyo. Zazayi, zıwanê xu ser sewir i, teyna yi, yo edebiyato nuşteki ra mehrum i. Ino diwon, berdişê ina mehrumiyet ser, qey zerrweşiya sewiriya şarê ma gaman ra gamêk a.

Şarê ma, zıwanê xu ser pê nameyanê Zaza, Kırd, Kırdmanç u Dımlı yeno şınasiyayiş. ¹⁹ Şair zi ita dı şarê xu ini nameyan ra bı dı nameyan name keno. Ino diwan, bilasebeb ninusiyayo; nuştışê ey meqsedêk esto. Meqsedê nuştışê ey, tariti u zulumat ri yo çıla tavistiş a. Eger şairê ino diwani çı wext emrê xu tamam kerd, merd resa rehme Homayi u welat dı zulum qediya; şarê ino welati zori, tengi u tada ra xelisiya wendoğan ri yo wesiyet keno. Goreyê inê wesiyeti gerekê merdumi ey şiyeri berkule/kerreyê mezelê ey dı inay binusen:

"Wa bımur zulum mirê heyatê" ki

"Wa Ummetê Muhammed ız pê derd bicuy kêyf in heyat"

Şair, ita dı tarixê nuştışê ina rêz pê hesabê ebcedi beyta hiresın dı rêza dıyın dı dano. Goreyê hesabî ebced ino tarix keno 1458; labelê rêza yoyın di şair vano 'bê leb'. Ina zi kena 32. Eger ma 1458 ra 32 vet keno 1426. Goreyê ino hesabî ino diwan pê teqwmê hicri tarixê 1426 dı nusiyawo. Ino tarixî hicri, pê teqwmê miladi gınenno serra 2005'i.

Şair, ina beyit dı loqmatikê xu şıxulneno. Mela Aziz, bı loqmatikê Cebaçqurî yeno zanayiş u şiiiranê xu bı ino loqmatik nuseno.

14	<i>U çağ Aziz gorıstun id wurzen we zey 'Uzeyr Nebi</i>	اَوْ چَاغُ عَزِيزُ گُورِستُونِدُ وُورَزَنُ وَهَ زَی عَزِيزُ نَبِی
	<i>Homa ben şa Qur'on ben şa Taha ben şa qey in heyat</i>	هُومَا بَنُ شَا قُرْاَوُنُ بَنُ شَا طَاهَا بَنُ شَا قَى اِنْ حَیاتُ

Derd u kederê Mela Azizi zulm, tada u bındesti ra xelasiyayişê insanan, bıxısus şayiya ummetê Muhammedi ya. Eger şarê ey qey baweriya xu, zıwanê xu, urf u edetanê xu bıbo hişyar; hone gıflet ra bıwirzo, verê cehalet u zulm sare wedart u peyni dı xelasi, şayi, reheti u serkotış omi o wext şair, zey Uzeyr pêxemberi beno gani, beno şa. Teyna wu beno şa? Nê!

Homa, beno şa, Qur'an beno şa, Taha (Muhammed aleyhi selam) beno şa. Ino heqiqet ayeta 160. ê Sureya 'Eli İmran dı zi viyerenno:

"Eger Ellah, paşt bido şıma, hini tu (kes) nieşkeno şıma sera serfiraz(ğalib) bıbo..."

Ina beyit dı, weqaya Uzeyr Pêxembero ser yo virardiş esto. Sureya Beqera ayeta 259 dı ina weqa ra behs beno:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ
"Ya zi (zey) o şexisi wi yo dewa xırabe viyert ra u (bı heyret) va: 'Homa ina (dew) mergê ay dıma seni geno goni. Homa wı seserr mirna, cuwapey (wi) kerd goni..."

Seba ino virardişî ina beyit dı senetê telmih esto. Şair, zey beyita desın ina beyit dı zi nameyê xu nuştış; labelê ita dı ino name ra teyna xu qesd keno.

¹⁹ Ludwig Paul, "Zaza", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* (Çarnayoğ: Murat Alanoğlu), C. 3(6), Bingöl 2017, r. 111-113.

Netice

Ina xebat dı şiiiranê Mela Aziz Beki ra şiiirêk hetê şekil u mena ra tehlil biyo. Ino şiiir, Diwon Cebexçuri dı ca geno u nameyê şiiiri Axpînê Heyat o. Şiiir, xısusiyetanê edebiyatê klasiki kırışeno. Şiiir, heyatê ina dunya ser a ameyo nuştış. Tehlilê şiiiri qasê sinoran u imkananê xebatê meqaleyêk ameyo vıraştış u ino semed ra tehlil her hetan ra nivirazyayo u hira niyo. Şair Mela Aziz nuştışê inê şiiiri dı hişa edebiyatê klasik gore hereket kerdo u şiiirê xu dı hetê şekil u mena ra ca dayo xısusiyetanê edebiyatê klasiki; çunki şair Mela Aziz, usule şiiirê klasiki zano. Şiiirê ey dı hetê teknik u aruzi ra çend kêmi esti; la şiiirê ey hetê zıwan, cadayışê huneranê edebiyatê ra zıxm o. Zey qafiye, ahenk u umişiya vengane unsurê şiiiri zi tede hola hol şixuliyayi.

Edebiyato klasiki dı egleb zey ‘heskerdış, eşq, sebr, imtihan, tengi u heyatê ina dunya’ mewzuyi şixuliyeni. Şair Mela Aziz zi hetê tema ra inı mewzuyan ra temaya heyatê ina dunya vicnayo u ino şiiir dı ino mewzu ra behs kenê. Şair, menaya razber ra oniyeno ina dunya. Ino onayış sera ina dunya qey wırdi heyatan zey yo axpın/hega vineno.

Ino şiiirê Mela Aziz, hetê mena, senet u zıwani ra şiiirêko zıxm o. Şair, ino şiiirê xu dı wazeno ino heyat dı hem amelo rınd sera hem zi Zazaki ri xızmet sera wa nameyêko weş biverdo. Ino şiiir dı xapê ina dunya, zoriya ina dunya u hesretê ina dunya pê sembolan teswir benı. Zey ‘qelem, çelxeme, Leyla, wareyê Mergmıri, gul, tele, dumon u aw’ zaf çiyi menayêka alegorik dı şixuliyayi.

Tehlilê inê şiiiri ra meqsed u muradê ma edebiyatê klasik ê Zazaki motışê yo şiiirêk o. Ino şiiir, hem qey şiiiranê Mela Azizi hem zi şiiiranê klasikan ê Zazaki yo mocnak o. Ino şiiir ra ina yena vınayış: Edebiyatê Zazaki hetê hişê edebiyatê klasiki ra xısusiyetanê edebiyatê klasiki ra dur niya u sıst niya. Ino şiiir dı zi zey şiiiranê edebiyatê klasiki aruz, beyit, mazmun, dunyaya razber, eşqo mecaz u bı huner nuştış yo ser yo çarçewa esta. Çendêk şiiir u metini klasiki ê edebiyatê Zazaki zey ino şiiiri tikê hetan ra kêmi u sıst bımanê rına zi onayışêko hirayi ser zereyê klasiki dı ca geni u şiiiranê klasikan ra hesıbiyeni. Inı kêmi u sısti seba ereymendişê edebiyatê nuşteki u nibiyışê musayışê usulê edebiyatê klasiki ra biyi u benı.

Ina xebat, hetêk ra ina çarçewa dı xebatanê neweyan ri ber kena a hem zi qey cigêrayoğan u nuştığan yo imkan u cesaret hasil kena.

Çımevi

- Apuhan, Danyal, “Diwon Cebexçuri dı Mefhumê Welati”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 9/18 (2023), r. 36-46.
- Apuhan, Danyal, Abdulaziz Beki'nin “Diwon Çebexçuri” Adlı Eserinde Aşk Kavramı, *Social Science Development Journal*, 9/45 (2024), r. 22-37.
- Beki, Mela Aziz. *Diwon Cebexçuri*. Edt. M. Varol. İstanbul: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Beki, Mela Aziz. *Gramêr Zon Zazaki (Zazaca Dilbilgisi)*. İstanbul: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Çetin, Nurullah. *Şiir İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Erdem, Turan & Erdem, Orhan. *Zazaki Tırki Tırki Zazaki Ferheng*. İstanbul: Weşanên Arya, 2012.
- Hayıg, Roşan & Werner, Brigitte. *Zazaca-Türkçe Sözlük & Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*. İstanbul: Tij Yayınları, 2012.
- Karabeyeser, Ayetullah, “Tesewürê Gama Verin ê Axreti: Qesideya Qebra Tari Qebra Xuri ê Mala Mihemed Eli Huni”, *Lisaniyat Studies Uluslararası Filoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/3, (2024), r. 26-32.
- Kasımoğlu, Ahmet. *Ferhenga Navên Nebatan a Kurdi Kürtçe Bitki Adları*. İstanbul: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Komisyon. *Türkçe-Kırmanca Kırmanckî-Tırki*. İstanbul: Vate Yayınları, 2013.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Paul, Ludwig. “Zaza”. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Çar. Alanoğlu Murat. 3(6) / 111-113. Bingöl: 2017.
- Söylemez, İdris. “Yazarı Bilinmeyen Manzum Bir Kırk Hadis Tercümesi”, *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), 1027-1046.
- Şengül, Emin. “Sireti ve Suretiyle Divan Şiirinde Kalem”, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2/1 (2021), 1-43.
- TDK Sözlük, “İmza”, resayış: 13. 07. 2024. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=imza>.
- Üzüm, İlyas. “Kırâmen Kâtibin”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/59-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Y. Şevki. “Kalem”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24/243-245). İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ce'fer Berzincî (?-1899)

Kurte

Binemalley Berzincekan, ke binemalleyekin seyîdin û nesebyan degerrêtewe ser Fatîmey Zehra û le konewe le gundî Berzincey nawçey Silêmanîy Şehrezûr gîr-sawnetewe, be dirêjayî çendîn sede, zana û piyawçakî gewreyan têda hellkewtu-we, hendêkyan le zuwewe le Şarezûrewe çûnete Medîne û maweyekî zor bûnete muftî şafi'îyekanî Medîne. Ce'fer Berzincî ke be Ce'ferî duwem dadenrê û yekêke le Berzinceyye nawdarekan û maweyekî zor wêrray muftî şafi'î le Medîne, le şî-wênî bawkî xoy, be heman şeweş naîbî yekêk le wîlayetekanî dewlletî Osmanî buwe. Legell eweş da zanayekî diyarî serdemî xoy buwe û her le serdemî dewlletî Osmanî da derfetî bo rexsawe kitêb çap bikat. Em witare bo yekem car pallîşt be bellgenamey Osmanî û çend serçaweyekî tir, tîşk dexate çend layenêkî jiyani û mêjûy mirdinekey be roj û mang û sall aşkira dekat.

Wişey Kilîf: Berzinceyyekan, Muftî Şafi'îyekan, Medîne, Sîwas, Ce'fer Berzincî

Cafer Berzenci (?-1899)

Özet

Soyları Fatîma Zehra'ya dayanan ve Seyyid ailesi olan Berzenci ailesi, yüzyıllar önce Şehrezur'un Süleymaniye bölgesinin Berzence köyüne yerleşmişlerdir. Yüzyıllar boyunca büyük ilim ve siyaset adamları yetiştirmiş, bunlardan bazıları Şehrezur'dan erken dönemde Medîne'ye taşınmış ve uzun süre Medîne Şafiilerinin müftüsü olmuşlardır.

II. Cafer olarak kabul edilen Cafer Berzenci, en ünlü Berzencilerden biriydi ve uzun bir süre Medîne'deki Şafiî Müftüsü ile birlikte babasının yerine geçti ve aynı zamanda Osmanlı vilayetlerinden birinin vekili oldu. Osmanlı İmparatorluğu döneminin önde gelen alimlerinden biri olup, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kitap yayınlama olanağına kavuşmuştur. Bu makale, Osmanlı belgeleri ve diğer kaynaklara dayanarak ilk kez onun hayatının çeşitli yönlerini öne çıkarıyor ve ölüm tarihini gün, ay ve yıl olarak ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: Berzenciler, Müftü Şafiiler, Medîne, Sivas, Cafer Berzenci

Jafer Barzincî (?-1899)

Summary

The Barzanj family, whose lineage goes back to Fatima Zahra, has been settled in the village of Barzanj in the Sulaimaniyah region of Sharazoor. Over the centuries, great scholars and good men have lived there. Ja'far Barzanji, considered Jaafar II, was one of the most famous Barzanjis and for a long time, along with the Shafi'î Mufti in Medina, succeeded his father, as well as the deputy of one of the provinces of the Ottoman Empire. However, he was a prominent scholar of his time and had the opportunity to publish books during the Ottoman Empire. This article, for the first time, based on Ottoman documents and other sources, highlights several aspects of his life and reveals the date of his death in days, months and years.

Keywords: Barzanji, Mufti of Shafi'is, Medina, Sivas, Jaafar Barzanji

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Hemin OMAR AHMAD

heminaahmad40@gmail.com

Orcid: 0000-0003-1985-9512

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 20.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.12.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1588703

Atıf / Citation:

Ahmad, H. O. (2024). Ce'fer Berzincî (?-1899).

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü

Dergisi, 10(20), 51-60.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1588703>

Destpêk

Zanayanî kurd le ber her hokarêk bûbêt; beşêkyan le willatî kurdewarî derçûne û le dever û willatî tir nîşitecê bûne. Be taybetî le serdemî dewletî Osmanî da beşî zorî xakî musullmanan le ber destî Osmanîyekan da buwe û bew hoyewe zanayanî kurd wek zanayanî netewekanî tir le kwê wîstibêtiyan bijîn lewê nîşitecê bûne. Be hoy karî dewletîşewe zanayanî kurd naçar bûne willatî xoyan becê bêllin û le şwênî karekeyan bimênnewe, Emeş bo muftî, qazî û dadwer û fermanberanî asayî karêkî siruştî buwe. Legell eweş da sê şwên zortirîn zanay kurdî le baweş girtuwe, ewanîş Beşda, Istenbul û Hîcaz bûne. Yekemyan wek şwênêkî nizîk le cugrafîyay willatî kurdan buwe û be dirêjayî çendîn sede zanay kurdî lêbûne û duwemyan wek nawendî desellatî Osmanî beşêk le zana û kesayetîye kurdekanî be hokarî ciya ciya lexogirtuwe. Sêyemînîşyan her dû şarî Mekke û Medîne le ber pîrozîyeyan her le konewe zanayanî kurd hellweda bûne lewê bimênnewe. Lew bareşewe deyan zanay kurd hen wêrray ewey payeyekî gewrey kargêrî û zanistîyan lew dû şare da hebuwe, le heman katîş da xelik hebûn ke mucawirî ew dû şare bûne û ta kotayî jiyaniyan lewê seryan nawetewe.

Naw û bineçekey

Le nêw zanayanî kurdi da mallbatî Berzinceyîyekan diyartirîn binemallen ke be dirêjayî sêsed sall lew dû şar e mawnetewe, be taybetîş le şarî Medîne payey giringî mîrîyan hebuwe. Diyartirînî em binemalleye Ce'fer Berzincî buwe. Eger çî emey êsta basî dekeyin Ce'fer Berzincî duweme û sede û nîwêk pêşitir Ce'fer Berzincîyêkî tirîş hebuwe. Mamosta 'Ebdulkerîmî muderrîs (1900-2005) çend dêrrêkî kurtî lebarewe nûsîwe: Ce'fer kurrî Îsma'îl kurrî Zeyinel'abîdîn kurrî Mihemed Berzincî ye. le Ezher xwêndûyetî serperîştî fermangey fetway Medîney kirduwe û komellêk berhemî nûsîwe¹. Wa diyare be gwêrey boçûnî El-Zerklî nawbraw le Silêmanî yan wîrdtir le Berzince le dayik buwe² û bo xwêndin çote Ezher û dwatir çote Medîne.

Le nêw bellgenamekanî Osmanî da bellgenamegelêk le barey em zanayeman debînre, ke leber sêberî ew bellgenamane detwanîn çend layenêkî jiyani bo yekem car aşkira bikeyn.

Ce'fer Berzincî û Muftîyatî:

Be daxewe şitêkî ewto le barey mindallî û serdemî gençî Ce'fer Berzincî le nêw bellgenamekanî Osmanî da nabînre, ewende heye amaje bewe dirawe ke ew kurrî Îsma'îl Berzincîye ke ewîş serdemêk muftî şafi'îyekanî Medîne buwe. (Nazanre aya eger Ce'fer Berzincî rast bê ke le Silêmanî le dayk bûbê; aya dwatir bawkî hatuwe û bote muftî Medîne, yan her le Medîne ledayik buwe û bawkî lew binemallaney ewê buwe? Ême way bo deçîn ke Elzerkilî helley kirdibê û rastîyey ewe bê ke Ce'fer Berzincî le Medîne le dayik buwe). Em babete pêwîstî be twêjînewey wrdtir heye.

Le bellgenameyek da ke mêjûy 09.06.1278î koçî leser nûsrawe, amaje bewe dirawe le ber ewey Îsma'îl efendî Berzincî; muftî şafi'îyekanî Medîne nexos e, bew hoyewe Ce'fer Efendî kurrî le şiwênî dademzêrê³. Her be hoy bellgenameyekewe boman aşkira debêt ke Ce'fer Berzincî le sallî 1279î koçîyewe le şwênî bawkîyewe bote muftî Medîne. Lew bellgenameye da nameyekî Ce'fer Berzincî heye ke mêjûy 7î şe'banî sallî 1297 î le ser nûsrawe û têyda amajey bewe kirduwe ke pêş hejde sall, wate sallî 1279 î koçî serperîştî fermangey muftîyatî şafi'îyekanî Medîne û endamî encûmeneke buwe û lew sawe xizmet dekat û sallî par ferman dirawe ke dabimezirên, bellam girftêk le damezrandineke heye û dawa dekat ke destubird bikrê û karekey bo rayî bikrê. Nameke zor be şewazêkî cwan û serincrakêş nûsrawe û le kotayî da xoy be Berzincîzade Ce'fer; muftî şafi'îyekanî Medîne nasanduwe⁴.

Her weha le rojinamey Tercman-i Heqîqetîş da ke mêjûy 18.02.1305î koçî beramber (05.11.1887î mîladî) besereweye, le hewallêk da ke taybete be Medîney Munewere, nawî Ce'fer Berzincî wek muftî şafi'îyekanî şareke hênrawe.⁵

١ علماؤنا في خدمة العلم والدين، عبدالكريم محمد المدرس، ص١٣٦.

٢ خيرالدين الزركلى، الأعلام، قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين، ج٢، دار العلم للملايين، بيروت، ط١٥، ٢٠٠٢، ص١٢٢.

3 MB. İ. 00016. 00113. 001

4 ŞD. 00285. 00033. 004

5 Mektub Mexsus, Medîney munewerden, Tercuman-i Heqîqet, 'Eded 2822, 18.02.1305, Istanbul, s3

Ce'fer Berzincî û Guzeranxirapî

Wek lebellgenamekan da derdekewêt, endamanî xêzanekey jimareyan zor buwe û nizîkey bîst kes bûne û bew hoyewe le hallêkî guzeranxirapî da buwe, be taybetî lew katey ke bote muftî Medîne. Boye le bellgenameyek da ke mêjûy 17î Rebî'î duwemî sallî 1297î koçî (Beramber 29.03.1880) le ser nûsrawe, ferman derçuwe ke le ber naçarî û nebûnî, mangane dû Erdeb⁶ genim û pazde qiye sade û bîst qiye birinc û sê qiye qawe û şekir û sabûn bo Berzincîzade Seyid Ce'fer efendî muftî şafi'îyekanî Medîne terxan bikrê⁷.

Ce'fer Berzincî û Name bo Sulltanî Osmanî:

Le nameyek da bo sulltanî Osmanî, ke mêjûy 5î Rebî'î duwemî sallî 1297î le ser nûsrawe, nawî sulltanî awa hênawe: *Şewketlu muhabbetlu qudretlu sultanul-umem, zillu-llah fil- 'alem, muhî turasud-dîn, mueyyiduş-şerî'etu seyyîdul-lkewneyîn sultanu nusret meab padişahimiz efendimiz welîyuni'met-I 'alem*. lem nameye da amajey bewe dawê ke du'agotan pêş nozde sall (wate le sallî 1278 ewe- dekte beramber dewruberî sallî 1861) le xizimetî fetway şerîf û heremî hezretî Pêxember da ders dedatewe û hemû katekey bo dersdanewe û mesalîhî xellk terxan kirduwe. Dway tewawbûnî her dersêkîş du'ay temen dirêjî bo padişa û textî selltenet dekat û şerefmend buwe be lutfî şehenşahî be terxankirdinî 750 qurûş mûçe, Cige leme hiç yarmetîyekî nîye û tûşî nebûnîş hatuwe û xanewadekey ziyatir le bîst kes in û lewetekey bote muftîş mallekey xallîye le mêwan le ber ewey bew mûçeye natwanê biguzerênê, Eger çî ew le sulaleyi tahîrey hezretî Pêxember û le binemalley zanayan e, eger mangane dû erdeb genim û panze qiye sade û bîst qiye brinc û sê qiye şekir û qawe û sabûnî pê kerem bikrê, ewa şerefmend debê⁸.

Mûçey Ce'fer Efendî

Le bellgenameyek da ke mêjûy 12.04.1304î koçî (Beramber 08.01.1887) le ser nûsrawe, amaje be terxankrdinî birre mûçeyek bo nawbiraw dirawe û ew be zatêkî rêzlêgîraw û şayiste nawnirawe û le emaretî celîley Mekkey mukerreme da mangane 631 qurûş û dû parey bo terxan kirabû.

Her le naw dosiyeke da bellgenameyekî dîkey şûray dewllet heye ke amajey bewe dawê Seyid Ce'fer Efendî muftî şafi'îyekanî Medîney munewere birre pareyekî bo terxan kirabû ke le 10 î Rebî'î Duwemî sallî 1298ewe biryarî le ser dirabû, Emeş legell biryarî Mucawirakanî Mekke û Medîne da bû û biryarî daşikandinî pêncîyek û deyek bo hemû mûçexorekan hatibû û bo Seyid Ce'fer efendî ke yekêke le sadat û zanayan û şayanî rêzgirtinêkî zore, ta êsta hiçî bo nekrawe û wa pêwîst dekat mangane birrî 631 qurûş û dû parey le emaretî Mekke da bidrêtê.

Le bellgenameyekî tir da ke mêjûy 11.10.1290 î koçî le ser nûsrawe, nûsraw bo wezaretî darayî kirawe, ke Ce'fer Efendî muftî şafi'îyekanî Medîney munewere û le seyyidekanî Berzince, le ber pêwîstî û guzeranxirapî biryar dirawe ke mûçekey le 438 qurûşî manganewe, be ziyadbûnî 312 qurûş, bibête 750 qurûş û mûçekey wek mûçey muftî Henefîyekan lêbê⁹.

Mindallekanî

Le nêw bellgenamekanî Osmanî da le dway mirdinî Ce'fer Berzincî, bas le mîratekey dekrê ke bo jin û kiç û kurekanî terxan bikrê, bê ewey nawî hiç kamiyan bihênê. Le bellgenameyekî tir da ke mêjûy 26.11.1329 î koçî ye, tenya bas le Haşim efendî kurrî Ce'fer Berzincî kirawe¹⁰.

Le bellgenameyekî tir da ke mêjûy 14.09.1314î koçî leser nûsrawe, amaje bewe dirawe ke Şerîfe Teqîye (wa pêdeçê em Şerîfe Teqîye xêzanî Ce'fer Berzincî buwe) kiçî Berzincîzade wefatî kirduwe û bew hoyewe mûçekey dedrête her yek le Şerîfe Zeyneb û Şerîfe 'Ayşe û Seyid Mihemed Haşim efendî kurrî. . xanimî koçkirdû le gencîney dewllet le Medîney munewere da mangane 416 qurûş mûçey hebû, be hoy ewey le sa-

6 Yek Erdeb 24 sa'e û her sa'êkîş sê kilogiram e. (Birwane Ferhengî Dehxuda)

7 ŞD. 00285. 00033. 006f

8 ŞD. 00285. 00033. 007

9 A. }MKT. MHM. 00469. 00047. 002

10 DH. MTV. 00038. 00034. 001

datî kîram bûn. Wa diyare le rojî mirdinekeyewea mûçekey hejmardekîrê ke bibête mîrat le layek bo Seyid Mihemed Haşim efendî û le layekî tir bo Şerîfe Zeyneb û Şerîfe 'Ayşe be şeweyekî yeksan terxan bikrê¹¹. Lemewe derkewt ke Ce'fer Berzincî dû kiç û kurrêkî hebuwe.

Ce'fer Efendî û Naîbî Sîwas

Wa diyare Ce'fer Efendî maweyek bote Naîbî şarî Sîwas her wek le belgenomeyek da hatiwe ke mêjûy salî 1307 î koçî Leser nûsrawe.¹² Herweha be gwêrey belgenomeyek Seyid Ce'fer efendî 'erzuhallêkî pêşkeşî şahane kirdibû û bew hoyewe le Medîney munewere da xanuwêkî bo kirrdira û birrêk mûçeyşî bo terxan kira. Bellgenomeke mêjûy 23.02.1310 î Leser nûsrawe û ke nawî seyid Ce'fer Berzincî be naîbî pêşûtirî Sîwas nawî hatuwe¹³. Em daweyey Ce'fer Berzincî le 4î rebî'î duwemî sallî 1310 buwe û her wek le 'erzuhalleke da hatuwe ke: Du'agotan le layen padişawe heftsed û çend qurûşêkî bo terxan kirabû, ca le Medîney munewereş da hîç xanuwêkî destnekewtuwe, le ber ewe xorî lutif û hawkarî padişa hemû layekî girtotewe û bew hoyewe çawerrêy lutfî ewe, le ber ewey mindallî zorin pêwîstî be xanuwêk heye le Medîne û bo xercîyekeyşî pêwîstî be 1500 ta 2000 lîre heye, ca leber ewey Hacı Behram axa le Babulhemîdiyey Medîne buwe û xoy xellkî Istanbul buwe û wefatî kirduwe û xanuwekey be hezar lîre defroşê û eger xanuy ew be kirêş bigîrê sallane 3000 qurûşî tedeçê. . Ca dawa dekat be her corêk bê xanuwêkî le Medîne bo dabîn bikrê¹⁴.

Ce'fer Berzincî û Wergirtinî Paye

Beşêk le kesayetî û berpirsekanî serdemî Osmanî, le ber zanabûnyan yan çalakbûniyan; wek rêzlênanêk paye û mertebey Osmanîyan pê dirawe. Be gwêrey salinamey wîlayetî Hîcaz jimare 1-î sallî 1301î koçî beramber 1884 î miladî, Ce'fer efendî muftî şafi'îyekanî Medîne, payey Erzîrumî pêdarwe ke birîtî buwe le sê Mecîdî¹⁵.

Herweha be gwêrey kitêbî Mecmu'etul- 'Ulum î sallî 1297î koçî (Beramber 1879), Nawbiraw payey Mexrec (Mehrec Payesini) le 17 î Remezanî sallî 1296 î koçî wergirtuwe.¹⁶

Le salnamey wîlayetî Hîcazî sallî 1306/1889î zayînîş da hatuwe, ke Seyid Ce'fer efendî muftî şafi'îyekan, rutbey Bîladî Xemsey wergirtuwe ke sê Mecîdî ye¹⁷.

Le jimare 1266î rojnamey Veqit da, le laperey yekemî da hewallêk billawkrawetewe, ke Berzincîzade fezîletlu Seyid Ce'fer efendî payey Mexrecî Qudsî şerîfî pêdirawe¹⁸.

Berhemekanî

Ce'fer Berzincî xoy le nameyekî bo sulltanî Osmanî, ke daway hawkarî kirduwe, dway ewey bas lewe dekat ke 30 sall lemewber muftiyatî şafi'îyekanî kirduwe û zor be başî xerîkî dersdanewe û billawkrdinewey zanist buwe, herweha bas le berhemekanî xoy dekat, bem şeweye nawyan dehênê:

Le zanistî Fermûde da em ktêbaney hen:

Kewkebul-Enwar, Taculibtiyac, Mesabîhul-Ûrur, Şewahidul-Ûfran, Xulasetul-Meqsed, Belaşetul-Meram.

Le zanistî Mêjûş da em berhemaney heye:

Nuzhetun-Nazîrîn, Newafîhur-Rewzul-Etir, Elhîdaye¹⁹.

Le bellgenomeyekî tir da ke mêjûy 28.3.1284î koçî lesere, amaje bewe kirawe ke fezîletlu Ce'fer Efendî muftî Medîney munewere û sadatî ,Elewîyey Hûsênî ye, kitêbî Şewahidul-Ûfran ,Ela Cilîl-Ehzan û ,Iqdul- Cewher

11 ŞD. 00369. 00030. 001

12 DH. ŞFR. 00150. 0016. 01

13 BEO. 000071. 005278. 001

14 BEO. 000071. 005278. 002

15 Hicaz wîlayetî Salinamesî, Birnî def'e, sine 1301, metb'e Hicaz wîlayetî, Mekke, s141

16 Mecmu'e ,Ulum, Numru 3, 1 Muherrem 1297, Mekteb senayi' Şahane Metb'esine, Istanbul, s177

17 Hicaz wîlayetî Salinamesî, 1306 sene-i hicriye, def'e 4, Mekke mukereme, s224

18 Veqit, 'Eded 1266, 2/5/1879, Istanbul, s1

19 BEO. 000071. 005278. 004

Fî Mewlidin-Nebîyul-Ezher nawî dû lew kitêbanen ke nawbraw şerhî kirdûn û hêştâ çap nekrawin, boye dawa dekat ke le pay ewe; lutfî le beramber bikrê . Bedaxewe beşêk lew kitêbaney êsta winin²⁰.

Mamosta ,Ebdulkerîmî Muderrîsîş nawî sê berhemî nawbirawî hênawe: Taculibtiyac ,Elen-Nurul-Wehhac Fîl-Israî Welmî'rac, Elkewkebun-Nur ,ila ,iqdul-Cewher fî Mewlidin-Nebîyul-Ezher, Nuzhetun-Nazirîn fî Mescidi Seyîdul-Ewwelîn Welaxirîn.

Be gwêrey bedwadaçûnî ême, le serdemî Osmanî da du kitêbî nawbiraw çap kirawn û em ktêbane le kitêbx-anekekanî Turkiya da nusxeyan heye, ke birîtîn le:

1- Taculibtiyac ,Elen-Nurul-Wehhac Fîl-Israî Welmî'rac

Nawî Nûser: Ce'fer bin Esseyid Isma'îl Elmedenî Elberzencî

Çapxane: Metbetul-Hemîdiye, şwênî çap: Qahîre

Sallî çap: 1314. Lapere: 186

Em kitêbe le kitêbxaney Îsam be jimare 153155 parêzrawe.

Seretay kitêbeke awaye:

الحمد لله الذي اختار عبده محمدا للرسالة وخصه مفاجأة على البراق بالاسراء وعرج به على معارج الكمال الى السموات العلى ليريه من آيات ربه الكبرى الى السدرة المنتهى التي ينتهي اليها علم كل نبي مرسل وملك مقرب وعندها جنة المأوى الى مستوى سمع فيه صريف الاقلام بما جرى...

Kotayîyekey:

فقد تم طبع كتاب تاج الابتهاج على النور الوهاج في الاسراء والمعراج لعلامة عصره ووحيد دهره خاتمة المحققين ونهاية المدققين كاشف لثام المعضلات وشمس ليل المدلهات السيد جعفر بن السيد اسماعيل البرزنجي متع الله الانام بوجوده واجزل له عظيم فضله وجوده وهو لعمرى كتاب اشرقت في سماء التحقيق نجوم آياته وبزغت في أفق ايضاح المشكلات بليغ عباراته ككشف أسرار قصة الاسراء والمعراج بلفظ رائق وانتقى لبيان هذا الصدد من النقول كل مفيد...

2- Nuzhetun-Nazirîn Fî Mescidi Seyîdul-Ewwelîn Welaxirîn.

Jimarey Lapere: 221, Çapxane: Metbetul-Icmaliye. Şiwênî Çap: Qahîre, Sallî Çap: 1332 k/ 1914. Çapî yekemî em kitêbe le çapxaney El-Emîriye buwe le sallî 1303 î koçî û 119 laperre buwe.

Les er bergî kitêbeke weha nûser nasênrawe:

العالم الفاضل الجليل والحرير الكامل النبيل فخر السادة الحسينية الكرام، ومفتي الشافعية بمدينة سيد الانام، الراجي عفو ربه المعين المنجي السيد جعفر بن السيد اسماعيل المدنى البرزنجي

Em kitêbe le kitêbxaney Îsam be jimare 152389 parêzrawe.

Wefatî:

Be gwêrey bellgenameyek ke bas le beşe mîratî mindallekanî Ce'fer efendî dekat, amaje bewe dirawe ke nawbiraw le yekî mangî Abî sallî 1315 î Romî koçî dwayî kirduwe. ke dekate beramber 13.08.1899î zayînî. wa diyare her le Medîneyş wefatî kirduwe.

Encam

Ce'fer Berzincî kurî Îsma'îl Berzincî ye ke xoy û bawkî mufty şafi'îyekanî Medîne bûne û le bineret da xellkî Berzincey nawçey Silêmanî Şarezûrin.

Ce'fer Berzincî le lay dewlletî Osmanî rêzlêgîraw buwe û leber eweş pile û payey îdarî wergirtuwe, ke diyar-trînyan naîbî şarî Sîwas buwe.

Nawbraw ziyatir le şeş berhemî nûsîwn û tenya duwanyan le serdemî dewlletî Osmanî da çap kirawn.

Ce'fer Berzincî le 13.08.1899 le şarî Medîne koçî dwayî kirduwe.

Serçawekan

1. Kitêb:

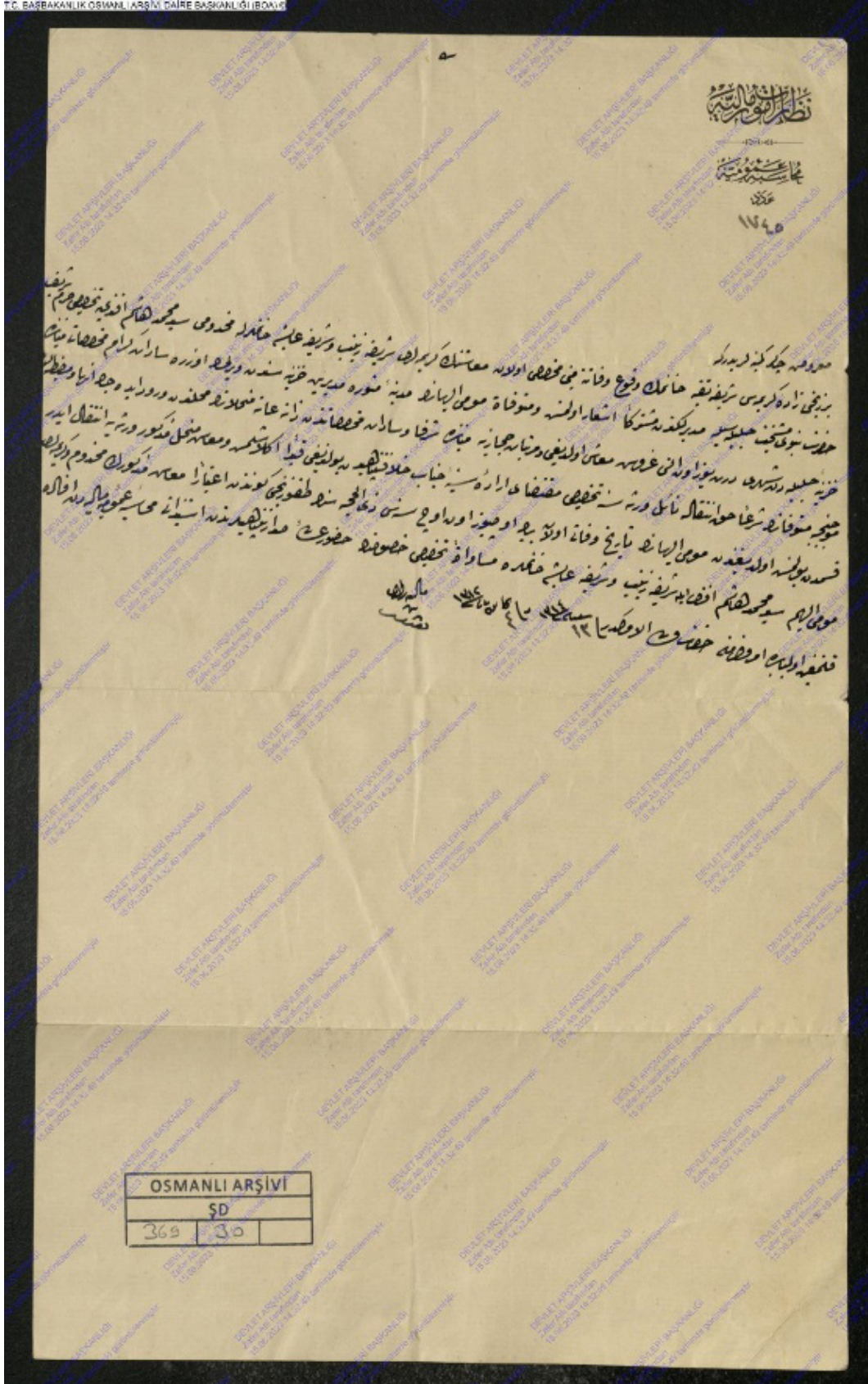
- عبدالكريم محمد المدرس، علماؤنا فى خدمة العلم والدين، عنى بنشره محمد على القرداغى، الطبعة الاولى، بغداد، ١٩٨٣. ص ١٣٦
- خيرالدين الزركلى، الأعلام، قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين، ج٢، دار العلم للملايين، بيروت، ط٥١، ٢٠٠٢، ص ٢٢١.
- Mecmu'e 'Ulum, numru 3, 1 muherrem 1297, mekteb senayi' şahane metb'esine, Istanbul.
- Veqit, 'Eded 1266, 2/5/1879, Istanbul.
- Hicaz wîlaytî Salnamesî, 1306 sene-i hicriye, def'e 4, Mekke Mukereme.
- Hicaz wîlaytî salinamesî, birncî def'e, sine 1301, Metb'e Hicaz wîlaytî, Mekke.

2. Kodî Bellgenamekan:

- MB. İ. 00016.00113.001
- ŞD. 00285.00033.004
- ŞD. 00285.00033.006
- ŞD. 00285.00033.007
- A. }MKT. MHM.00469.00047.002
- DH. MTV.00038.00034.001
- ŞD. 00369.00030.001
- BEO.000071.005278.001
- BEO.000071.005278.002
- BEO.000071.005278.004
- MVL.00881.00029.001
- DH. ŞFR. 00150.0016.01

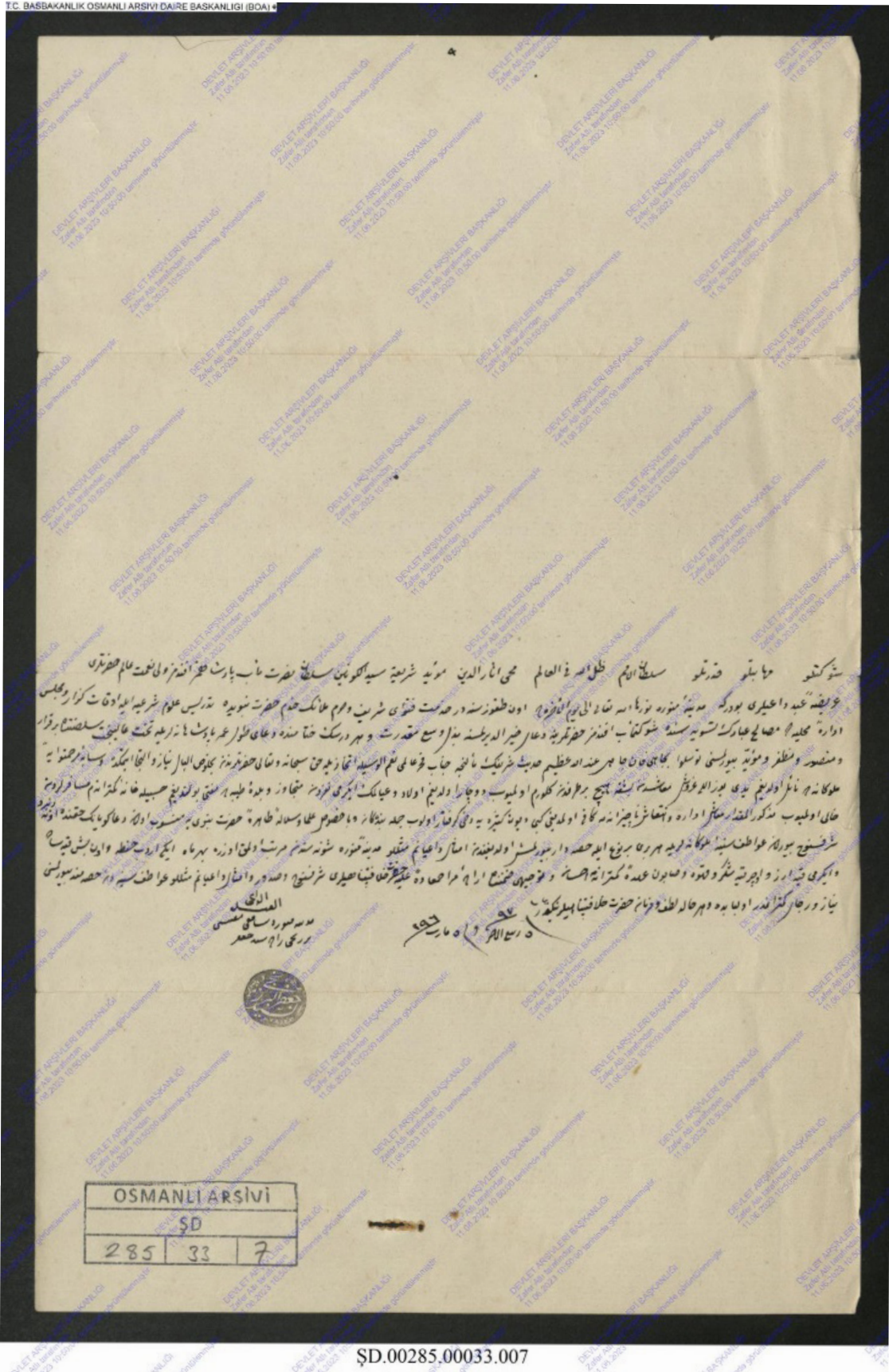

OSMANLI ARŞIVI		
ŞD		
369	30	

ŞD.00369.00030.001

ŞD.00285.00033.007

Tunceli (Dersim) Ağıtlarında Kolektif Hafıza Açısından Yergi ve İroninin Önemi¹

Özet

Ağıt, kurmaca yönü az ve gerçekleri anlatan bir tür olduğundan toplumun kolektif hafızasının en önemli araçlarından biridir. Özellikle yazılı tarihin bulunmadığı dönemlerde, tarihi olayları konu alan ağıtlar, aynı zamanda birer sözlü tarih anlatıdır. Edebi ürünlerinin tamamen sözlü gelenek içinde yayıldığı Tunceli (Dersim) yöresinde, bölgenin tarihi ve sosyokültürel yapısından kaynaklanan olayları konu alan ağıtlar, bölgenin yazılı tarihinin oluşturulmasında ilk elden başvuru kaynaklarıdır. Ağıtları var eden şairler, I. Dünya-Rus Harbi, aşiret kavgaları, 1937-38 Dersim olayları gibi bölgenin tarihinin dönüm noktasını oluşturan olayları aktaran toplumun kolektif hafızasının bellek aktarıcılarıdır.

Yazılı edebiyatın gelişmediği dönemde, ağıtların gerçeklik yönü ön planda tutularak sözlü tarih anlatımları olmalarına önem verilmiş; ağıtların edebi bir tür olduğu genellikle göz ardı edilmiştir. Bu yüzden bölge ağıtları üzerine araştırma yapan kaynaklarda, derlenen ağıtlar edebi açıdan analiz edilmemiştir. Bu çalışmada; ağıtın kültürel bellek aktarımındaki önemine, bölge ağıtları üzerine yapılmış çalışmalara, bölge ağıtlarının konu çeşitliğine ve nedenlerine vurgu yapılarak derlenen ağıtlarda yer alan yergi ve ironi örnekleri nitel araştırma yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ağıtların, toplum ve tarihle iç içe geçmiş, sözlü gelenekte yaşayan ve sürekli değişime açık yapısı nedeniyle nitel araştırma yönteminin görüşme, gözlem ve yazılı doküman analizi tekniklerinden yararlanılarak derlenen ağıtlar incelenmiştir. Dersim ağıtları, sadece toplumsal ve tarihsel olayların tanığı olmayıp aynı zamanda sanatsal açıdan da oldukça güçlü dil ve anlatım özelliklerine sahip olduğundan edebi açıdan analiz edilmeyi hak etmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışmada; yöre insanının ölümü anlatırken dahi sözünü sakıncı olmayan, karşısındaki ne kadar güçlü olursa olsun, yanlış eleştirmekten çekinmeyen tutumunun bir yansıması olan yergi ve ironi örneklerini, ağıtlarda nasıl kullandıkları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tunceli (Dersim) Ağıtları, Kolektif Hafıza, Yergi, İroni.

The Importance of Satire and Irony in Tunceli (Dersim) Elegies in terms of Collective Memory

Abstract

The elegy is one of the most important tools of a society's collective memory, as it is a genre that is less fictionalized and tells the truth. Especially in periods when there was no written history, elegies, which deal with historical events, are also oral history narratives. In the Tunceli (Dersim) region, where literary products spread entirely within the oral tradition, laments, which deal with events arising from the historical and sociocultural structure of the region, are first-hand reference sources for the written history of the region. The poets who created the elegies are the memory transmitters of the collective memory of the society, con-

¹ Bu makale Dersim (Tunceli) Yöresinde Derlenen Zazaca Ağıtların Yapısal ve Tematik Yönünden İncelenmesi adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ

ofelaltuntas@bingol.edu.tr

Dr. Öğr Üyesi, Bingöl Üniversitesi

Orcid: 0000-0002-8870-4437

Fadime ERGÜN

fadima62@hotmail.com

Orcid: 0009-0004-0838-3939

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 25.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1590995

Atıf / Citation:

Elaltuntaş, Ö. F. (2024). Tunceli Ağıtlarında Kolektif Hafıza Açısından Yergi ve İroninin Önemi. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(20), 61-70.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1590995>

veying the events that constitute the turning point in the history of the region, such as the World-Russian War I, tribal fights, and the Dersim events of 1937-38.

In the period when written literature was not developed, the reality aspect of elegies was prioritized and their importance as oral history narratives was emphasized; the fact that elegies are a literary genre was generally ignored. For this reason, the collected laments have not been analyzed from a literary point of view in the sources that conduct research on the laments of the region. In this study, the importance of elegy in the transmission of cultural memory, the studies on regional elegies, the diversity of topics and reasons of regional elegies were emphasized and the examples of satire and irony in the collected elegies were analyzed using qualitative research method. Due to the structure of laments, which are intertwined with society and history, living in oral tradition and open to constant change, the collected laments were analyzed using interview, observation and document analysis techniques of qualitative research method. Since Dersim laments are not only witnesses of social and historical events, but also have very strong language and expression features in terms of art, they deserve to be analyzed from a literary point of view. Based on this idea, the study analyzes how the local people use examples of satire and irony in laments, which are a reflection of the attitude of the local people who do not mince their words even when describing death and do not hesitate to criticize the wrong, no matter how powerful the other person is.

Keywords: Tunceli (Dersim) Elegies, Collective Memory, Satire, Irony.

1. Giriş

Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden biri olan Tunceli (Dersim), coğrafi konumu ve sosyokültürel yapısıyla özgün bir tarihsel süreç yaşamıştır. Gerek jeopolitik konumu gerekse demografik yapısı nedeniyle tarih boyunca çeşitli çatışmaların ve mücadelelerin odağında yer alan bu kadim şehir, kendi özgün kimliğini koruma mücadelesi içinde var olma savaşı vermiştir. Bölgenin dağlık yapısı ve merkezi otoritelerden uzak konumu, bir yandan yerel dinamiklerin güçlenmesine zemin hazırlarken, diğer yandan da sürekli bir savunma refleksi geliştirmesine neden olmuştur.

Bölgenin yakın tarihine bakıldığında; I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgaline karşı verilen mücadele, bölgesel çatışmalar ve 1937-38 Dersim olayları gibi toplumsal hafızada derin izler bırakan olayların yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte bölge halkı, kendi öz değerlerini ve kimliğini koruma mücadelesi verirken, aynı zamanda sosyal ve kültürel dokusunu da yaşatma gayreti içinde olmuştur. Düzgün, bölge tarihi hakkında şunları ifade etmektedir:

“Dersim sık sık saldırılara uğramış bir yöre. Kendi yurdu için canını vermiş, kan dökmüş Dersim’li. Seçkin gençler düşmüş bu kavgada. Her defasında yıkıma, yoksulluğa sürüklenmiş ülke. Ölen bu yiğitler için ağıtlar yakılmış, intikamlarını almak için çaba gösterilmiş” (Düzgün, 1992: 47).

Bölgede süregelen aşiretler arası çatışmalar, toplumsal dokuda derin yaralar açmaya devam ederken 1937-38 Dersim olayları bölgenin tarihinde büyük acılar yaşatmış; ateş düştüğü yeri değil bütün bölgeyi yakmıştır. Gerek I. Dünya Savaşı-Rus Harbi gerek aşiret içi, aşiretler arası anlaşmazlıklar ve 1937-38 Dersim olaylarında yaşanan kayıplar, bölgenin sadece yüzyılını değil köklü geçmişini, kültürünü de büyük oranda tahrip etmiştir. Cengiz, bu kültürel kopuşun onarımının mümkün olmadığını şu ifadelerle dile getirmiştir: *“1938, Dersim kültürü ve kimliğinin sürekliliğinde bir kırılma ve kopma noktasıdır. Bu kırılmanın kültüre yansımaları daha ağır ve telafisi mümkün olmayacak boyutta olmuştur.”* (Cengiz, 2010: 33). Bölgenin tarihinin dönüm noktalarını teşkil eden tüm bu olaylar, sadece tarif edilemez acılara yol açmamış, aynı zamanda bu acıları dillendirecek, sözlü gelenek içinde yaşatacak icracıları ve icra alanlarını da büyük oranda ortadan kaldırmıştır.

Tarihsel varoluşu zorlu sancılara, yıkımlara, savaşımlara, kıyımlara dayanan toplumlarda acı; bireysel bir duygu ifadesi olmaktan çıkıp kolektif bir iradenin yansımalarına dönüşmektedir. Tunceli (Dersim) coğrafyası gibi sosyoekonomik yapının ve jeopolitik konumunun, toplumu zorlu mücadelelerle karşı karşıya bıraktığı bir yaşam düzeninde, süregelen savaşlar, aşiret kavgaları, çatışmalar, doğal afetler acıyı sürekli var etmiş ve bu acıları dile getirmenin en etkili aracı olarak da ağıtların kullanıldığı görülmüştür. Bakışi, yöre ağıtları için şunları söylemektedir:

“Dersim ağıtları, Dersim Kırmancılarının dertleri ve acılarıdır. Bu zorluklarını, dert ve yaralarını, ağıtlar vasıtası ile dile getirerek anlatmışlardır. Eski dönem Dersim’de yiğit birinin çatışmada öldürülmesi, aşiret reisi veya aşiret ağalarından birinin vurularak öldürülmesi üzerine ağıt yakılmış veya başına bir felaket gelmiş ise; sel götürmüş, çığ götürmüş, bir kaza sonucu bir yerden düşerek ölmüş, bir hastalık sonucu ölmüş ise onlar için ağıtlar yakılmış.” (Bakşı, 2019: 134-135).

Bölge ağıtları, bu anlamda sadece kişisel bir acının dışavurumu değil, aynı zamanda kültürel kodların aktarıldığı sözlü tarih anlatılarıdır. Sözlü tarih aktarımlarının önemli bir parçası olan ağıtlarda yer alan bilgilerin güvenilirliği ve geçerliliği kimi zaman tartışma konusu olsa da yazılı tarihle belgelenmeyen olayların araştırılıp incelenmesinde, yaşananları ilk elden ve dolaysız aktarmaları nedeniyle ağıtların önemli bir başvuru kaynağı olduğu bilinmektedir. Ağıt, toplumun tanıklığının ve vicdanının kontrolünde olduğu için hakikatleri olduğundan farklı gösteremez. Ağıtlara konu olan olaylar gerçek olduğundan, aksi bir durumu toplumun vicdanı kabul etmez. Konu ile ilgili Kahraman, şu görüşleri ifade etmektedir:

“Toplum şahitliğinin ve vicdanının denetimi, ağıtı bir hakikat ilanı olmaya mecbur eder. Ağıtlar yalan söylemez, gerçeği çarpıtamaz, abartamaz, eksiltemez, olmamış olmuşt ya da olmuş olmamış gibi gösteremez. Böylesi örnekleri, toplum şahitliği ve hafızası zaten onaylamaz, muhafaza etmez, aktarmaz. Öyle ki, toplum hayatında unutulmaması gereken her şeyin kaydını tutan ağıt, ancak toplum şahitliği ve vicdanının denetiminden geçmiş bilgiyi dile getirdiği oranda kabul görecektir” (Kahraman, 2019: 152).

Ağıtlar, içerdikleri otantik ve sosyolojik veriler bakımından toplumsal ilişkilerin analizi için birincil kaynak niteliği taşımakta olup, bu özelliği nedeniyle akademik araştırmalarda sıklıkla başvuru referans metinler arasında yer almaktadır. Bu yüzden ağıtlarda anlatılan olaylar; bir toplumun tarihini, sosyolojik yapısını irdelemek için ilk elden kaynaklar olarak önemli bir yere sahiptir.

Yazının hâkim olmadığı toplumlarda ağıt gibi gerçekliği konu alan sözlü anlatılar, yazılı tarihin yerini tutmasa da yazılı tarihin oluşturulmasında ön bilgiler içeren, önemli veri kaynakları konumundadır. Böylesi toplumlarda bellek aktarıcılarının kuşaktan kuşağa taşıdığı veriler, yazının ön aşaması olarak önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmektedir (Assmann, 2001: 61-62). Assmann’ın da ifade ettiği gibi bölge ağıtlarının icracılarını, kültürel belleğin aktarıcısı olarak görebiliriz. Bölge ağıtları üzerine araştırma yapan Taş, konuyla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: “Yazılı geleneği bulunmayan bu halkların kültürleri sözlü gelenek üzerinden günümüze ulaşmıştır. Bu sözlü edebiyat ve sözlü tarih aktarımlarının en önemli figürleri ise şairlerdir.” (Taş, 2016: 23). Bölgede yaşanan ve bölgenin kolektif hafızasında yer edinen I. Dünya-Rus Harbi, aşiret kavgaları ve 1937-38 Dersim olaylarına dair yazılı tarihte yer almayan bilgilerin büyük çoğunluğu ağıtlar üzerinden “bellek aktarıcısı” şairler aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir.

Bölgenin toplumsal yaşantısında derin izler bırakan, I. Dünya Harbi’nde (1917) Ruslara karşı kurulan Doğu Cephesi’nde, zorlu şartlarda savaşan yerel milis güçlerinin direnişini ve ölümünü konu alan “Seferberlik Ağıtı, Sevdin Ağıtı, Pardi Ağıtı, Rus Harbi Ağıtı, Guli Bey Ağıtı”,² aşiret ve arazi anlaşmazlıklarında yaşamını yitirenleri konu alan “Dağbek Ağıtı, Aşkirek Ağıtı, Süleymanê Sur Ağıtı, Zegeriye Ağıtı, Mire Ağıtı, Wuşenê Mozik Ağıtı”,³ 1937-38 olaylarını konu alan “Çuxur Ağalarının Ağıtı, Şahan Ağa’nın Ağıtı, Xidê Ale İsme’nin Ağıtı, Laç Dersi Ağıtı”⁴ gibi yörede bilinen ve yaygın olarak dinlenen söz konusu ağıtlar, içerdikleri bilgiler açısından bölgenin sosyolojik yapısını ve tarihini açıklamak için başvurulacak ön kaynaklar niteliğindedir. Kültürel bellek aktarıcılarının dillendirdiği bu ağıtlar, acının yansıtıldığı bir edebi üründen daha fazlası olup bölgenin önemli tarihi olaylarını kimi zaman bireysel kimi zaman toplumsal kayıplar üzerinden anlatan, kültürel kodların aktarıldığı sözlü tarih anlatılarıdır.

Yöre ağıtları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, zengin kültür ürünlerinin varlığına ve ağıtların en fazla söylenen edebi tür olmasına karşılık, ağıtlarla ilgili sınırlı sayıda kaynak olduğu görülmektedir. Ağıt türünün çok fazla sayıda icra edilmesine oranla, bölge ağıtlarını ele alan az sayıda kaynak olması; kaynaklarda yer alan ağıtların ağıt söyleme geleneğinin yaygınlığına oranla sayıca az olması, pek çok ağıtın kaydedilmeden yok olduğunu veya kişisel arşivlerde saklı kaldığını göstermektedir. Yapılan literatür araştırmalarında, biri dolaylı

2 Hewa Seferberliğe, Hewa Sa Heyder/Sevdin, Hewa Pardiye, Hewa Herve Wurişi, Hewa Guli Beg.

3 Hewa Dağbeği, Hewa Aşkireği, Hewa Silo Sur, Hewa Zegeriye, Hewa Wuşeni Mozik.

4 Hewa Axlarunê Çuxure, Hewa Saan Axay, Hewa Xidê Ale İsme, Hewa Dere Laçi.

kaynak olmak üzere yöre ağıtlarını ele alan 7 kaynak tespit edilmiştir.⁵

Söz konusu ağıtlar ile ilgili literatür çalışmasına bakıldığında; karşılaşılan kaynaklar şunlardır: Mustafa Düzgün'ün "Dersim Türküleri-Tayê Lawike Dêrsim (Ağıtlar-Şiwari)" ve Mesut Özcan'ın "Öyküleriyle Dersim Ağıtları I", "Öyküleriyle Dersim Ağıtları II" isimli kitapları, farklı kişilerden derlenmiş pek çok ağıtı barındırmasıyla; araştırmacılar için önemli başvuru kaynaklarıdır. Yine benzer bir çalışmayı "Dizeleri ile Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji" adlı çalışması ile Sey Qaji'ye ait ağıtları sınıflandırıp inceleyerek Daimi Cengiz'in yaptığı görülmektedir. Konuyla ilgili Hıdır Dulkadir'in "Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler Pepugê Des u Dı Kowu"⁶, Cemal Taş'ın "Kılamanê Kırmanciyê Ser"⁷, Sait Bakşi'nin "Öyküleriyle Dersim Kılamları ve Dersim Şairi Uşênê Kalmemi" isimli çalışmaları oluşturmaktadır.

Araştırmacılar, 1970'li yıllardan itibaren hafızalarda yaşayan canlı bir anıt ve toplumsal hafızanın önemli bir aktarım aracı olan ağıtların kaybolmasını engellemek için derleme çalışmalarına ağırlık vermiş ancak derlenen ağıtların edebi değerini ortaya koyacak analiz çalışmaları bu güne dek yapılmamıştır. Çoğunluğu şairler tarafından icra edilmiş yöre ağıtları, gerek ifade gücü gerek dil işçiliği, söz sanatları ve anlatım tekniklerinin zenginliği ile sadece derlenip kayıt altına alınmayı değil, edebi değerini ortaya koyacak analiz çalışmalarıyla yaşatılmayı hak etmektedir. Çünkü ağıtlar, gerçekliği ile sadece toplumsal olayların araştırılmasında önemli rol almayıp sanatsal açıdan da yazılı ve sözlü kültüre önemli katkılar sunmaktadır. Toplumun kolektif hafızasının ortak ürünü olan ağıtlarda yer alan halk söyleyişleri, deyimler, dualar, beddualar, ironiler, yergiler, inanç unsurları kültürün önemli bir parçası olarak şiirselliğin dili içinde zengin bir yapıya bürünerek, gelecek kuşaklara aktarılacak önemli dil ve kültür miraslarıdır.

2. Tunceli (Dersim) Ağıtlarının Konu Başlıkları

Ağıtın konu çeşitliliği ve toplumsal yaşamdaki önemi, ağıtın var olduğu bölgenin kültürel dokusuna, coğrafi şartlarına ve sosyoekonomik yapısına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Elaltuntaş, ağıtın konu çeşitliliğini şu ifadelerle anlatmaktadır:

"Ağıtlar; halk edebiyatının sözlü yönünün en önemli kaynaklarından biridir. Konusu itibarıyla genel olarak ölüm teminin işlendiği ağıtlarda, ölüm dışında meydana gelen kayıplar, ayrılıklar, gurbet, hasret, yergi gibi konu çeşitliliğinin olduğu da görülmektedir." (Elaltuntaş, 2018: 317).

Mevcut kaynaklarda ölüm teması etrafında sınıflandırılan yöre ağıtlarında; savaş, aşiret kavgaları, hastalık-doğal afet, gurbette ölenler, askerde ölenlerin oluşturduğu konu başlıkları en yaygın görülen başlıklardır. Araştırmamız neticesinde derlenen ağıtlar da dikkate alınarak bölge ağıtları şu konu başlıkları etrafında sınıflandırılmıştır:

1. Savaş Konulu Ağıtlar: I. Cihan Harbi-Rus Harbi, Kore Savaşı
2. 1937-38 Olaylarını Konu Alan Ağıtlar
3. Aşiret içi ve Aşiretler Arası Kavgayı Konu Alan Ağıtlar
4. Kaza, Hastalık, Boğulmadan Kaynaklı Ölümleri Konu Alan Ağıtlar
5. Çığ, Deprem vb. Doğal Afet Kaynaklı Ölümleri Konu Alan Ağıtlar
6. İntihar Sonucu Meydana Gelen Ölümleri Konu Alan Ağıtlar
7. Diğer Ölümleri Konu Alan Ağıtlar
8. Boşaltılan Köyleri Konu Alan Ağıtlar

⁵ Daimi Cengiz'in "Dizeleri ile Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji" adlı kitabı sadece ağıtları konu almayıp şairin hayatı ve diğer eserlerini de konu almaktadır. Ancak kitapta yer alan şiirlerin çoğunluğunu ağıtlar oluşturduğunda mevcut kaynaklar arasında gösterilmesi uygun görülmüştür.

⁶ Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler On İki Dağın Pepugu. (Türkçede guguk kuşu anlamına gelen pepug kuşu bölgede acı ve felaketin simgesi olarak görüldüğünden, yarattığı çağrışım dikkate alınarak Türkçeye çevrilmeden Kurmanca adıyla kullanılmıştır.)

⁷ Kırmacca Ağıtlar/Türküler Üzerine.

9. Gurbet, Ayrılık, Küslüğü Konu Alan Ağıtlar

3. Tunceli (Dersim) Ağıtlarında Yergi ve İroni

Tunceli (Dersim) yöresi ağıtlarında, ironi ve yerginin özellikle belli konu başlıklarında ön plana çıktığı görülür. I. Dünya Harbi-Rus Harbi'ni konu alan ağıtlarda merkezi otoriteye yönelik yergi sıklıkla görülmektedir. Aşiret kavgaları yergi ve ironinin yoğun olarak işlendiği bir diğer konu başlığıdır. 1937-38 Dersim olaylarını konu alan ağıtlarda devletin politikalarına yönelik yergiler yapılırken, aşiretlerin kendi içindeki çekişmeleri de yine yergi ve ironi yoluyla dile getirilmiştir. Halkın ortak duyuş ve düşünüş tarzının ifadesi olan ilk edebi ürünler, halkın ortak ürünü olup bu ürünlerde ele alınan konularda halk beğenilerini dile getirdiği gibi yergilerini ironilerini de dile getirmiştir (Alay, 2015: 104-105). Halk edebiyatının sözlü geleneğe dayanan özelliğinden kaynaklı, sözün yazıyla biçimlendirilmeden doğal bir söyleyiş içinde dile getirildiği ağıtlarda; yaşanan yiğitlikler ve iyi nitelikler övülürken ihanetler ve olumsuz nitelikler de yergi ve ironi yoluyla kötülenerek alaya alınmıştır.

Yöre ağıtlarında, doğal bir yapı içinde sözün sınırları zorlanmadan, halka özgü bir üslupla meydana getirilmiş, anlamın gücünü kat kat arttıran yergi ve ironi örneklerine rastlanır. Yergi ile ironi ağıtlarda çoğu zaman iç içe geçerek bazen yergi üzerinden ironi bazen de ironi üzerinden yergi yapıldığı görülür. I. Dünya Harbi ve aşiret kavgalarını konu alan ağıtların neredeyse tamamı bölgenin önemli şairi *Sey Qaji*'ye ait olup *Sey Qaji*, ağıt yakmak için davet edildiği evlerde, kardeş kavgasının beyhudeliğini eleştirerek, gittiği evin sahibinin dahi haksızlıkları var ise ağıtlarında yergi ve ironiyle dile getirmekten çekinmemiştir (Cengiz, 2010: 212). *Sey Qaji*'nin yergiyi en iyi ve baştan sona kullandığı ağıtlarından biri "*Dağbeg⁸ Ağıtı*"dır". Feodal yapının hâkim olduğu bir bölgede yaşamasına rağmen çağının ilerisinde bir dünya görüşüne sahip olan Sey Qaji, konuyla ilgili hem aşiret büyüklerine hem kavgada ölenlere hem de devlet yetkililerine ağır yergiler yapmaktadır. Ağıtta Lolan-Bolyan aşiretleri arasında arazi yüzünden süren kavgada, gençlerin birbirilerini öldürmelerinin ne kadar anlamsız olduğu, öldürülen gençlerden Memet'in annesinin ağzından şu dizelerle anlatılmaktadır:

"*Mae vana biko ez ra merdena sima ver nêkunu
Lazê canuku camerdu dayma mirenê,
Ser seveve sima çor citê gayi.*"⁹

Günümüz Türkçesiyle

*Anne diyor: Oğul ölümünüze yanmıyorum
Onurlu kadın ve erkeklerin oğulları daima ölür,
Sizin (ölüm) sebebiniz dört çift öküzdür.*

Ağıtta, ölüye saygı göstermeyen aşiret büyüğü Mursaê İlaş, yörenin cenaze geleneklerine aykırı davranışı nedeniyle köylü bir kadın tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Bölge geleneklerinde, düşman bile olsa, ölmüş kişiye saygı göstermek ve doğru bir şekilde defnetmek büyük önem taşımaktadır:

"*Mursaê İlaşi meytê lazê Gulê Boli no ro qatiri
Werte Pancirasi ro gıra gıra ano beno.
Cênike ama tever vana Mursa Ağa!
İson çıxase ke pilo xu sero Haqi nas keno.
Lingê xo hard derê coru asmên puf nêkeno,
Memuriyê xo niano meytunê aşiru
Ero qatiru nênano wertê aşiru ra nêveno.*"

Günümüz Türkçesiyle

*Mursai İlaşi Gulê Boli'n oğlunun naaşını katıra bindirmiş
Pincares'in¹⁰ içinden ağır ağır çekip götürüyor.
Kadının biri dışarı çıkarak diyor: Mursa Ağa!
İnsan ne kadar büyük olsa da kendinden büyük Allah var.
Ayakları yerededir asla gökyüzüne üfleyemez,*

8 Dersim Pülümür ilçesine bağlı bir köy adı.

9 Sey Qaji'ye ait olan ağıt, Sait Bakşı'nin ses kaydından alınarak transkripsiyonu ve çevirisi araştırmacı tarafından yapılmıştır.

10 Dersim Pülümür'e bağlı bir köy adı.

*Kibirleşip büyüklük taslayarak aşiretlerin cesedini
Katrula getirip (diğer) aşiretlerin içinden geçirmez.*

Yöre ağıtlarında sıklıkla vurgulanan temel motiflerden biri, beşeri güç ve otoritenin ilahi kudret karşısındaki konumudur. Toplumsal hiyerarşide üst konumda bulunan bey ve mirlerin sahip oldukları dünyevi güç ve statü ne olursa olsun, nihayetinde ilahi düzen içerisinde sıradan bir kul oldukları vurgusu yapılmaktadır. Ağıtlarda kullanılan bu motif, aynı zamanda sosyal eleştiri aracı olarak da işlev görmektedir, yerel otoritelerin veya devlet yetkililerinin adaletsiz uygulamalarına karşı halk vicdanının bir tepkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle adaletsiz uygulamalara maruz kalan halkın, ilahi adalete, yöredeki kutsal mekân ve ziyaretlere sığınarak manevi bir teselli bulma çabası, ağıtlarda sıkça rastlanan bir temadır. Söz konusu ağıtta, kadının yaptığı yergi haklı ve yerinde bulunur ki sözlü kaynakların aktarımına göre *Mursae İlaşi*, kadının eleştirisinden sonra düşmanın naaşını Pıncares köyünde harmana bırakarak yoluna devam etmiştir.¹¹

*“Dağbek biveso wey biko, Memede mı cıgera mı dara teke.
Uwe gına deru de biya sele biya serte.
Comêrd adirê xo bijero bêro Pilemoriye de
Berzo çê sevevê na dewa çê qaymeqamê dewlete.”*

Günümüz Türkçesiyle

*Dağbeg yansın ah oğul, Memed'im yavrım, tek ağaçtır.
Derele su dolmuş, sel olup coşmuş.
Allah ateşini alsın götürsün Pülümür'de
Bu davanın sebebi olan devletin kaymakamının evine atсын.*

Ağıtın yukarıdaki bölümünde, şair sadece aşiret büyüklerini, aşiretler arasındaki kan davalarının sorumlularını yermekle kalmaz, aynı zamanda görevini ihmal ederek bu duruma seyirci kalan ve meseleyi çözmeden kaymakamı da yaşanan ölümlerden sorumlu tutarak yermektedir.

Aşiret kavgalarını konu alan ağıtlarda sıklıkla yerilen konulardan biri de yiğit, savaşçı özelliklere sahip güç yetiremeyen kişilerin hainlikle, tuzağa düşürülerek öldürülmeleridir. Kırmancıca/Zazacada “*bebaxtiye*” olarak adlandırılan hainliğin, yöre ağıtlarında sıklıkla yerildiği görülür. Yergi ve ironinin bir arada etkili kullanıldığı bu ağıtlardan biri *Sey Qaji'nin “Wusê Mozık Ağıtı'dır.”* Alan aşiretine mensup olan *Wusê Mozık*, aralarında kan davası olan Demenan aşiretinin kendi aşiretiyle anlaşması sonucu ihanetle öldürülür. Şair ağıtta *Wusê Mozık'ın* ağzından, Alan aşiretinin erkekleri için ağır yergiler yaparak onların kendisinden sonra kavgada bir işe yaramayacağını, bu güne dek kendi sırtından böbürlendiklerini, ölümü ile ancak düşman aşiretin ağası *Civê Kej'e* gübre sepetleri taşıyabileceğini ironik bir şekilde ifade etmektedir:

*“Kortasure biveso onder pul u tuli.
Asurme fisegu kalikê ma birnê kerdê quli.
Weşiya xuo de, mı kerdı sîma zarê derd u kuli,
Sîma çira riyê mı ra honde biye gırs u pili
Endi şere Civê Keji re bere sepetunê sîli.”¹²*

Günümüz Türkçesiyle

*Yanasıca Kortasure¹³ meret tümsek tepedir.
Fişeklerin kayışı yanlarımızı kesip yara yaptı.
Sağken ben de içinizi yara dert yaptım.
Siz sayemde neden bu kadar büyüklenip, böbürlendiniz?
Artık gidip Civê Keji'n gübre sepetlerini götürünüz.*

“*Wusê Mozık Ağıtı'nın*” başka bir bölümünde *Sey Qaji*, *Wusê Mozık'ı* konuşurarak Alan aşiretinin hainliğine alaycı bir dille gönderme yapıp yergi yaparken bu hainliği tertipleyen Demenan aşireti ağası *Civê Keje*, ölümünden sonra artık rahat nefes alacağını söyleyerek keyif yapmasını önerip ironi yapmaktadır:

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bakşı, (2019: 228-231).

12 Sey Qaji'ye ait olan ağıt, Saif Bakşı'nin ses kaydından alınarak transkripsiyonu ve çevirisi araştırmacı tarafından yapıldı.

13 Dersim merkeze bağlı Gevrek (Yeşilkaya) köyünün bir mezrasıdır.

“Cevê Keji ra vaze endi merax mekero,
Wele ve merdiyê to ro vo, Wuşeni Seydi sare no ra
Şero oda sıpiyê de dı dosegunê xu pêsera kero,
Endi pu re gino te de mird hewnê xu bikero. ”

Günümüz Türkçesiyle

Cive Keje söyleyin artık merak etmesin,
Toprak soyunun başına olsun, Wuşenê Seyd¹⁴ ölmüş.
Gidip beyaz odada iki döşegini üstüste açsın,
Üstüne düşsün artık rahat, tasasız uyusun.

...
“Cive Keji ra vazê Wuşenê Seyid sare no ra
Murodê zarê to biyo zimelune xu tado
Endi mird bifeteliyo, qesasê Hese bırayi tu pêse cêriyo
Nu san sanê sıma aşıra Demi niyo,
Ao ke no mı ra mordeme mınno Hemo Tüyo. ”

Günümüz Türkçesiyle

Civê Keje söyleyin Wuşenê Seyd ölmüş
Dileğin gerçekleşmiş, kardeşin Hasan'ın intikamı peşin alınmış
Artık bıyıklarını (keyifle) bursun doyasıya gezsin,
(Ancak) Bu marifet siz Demenanların marifeti değildir,
Beni vuran kendi adamım, Hemo Tüy"dür.

Aşiret kavgalarında; yiğitlik, savaşçılık yönü güçlü olan, düşmanın öldüremeyip kendi aşiretinin ihaneti sonucu öldürülen kişileri konu alan ağıtlardan biri de Silo Sur'un annesinin yaktığı “Silo Sur Ağıtı”dır. Söz konusu ağıt sadece bireysel bir yas ifadesi olmayıp aynı zamanda aşiret toplumunun derin iç çelişkilerini ve ihanetin yarattığı sarsıcı etkiyi de ağır sözlerle eleştirmektedir:

“Vano daye mordemo ke wurzeno ra
Mordemê xu yo hewl rê bebaxteni keno,
O ki haq zoneno wertê aşuru de once şerefo namusniyo. ”¹⁵

Günümüz Türkçesiyle

Diyor anne: Bir adam kalkıp
Yiğit adamına kalleşlik yapıyorsa
Allah biliyor, o da aşiretlerin içinde şeref ve namus yoksunudur.

İroni ve yerginin bir arada harmanlanarak kullanıldığı ağıtlardan biri de “Soxariye¹⁶ Ağıtı”dır. ” Ağıtta ölen kardeşine seslenen kişi, kardeşinin intikamını almak için aşiretlerden kimseyi bulamazsa kırkılık bebeklerin beline silah kuşandırıp intikam alacağını söyleyerek ironi yapmaktadır:

“De bıra, bıra Ali'ye mı eve kal u kokımıye
Tesela mı ke merdê Areyij ra kewte,
Serva Tirkune Pilemoriye zerê Soxariye de,
Çeku sanênu domonê çewreşi miye. ”¹⁷

Günümüz Türkçesiyle

Kardeşim, Ali'm yaşlanmış da olsam
İntikamını mutlaka alacağım kendi ellerimle.
Tesellim Areyizlerin¹⁸ soyundan kesilirse,
Pülümür Türkleri için Soğariye'nin içinde,

14 Wuse Mozık, Wuşenê Seyd'dir. Mozık kelimesi, Kırmıncada erkek dana anlamına gelen Wuse Mozık için kullanılan lakaptır.

15 Silo Sur'un annesinin yaktığı ağıt, Sait Bakşı'nin ses kaydından alınarak transkripsiyonu ve çevirisi araştırmacı tarafından yapılmıştır.

16 Dersim Pülümür'e bağlı Harşi köyünün bir mezrasıdır.

17 Qemerê Suri'ye ait ağıt Sait Bakşı'nin ses kaydından alınarak transkripsiyonu ve çevirisi araştırmacı tarafından yapılmıştır.

18 Dersimde bir aşiret adı.

Kırklık bebeklerin beline silah kuşandıracağım.

Yöre ağıtlarında yergiyle dile getirilen bir başka konu da Dersim ile merkezi otorite arasında kurulamayan güven ilişkisidir. Dönemin resmi raporları ve sözlü kaynakların anlatımları incelendiğinde, bölge halkı ve devlet arasında bir güven ilişkisinin inşa edilemediği görülmektedir. I. Dünya Harbi'nde Rus işgaline karşı kurulan cepheye dahi omuz omuza çarpışırken bu güvensizliğin devam ettiği, yakılan ağıtlarda ifade edilmektedir. I. Dünya Savaşı'nda kurulan Çanakkale Cephesi'ne bölgeden katılarak hayatını kaybeden gençleri anlatan *Sey Qaji*'ye, ait "*Seferberlik Ağıtı'nda*" *Sey Qaji*, bir yandan uzun süren ve yıkıcı olan savaşı anlatırken, diğer yandan Osmanlı-Dersim arasında karşılıklı süren güvensizliği yeren ifadeler kullanmaktadır:

*Hot seriyo dame pêro
Seweta kilitê Anadolîye.
Taxt u paê pasayi birjiyo
Xer u xızmeta ma qewil nêbiye.
Nêçe vosnê qeri, kilitê kowunê Dêrsimi
Kerd vindi seferberliğe.
Sayır, namê ma şuare de vaze
Gorn u mezêlê ma bêlû niyê. ”¹⁹*

Günümüz Türkçesiyle

*Yedi yıldır savaşıyoruz
Anadolu'nun kilidi için.
Yıkılsın padişahın payitahtı
Hayır ve hizmetimiz kabul görmedi.
Nice koçyiğitleri, Dersim dağlarının kilitlerini
Kaybetti seferberlik.
Şair adımızı ağıtlarda an bari
Gömü yerimiz ve mezar taşımız belli değil.*

Kaynak kişi *Emine Yıldız* "*Sevdi Ağıtı'nın*" kısa varyantında, Ruslara karşı savaşta hayatını kaybeden ve yörede aşk şairi olarak bilinen Şah Haydar'ı anarak devlete duyulan güvensizliği dile getiren eleştirel bir söylem kullanmaktadır:

*“Perode ma perodimê
Ma rê Kırmancıye ra sanê dewlete ra aylıx vejino.
Vano aylıxa dewletê aste morê şıayo nêwerino. ”*

Günümüz Türkçesiyle

*Savaşın biz savaştık,
Biz Kırmancıyeye devletin veznedarından aylık verilecek.
Diyor: Devletin aylığı karayılanın kemiğidir yenmez.*

1938'de Laç Deresi'nde yaşananları anlatan *Welê Wusê Yimami'nin* "*Laç Deresi Ağıtı*", sadece bir kayıp hikâyesi değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve sosyal atmosferinin yol açtığı acı olayları eleştiren bir toplumsal yergi hikâyesidir. Şair, ağıtında savaşın insanlık üzerindeki yıkıcı etkilerini ve gücün acımasız yüzünü gözler önüne sererken kimi aşiret mensuplarının vurulan kişilerin başlarını keserek para karşılığında ordu komutanlarına götürmelerini de yermektedir. 1937-38 olayları esnasında bazı kişilerin, yakın akrabaları ya da hasımları tarafından başlarının kesilerek para karşılığında, ordu komutanlarına götürülmesine gönderme yapan şair, devlete milislik yapan ve çıkar elde eden aşiretleri bu olay üzerinden yermektedir:

*“Bao meyitê mî ca meverde tey bere
Qırkerdena ma Demenu,
Aşurure biyo rısvet u pere. ”*

Günümüz Türkçesiyle

Baba: Naaşımı bırakma kendinle götür,

¹⁹ Sey Qaji'ye ait olan ağıt için bkz. Cengiz, (2010: 303-304).

*Demenanların katliamı,
Aşiretlere rüşvetle para oldu.*

Wakıle adlı kadın şaire ait olan “Çuxur Ağalarının Ağıtı”nda yer alan aşağıdaki dizeler, 1938 Dersim olayları sırasında bazı aşiret mensuplarının kişisel çıkarlarını toplumsal dayanışmanın önüne koyarak yaşanan acılara duyarsız kalmalarını ve kendi kurtuluşlarını düşünmelerini eleştirel bir dille ifade etmektedir:

*“Mirunê mı Çuxurê kerda isize
Bar kerdo şeyê kertê Mazgerdi ware.
Alu ve Demenu ra amê
Çuxurê juvin ra kerda hesê u bare.”²⁰*

Günümüz Türkçesiyle

*Mirlerim göç edip Mazgirt geçidine yaylaya gitmişler.
Çuxur’u (köyü) ıssızlaştırmışlar.
Alanlar ile Demenanlar gelip
Çuxur’u birbirilerine hisse ve pay etmişler.*

Sonuç

Tunceli(Dersim) ağıtları, bölgenin tarihsel ve toplumsal olaylarını, bireysel acılarını bir araya getirerek kolektif hafızaya dönüştüren zengin anlatılar sunmaktadır. Sözlü kültür geleneğinin baskın olduğu yörede ağıtlar kolektif hafızanın en önemli taşıyıcısı konumundadır. Bu ağıtlar, bireysel acıların dışavurumu olmaktan öte, toplumsal olayların kaydedildiği ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı canlı tarih anlatıları niteliğindedir. Özellikle I. Dünya Savaşı-Rus Harbi, aşiretler arası çatışmalar, 1938 Dersim olayları ve doğal afetler gibi toplumsal travmalar, ağıtlar aracılığıyla kolektif belleğe kaydedilmiştir.

Bu çalışmada, Tunceli (Dersim) yöresine ait ağıtların edebi ve toplumsal işlevleri, özellikle yergi ve ironi unsurları üzerinden incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Ağıtlarda yergi ve ironi, haksızlığa, zulme ve adaletsizliğe karşı güçlü bir tepki olarak kullanılmıştır. Yergi ve ironinin hedefinde genellikle merkezi otorite, aşiret ağaları, aşiret kavgaları, ihanetler ve bölgenin inanç ve toplumsal düzenine aykırı uygulamalar yer almaktadır.

Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, ağıtların edebi değerinin şimdiye kadar yeterince incelenmemiş olmasıdır. Bu eksikliğin temel nedeni, alan araştırmacılarının çoğunlukla edebiyat formasyonundan yoksun olmalarıdır. Oysa yöre ağıtları, Kırmancanın söz ustalığı ile harmanlanmış, sanatsal yönü güçlü, edebi açıdan zengin malzeme içeren incelenmeye değer eserlerdir.

Araştırmanın özgün katkılarından biri, ağıtlardaki yergi ve ironi unsurlarının sistematik analizidir. Bu analiz sonucunda: yergi ve ironinin toplumsal eleştiri aracı olarak kullanıldığı, eleştirilerin kişisellikten uzak, toplumsal norm ve değerler ekseninde şekillendiği, özellikle savaş, aşiret çatışmaları ve 1938 Dersim olaylarını konu alan ağıtlarda yergi unsurunun yoğunlaştığı ve eleştirilerin sosyal statü gözetmeksizin (bey, ağa, devlet yetkilisi) yapıldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışma, Tunceli (Dersim) ağıtlarında yergi ve ironinin işlevini ortaya koyarak, bu edebi türün daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, derlenen ağıtlarla bölgenin kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da önemli bir adım teşkil etmektedir.

²⁰ Wakıle’ye ait ağıt, Sait Bakşı’nin ses kaydından alınarak transkripsiyonu ve çevirisi araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Kaynakça

1. Yararlanılan Kaynaklar

- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. 2. Basım. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Alay, O. (2015). *Türk saz şiirinde yergi, ironi ve mizah* (Yayın No. 393581) [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Bakşi, S. (2019). *Öyküleriyle Dersim Kılamları ve Dersim Şairi Uşênê Kalmemi(1887-1964)* İstanbul: Vate Yayınları.
- Cengiz, D. (2010). *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji [1860-1936]*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- Dulkadir, H. (2011). *Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler "Pepugê Des u Dı Kowu"*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Düzgün, M. (1992). *Dersim Türküleri / Tayê Lawikê Dêrsimi*. Ankara: Berhem Yayınları.
- Elaltuntaş, Ö. F. (2018). *Türk halk edebiyatında siyaset*. (Yayın No. 511467) [Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Taş, C. (2016). *Kılamanê Kırmancıyê Ser*. İstanbul: Tij Yayınları.
- Kahraman, K. , M. Özcan, M. , Çağlayanın, H. (2019). Dersim Sözlü Hafızasında Ağıtlar. *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca Tarih-Edebiyat- Coğrafya- Folklor* (ss. 141-159). Ankara: Kalan Yayınları.
- Özcan, M. (2002). *Öyküleriyle Dersim Ağıtları-I*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Özcan, M. (2008). *Öyküleriyle Dersim Ağıtları-II*. Ankara: Kalan Yayınları.

2. Sözlü Kaynaklar

Sözlü Kaynak Bilgileri: Ad Soyad, Doğum Yeri, Doğum Yılı, Eğitim Durumu, Kayıt Tarihi

- Emine Yıldız Bor (Çıralı), 1933, okuryazar değil, 2022
- Sait Bakşi: Balg-Cıvrak (Sarıyayla), 1943, lise, 2024